Буряадай Залуушуул

ВЛКСМ

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

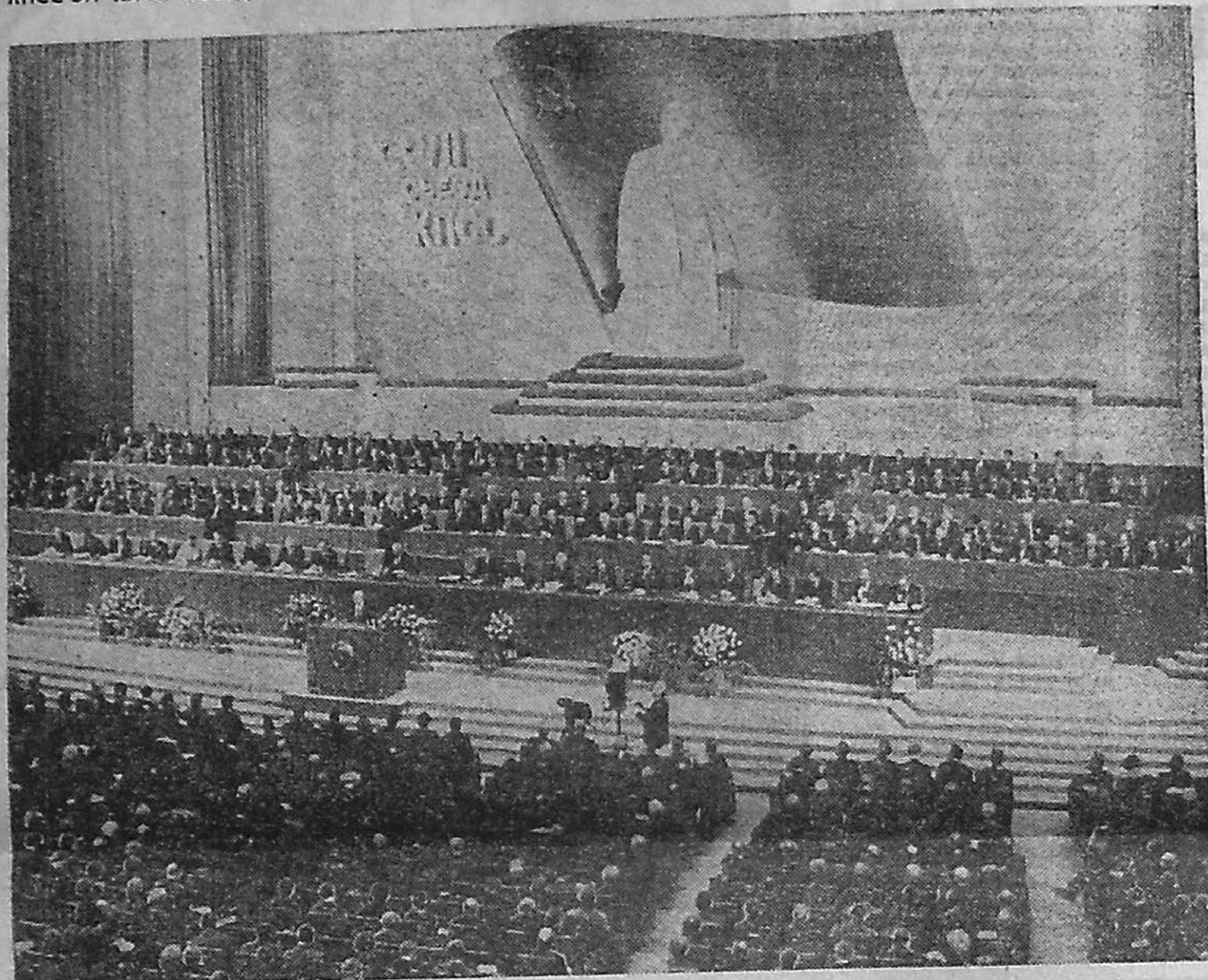
БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, июниин 30, 1990 он
№ 26 (7123)

Сэн 10 мүнгэн.

КПСС-ЭЙ XXVII СЪЕЗД. МОСКВА. 1986 ОНОЙ ФЕВРАЛИИН 25.

Москва хотодо КПСС-эй XXVIII съездын хүдэлмэрилжэ эхилтэрнь оройдоо хоер үдэр үлэбэ.

Партиин мүнөөнэй манай общество дотор эгээл хүсэтэй политическэ эмхи байhандань hэжэглэлтэгүйл даа. Тиин ямар нэгэн асуудалаар партиин эээлhэн hанамжануудhаа оронноймнай бүхы ерээдүйнь дулдыдаха гэжэ мэдээжэ. Өөрынгөө XXVIII съездэ партиин бэлдэжэ байhан ушарай бүхы обществын анхарал татаhаниинь гайхалгүй. Харин РСФСР-эй коммунис партиин Учредительнэ съездын хүдэлмэриие хаража үзэхэдэ (энэмнай ороной бүхы коммунистнуудай 60 процентнь ха юм), энэ бэлэдхэл ехэл тухашаралтайгаар ябуулагдаа. Юундэб гэхэдэ, олонхи делегадуud миил үгэ буляалдаануудта бэшэ, харин эрид шууд шүүмжэлэлгэнүүдтэ бэеэ зэhэнэ. Тиихэдээ алишье талань гэмнэгшын гол үүргэ бэе дээрээ даажа абахые эрмэлзэнэ. Үнэхөөрөөшье парти дотор тад ондоо үзэл бодолнуудые баримталhан таланууд бии гээшэ ааб даа. Теэд эгээл мүнөө үе сагта хараа бодолнуудайнгаа талаар үлүүсэ ехээр арсалдаануудые гаргаhанай, үгэ буляалдаhанай үлүү гэжэ hанагдаха байна.

Съездэ амжалтануудые хүсэнэбди. Энэмнай гансал коммунистнуудта бэшэ, арад зондошье хэрэгтэй ха юм даа.

КПСС-ЭЙ XXVIII СЪЕЗД.

Оромнай хүлеэhэн ба найдаhан зандаа

Газарайл байгаа һаа...

БЭШҮҮРЭЙ РАЙОНОЙ БАГА ХУНАЛИ ТОСХОНДО «ЗАЛУУ ГАЗАР ХАХАЛАГША» ГЭҺЭН РЕСПУБЛИКАНСКА АРБАН ТАБАДАХИ КОНКУРС ҮНГЭРГЭГДӨӨ. БУРЯАДАЙ АРБА НЭГЭН РАЙОНУУДҺАА ТЕХНИЧЕСКЭ МЭРГЭЖЭЛЭЙ 12 УЧИЛИЩИИН ТҮЛӨӨЛЭГШЭД ИИШЭ ЕРЭЭ. БАЙГША ОНДО ПРОФТЕХМЭРГЭЖЭЛ ӨӨРЫНГӨӨ 50 ЖЭЛЭЙ ОЙЕ ТЭМДЭГЛЭХЭНЬ. ТИИМЭҺЭЭ КОНКУРС ЭНЭ ОЙН БАЯРТА ЗОРЮУЛАГДАҺАН БАЙНА.

Мүрысөө нээхэ үедэ заншалта бэшэ жама ёһонууд обеорогдоогүй. Урдынхи мэтэ захилай, урдагай үгэнүүд зэдэлээ, һурагшадай шэг шарайнуудта зориг бадарһан тэмдэгшье харагдаагүй.

Тэдэнэй 4 тонно тракторнуудтай шадамар бэрхээр хүдэлхыень хараад, досоомни нэгэ бага зохид боложо эхилбэ. Конкурсдо хабаадагшад анзаһаа тааруулан табижа, газар жэншэдгүй һайнаар хахалха зоргэтэй байгаа.

Трактор жолоодохо шадахаһаа гадна газар хахалха онол шадбари шухала хэрэгтэй байба. Мүрысөөнэй түрүүшын шатада газар хахалалгын дүримүүд бүдүүлигээр эбдэгдэжэ, 6 хүн мүрысөөндэ хабаадаха эрхэгүй болобо. Республикын ПТУ-нүүдай үгээл һайнаар бэлдэгдэһэн һурагшад конкурсдо ерэһэн байна.

Ямар шалтагаан дээрэһээ иимэ ехэ алдуу эндүү гаргагдааб? «Агропромой» түрүүлэгшэ, судьягай коллегиин түрүүлэгшэ В. М. Магаевые энэ асуудалда харюусахыень гуйгээбди.

— Ямар шалтагаан дээрэһээ алдуу эндүү гаргагдааб гэхэдэ, олонхи ПТУ өөрын газаргүй байһан дээрэһээ училищада һуража абаһан эрдэм мэдэсэеэ бодотоор хэрэглэхэ аргагүй байдаг. Энээнэй эсэстэ иимэ олон алдуу гаргагдаа. Тракторoор газар хахалжа, дүршэлтэй болоһон һурагшад лэ иладаг.

Тиихэдээ ПТУ дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр олонхи һурагшад үйлэдбэри дээрэ дахяад һураха баатай болоно гээшэ ха. Энээндэ иилээд ехэ саг, мүнгэн гаргашалагдадаг.

— Мүнөө хүдөөгэй мэргэжэлнүүдэй нэрэ хүндэ тухай хэлэһэнэй үлүү болонхой,— гэжэ 50-дахи ПТУ-гай директор Г. В. Петрова хэлэбэ.— ПТУ һуралсалай онол аргануудые шэлэхэ эрхэтэй байха ёһотой гэжэ би һанаһаб.

Бага-Хуналиин 30-дахи ПТУ-гай һурагшад—конкурсын ээд гол шан—«МТЗ» трактор абаба. Тиигээ тиитэрээ эдэмнай үнгэрэгшэ жэлдэ баһал илалта туйлаа һэн. Мастер-багшанарай нэгэн иигэжэ хэлээ: арбаад жэлэй стажтай механизаторнууд трактор жолоодоно гэжэ һанахаар байгаа. Дээдэ-Жэрэмэй 27-дохи СПТУ-гай команда хоердохи шатын диплом, 37-дохи ПТУ-гай команда гурбадахи шатын диплом абаа.

Шагналнуудые барюулһанайнь һүүлээр «Залуу газар хахалагша» гэһэн конкурсдо илаһан Игорь Игумнов болон Виктор Афанасьев гэгшэдтэй хөөрэлдөөб.

— Таанад, юундэ механизаторай энэ хүшэр хүндэ ажал шэлээбта?

— Бага балшар наһанһаа техникэтэй танил байхабди. Эсэгэнэрнай гурба-дүрбэдэхи классуудта һуража байхадамнай тракторта һуулгадаг һэн.

Эдэ хоер хүбүүдһээ механизаторай мэргэжэл тухай һурахадамни, тэдэ нюдэнүүдээ бэлтыгэн хаража байгаад һэн.

Саян ОМБОЕВ,
штатнабэшэ корр.
Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ
фото.

ФОТОРЕПОРТАЖ

ХЭХЭ АЖАЛНАЙ ЕХЭ

Селенгинскын целлюлозно-картоной комбинат республика соо Байгал далайе эгээл ехээр бузарладаг предприяти гэжэ мүнөө һургуулиин һурагша бүхэн тордиһогүйгөөр хэлэхэ. Байгалай жасын республиканска отделениин түлөөлэгшэдэй хэлэһэн үгэнүүд, статьянууд иимэ һанамжа бүрилдүүлгэдэ тон ехэ нүлөө үзүүлнэ. Харин комбинадта экологическа сэбэр үйлэдбэри байгуулха, байгаали хамгаалха талаар хэгдэжэ байһан хүдэлмэри тухай мүртэй юумэн хэлэгдэнэгүй. Тиимэһээ мүнөө агаар бузарлалгаһаа хамгаалха талаар комбинадта хэгдэжэ байһан хүдэлмэри хаража үзэебди.

Республикын агаар тон ехээр бузарладаг предприятинуудай тоодо комбинат ородог байна. Үнгэрһэн жэлэй туршада 23 мянган тонно бузарладаг бодосуудые агаар руу хаяһан байна бшуу. Энэмнай ехэ гээшэ гү, али бага гү? Статистикын дүнгүүдэй ёһоор, республикын промышленна предприятинууд, автотранспорт үнгэрһэн жэлдэ 310 мянган тонно хорото бодосуудаар агаар бузарлаа. Комбинадай агаар руу хаядаг утаан соо элдэб бодосууд бии байха юм. Жэшээлхэдэ, 12,2 мянган тонно нүүрһэн, натриин сульфат болон бусад хатуу бодосууд хяагдана. Мүн 10,8 мянган тонно газтай зүйлнүүд соргоор гаража, агаарта дэгдэнэ. Тэрэ тоодо 1,2 мянган тонно метилмеркантан, сероводород, скипидар ороно. Эдэ бодосуудай үнэр танарынь холуур тарадаг ха юм.

Дулаанай элшэ хүсэнэй, известерегенерационно, целлюлозо буйлуулгын цехүүд бусадһаа ехээр агаар бузарладаг гээшэ. 1970-аад онуудта бүтээгдэһэн туршалгын-промышленна, технологическа түхеэрэлгэнүүд мүнөөнэй экологическа эрилтэнүүдтэ харюусахаяа болижо, заримыень һэлгэхээр, шэнэлхээр болонхой. Комбинадай агаар руу хаядаг бодосууд соо зарим зүйлнүүд хэмһээ хэдэн дахин ехэ байха юм.

Тиимэһээ эдэ бүгэдые багаар гаргадаг болгохо зорилготойгоор бүхэли хэмжээнүүд абтаа. Эдэ хэмжээнүүдые бэелүүлжэ шадабал, комбинадай агаар руу хаядаг бодосууд жэлдээ 11,9 мянган тонноор бага болгогдохо жэшээтэй. Энээнтэй хамта санитарно-хамгаалалгын зоно бии болгохо хэрэгтэй. Тус зоноһоо гадуур һуурин тосхонуудтахи агаар санитарна бүхы эрилтэнүүдтэ харюусаха ёһотой. Иимэ зоной газарта Брянск һуурин орожо, нүүлгэгдэхэ болонхой.

Дурсагдагша хэмжээнүүдэй үнэ сэн уридшалан тоолоһоной ёһоор, 30,5 миллион түхэриг гаргашалагдаха болоно. Тэрэнэй 14,4 миллион түхэригынь барилга-хабсаралгын хүдэлмэридэ ашаглагдаха ёһотой.

Һүүлэй 2,5 жэлэй туршада агаар хамгаалхаар 11,7 миллион түхэригэй хүдэлмэри хэгдээ. Гадна тооһо баридаг түхеэрэлгэнүүд һэльбэн шэнэлэгдээ, дулаанай элшэ хүсэнэй цехэй энергетическэ шэнэ түхеэрэлгэнүүдые тодхожо ашаглаха хүдэлмэри бэелүүлэгдэһэн байха юм. Энээнэй ашаар сэбэрлэлгын коэффициент 60 процентһээ 85—87 процент хүрэтэр дээшэлүүлээ, тооһо, углеродой окись хаялгые бага болгохо арга боломжо олгогдоо. Содорегенерационно котелнууд нарижуулагдана. Электрофильтр шэнэлһэнэй ашаар хатуу зүйлнүүдые бариха коэффициент 49 процентһээ 96 процент хүрэтэр дээшэлүүлэгдээ. 1987 ондо 31,4 мянган тонно бодосуудые хаядаг байһан һаа, үнгэрэгшэ жэлдэ 23 мянган тонно хүрэтэр бага болгогдоо.

Гэхэтэй хамта предприятида агаар хамгаалхаар хэгдэһэн хүдэлмэри экологическа программын эхин гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй. Гэбэшье энэ программаар хараалагдаһан хэмжээнүүд саг соогоо дүүргэгдэнэгүй. Дүрбэдэхи холтоһоной котелшье нарижуулан һайжаруулагдажа эхилэгдээгүй. Программын ёһоор, тус котелые байгша ондо нарижуулжа дүүргэхэ байгаа. Комбинадһаа дулдыдадаггүй шалтагаанһаа боложо, энэ хүдэлмэри хэгдээгүй юм.

Проектнэ эмхи зургаануудай дурадхаһан бусадшье хэмжээнүүд саг соогоо бэелүүлэгдэнэгүй. Үнгэрэгшэ жэлэй туршада 24 хэмжээнүүд дүүргэгдэхээр түсэблэгдэһэн байгаа. Тэед үнэн дээрээ оройдоол 9 хэмжээн бэелүүлэгдээ бшуу. Тиигэжэ 1989 ондо агаар бузарлалгые 19 мянган тонноор хорооохо хэмжээндэ хүргэгдөөгүй, харин байгша ондо түсэбөөр хараалагдаһаниие 6 мянган тонноор үлүүлхэ ёһотой болоно гээшэ.

О. ПЕТРОЧЕНКО,
Буряадай АССР-эй Госкомприродын инспектор.

Алтаргана
УРАН ЗОХЁОЛОЙ ХУУДАҺАН «БЗ»

№ 6 1990 оной июниин 30.

Манай литэ

ПОЭТ ЛОБСОН ТАПХАЕВАЙ 50 НАҺАНАЙ ОЙН БАЯР ТЭМДЭГЛЭГДЭЭ

ШҮЛЭГЭЙ ХОНГЕО АЯЛГААР...

Жараад онуудай эхеэр Лопсон Тапхаев, Георгий Дашабылов, Мэлс Самбуев, Булат Жанчипов гэхэ мэтэ согтой, дуутай шүлэгшэд жэнхэни буряад поэзидэ урилдан шахуу орожо ерээ бэлэй. Юрэдөө, мэнэл һаяхан шэнгеэр һанагдана. Жараад онуудай эхеэр уянгата шүлэгүүдэй урин зөөлэн утаһа татаһан поэдүүднай мүнөө болоходо, орон дотороошье, харин холын нютагуудташье мэдээжэ болонхой, буряад поэзиингээ жама ёһо, хуби заяа шадабаритайгаар абалсажа ябана бшуу. Тэдэнэрэй тусхай өөрын түхэл маягтайгаар, онсо өөрсэ харасатайгаар уянгата шүлэгэй хонгео аялга зэдэлүүлдэгынь, холо ойрын, хото хүдөөгэй олон тоото уран зохеолдо дуратайшуулай сэдьхэл зүрхэ хужарлуулдагынь мэдээжэ.

Шүлэгшэд сасуутанайнгаа дунда илдам зөөлэн харасаараа, ирагуу энхэргэн аялгаараа уран шүлэгшэ Лобсон Тапхаев онсо илгардаг.

Уран зохеолшын уянгата шүлэгэйнь, оюун бэлигэйнь үндэһэн узуур тэрэнэй түрэһэн түрэл һайхан Түнхэн нютагтайнь, аршаан булагта алтан мундаргануудтайнь, адууша малша, хатарша, дууша улад зонтойнь хүйһэн бээрээ нягта холбоотой. Юуб гэхэдэ, Лопсон Тапхаев Түнхэнэй аймагай Хэрэн тосхондо ажалша айлай бүлэдэ түрэжэ, үзэсхэлэнтэ гоё байгаалиингаа үбсүүн дээрэ тэнжэжэ, улад зонойнгоо ухаан бодолой барагдашагүй баялигай шүүһэ шэмэ бээдээ шэнгээн хүмүүжэһэн байна.

Лобсон Тапхаевай ажабайдал, зохеохы ажалайнь зам хүнгэн бэшэ байгаа, элдэб янзын бэрхэшээлнүүдшье ушараа. Тэрэнэй бага, мүн эдир наһан дайнай бэрхэ тэрэнэй һүүлээрхи хатуу шэрүүн жэлнүүдтэ тудажа, модон балхаагаар бухал шэрэлгэ, морин анзаһаар газар хахалалга, гар хадууроор таряа хадалга гэхэ мэтэ ажал хүдэлмэри яһала хараһаң, үзэһэн, иимэрхүү ажалай гашуун амта амсаһан, хара хүлһөө, гарайнгаа шандааһа гаргажал мэдэһэн байха юм. Жэшээнь, гэр бүлэнь олон жэлэй туршада огородто хүдэлһэн байна.

Саг жэлэйнгээ хүсэлдэн ерэхэдэ, Лобсон Тапхаев Хэрэнэйнгээ дунда һургуулида, Буряадай багшанарай институтда һуража, амжалтатайгаар дүүргээд, нютагайнгаа «Саяан» газетын редакцида, партиин райком болон обкомдо, Буряадай Уран зохеолшодой холбоондо аша үрэтэйгөөр хүдэлмэрилһэн байна. Мүнөөшье Лобсон Тапхаев Буряадай номой хэблэлэй ахамад редакторай тон харюусалгатай тушаал ээлжэ ябана ха юм.

Игэжэ элдэб янзын хүдэлмэридэ хүдэлөөшье һаа, Лобсон Тапхаев гушаад жэлэй туршада түрэл литературадаа үнэн сэхээр, арад зондоо аша туһатайгаар албa хэжэ ябана. Энэ хугасаа соо олон тоото номуудые ород, буряад хэлэнүүд дээрэ Улаан-Үдэ, Москва хотонуудта хэблүүлнэ. Тэрэнэй шүлэгүүд мүн баһа монгол, болгар, украин, латыш, тува, алтай хэлэнүүд дээрэ оршуулагдажа, поэт гансашье совет орон соогоо бэшэ, мүн хилын саагуур мэдээжэ болонхой.

Түрэлхиин баян бэлигтэй һэн тула Лобсон Тапхаев үшөө Хэрэнэй дунда һургуулида һуража ябахадаа, шүлэг зохеолнуудые бэшэжэ, аймагайнгаа бэ республикын газетэ, журналнуудта хэблүүлжэ эхилээ һэн. Тэрэнэй хурса гуурһанай эршэ хүсэн Буряадай багшанарай дээдэ һургуулида һуража ябахадань улам шангадажа, уран зохеолшын херхо харасатай, уян аялгатай, үргэн дэлгэр образуудта тэгүүлдэг болложо ябаһые гэршэлээ бэлэй.

Эдэ шүлэгүүдһээнь уламжалан, удаан сагайшье үнгэрөөдүй байтар, Лобсон Тапхаевай «Мундаргын сэсэгүүд» гэһэн түрүүшынь ном хэблэгдэжэ, буряад поэзидэмнай шэнэ, хонгео аялгатай, холын бодолтой уран шүлэгшэ мүндэлбэ гэжэ мэдүүлээ. Уран зохеолшын 1966 ондо гараһан энэ түрүүшынь ном нимгэхэншье һаа, удхынгаа, уран найруулгынгаа талаар онсо өөрсэ, ямаршье зузаан номуудһаа дутуугүй һэн. Юуб гэхэдэ, поэт энэ ном соогоо үг гарбалаа, ууҗам нютагаа, эхэ эсэгэеэ, эхин дураяа уран үгын арга шадалаар магтан, онсолон өөрынхеэрээ үргэн ехэ тобшолол хэхээ оролдоо бшуу. Номойнь нэрэшье далда удхатайгаар дуулдана ха юм.

«Мундаргын сэсэгүүд» гэхэдэнь, «Мундаргын хүнүүд» гэжэ ойлгогдоно. Лобсон Тапхаев өөрөө мундаргын хүбүүн һэн тула, хада өөдэ нэгэнтэ бэшэ абирһан хадаа мундаргынгаа сэсэгүүдэй губи талын сэсэгүүдһээ шэнжэ шанараараа, сэсэглэхэ янзаараа ондоо байһыень хараада абан, мундаргымни хүнүүд — Түнхэнэймни зонууд мундаргынгаа сэсэгүүдтэл адли сэдьхэл зүрхөөрөө, абари зангаараа, ажал хэрэгээрээ арюун сэбэр байһай даа гэһэн хүсэл эрмэлээл гаргахые оролдоно.

Лобсон Тапхаев энэ ном соогоо гансашье Түнхэнэйнгөө зондо хандана бэшэ, харин бүхы Буряад нютагаархиндаа, монгол хүүхэндэ, орон дэлхэйн зондо уян зүрхөөрөө, энхэргэн сэдьхэлээрээ хандажа, «эшэгы гэрэй хоймортo эээн боложо һууһай» гэжэ үнэн зүрхэнһөө хүсэнэ гээшэ. Игэжэ Түнхэн нютагайнгаа хүн зоной нюур шарайгаар, тоонто нютагайнгаа үндэһөөр алтан мундаргынгаа альман сэсэгүүдэй арюун сэбэр образоор поэт хүн түрэлтэнэй уялга, ёһотой үг үнгэрэсэ холбоотой һанал бодол элишэлэн гаргахые, тобшолол хэхые оролдоһон байна.

Уран зохеол хадаа хүниие шэнжэлхэ ухаан, хүнэй сэдьхэл үүдалха эрдэм, хүнэй сэдьхэлэй һайханиие харуулха мэргэжэл гээшэ гэжэ Лобсон Тапхаевай һайнаар ойлгожо, мэдэжэ ябаһаниинь нүгөө «Зангилаа» гэһэн ном соо-һоонь элирнэ. Энэ номынь 1973 ондо хэблэгдэн гаража, уран шүлэгшын зохеохы мэргэжэл шадабариинь улам хурсадажа ябаһые, уран үгын үшөө гоё, бодол хүсэлэйнь үшөө гүнзэгы, аялта дуукайнь бүри абьяастай болоһые гэршэлээ һэн.

Поэт зохеол соогоо зурагллаһан юумэн бүхэнөө зүрхэн соотуурaa гаргажа, ухаан бодолдоо үнэн бодотоор шэбшэжэ, буряад хэлэнэйнгээ баялиг болохо зэргэсүүлгэ сасуулганууды, элирхэйлэлгэ-эпитедүүдые шадамараар хэрэглэн, уран гоё, дабташагүй образуудые байгуулна. Гэхэтэй хамта, Лобсон Тапхаевай бүхы шахуу шүлэгүүд соонь буряад арадаймнай бурьялма аялга, хонгео хүгжэм зэдэлнэ гэжэ тэмдэглэмээр. Үнэхөөрөөшье, «Зангилаа» гэһэн ном соохи шүлэг бүхэниинь өөрын хүгжэмтэй, өөрын аялгатай. Жэшээнь, «Дугы дээрэ» гэһэн шүлэг соо иимэ аялга зэдэлнэ:

Хоер зүрхэн, хоер зүрхэн
Шугын тэндэ дугы дээр,—
Хотолзомо, нахилзам-
Хуһан сагаан дугы дээр
Инаг хоер — энэ баяр,
Үлгын дуунай дугы дээр
Дүүжэнхэйгээ болгоожол
даа
Дүүжэндэжэ мэдээрэйт.

Энэ хадаа уран зохеолой хүшэр хүндэ ажалаар түйлагдаһан шадабари, мэргэжэл сооһоо бөөмэйлэгдэн гараһан, олон жэлэй туршада мүлигдэн баажаһан дүй дүршэл гээшэ.

Имагтал энэ «Зенгилаа» гэһэн номоороо Лобсон Тапхаев буряад поэзиингээ уран һайханай зангилаае улам шангадхаһан, зонойнгоо зүрхэ сэдьхэл дахин баясуулһан байна.

1976 ондо гараһан «Хэнгэргэ» гэжэ номдоо поэт юртэмсэ дэлхэйн эрьесэ, татаса тухай, хүн түрэлтэнэй хүгжэлтын жама ёһо тухай, тэрэнэй нюусанууд тухай, хүнэй ажабайдалда эрхэ бэшэ дайралдадаг жаргал, зоболон, инаг дуран болон гашуудал, хохидолго тухай бодомжолон бэшээ һэн. «Хэнгэргые» уншахада, сагаан далиин, арса жодоогой хангалтама үнэр хамар руу сорьеходол гэнэ, тэхэ ямаанай, буга һогооной хатаран ошохо харагдаһан шэнги болоно, хадын горходой хааяан, шааяан дуулдахадал гэнэ. Игэжэ хүнэй нарин мэдэрэл хүдэлгэмэ образуудые байгуулха гээшэ—зохеохы шадабариинь дээдэ шатада хүрэжэ ябаһые гэршэлнэ.

«Модоной үндэһэн газар доогуур, хүнэй үндэһэн газар дээгүүр» гэдэгтэл хүн түрэлтэнэй үндэһэн изагуур таһаршагүй, хүнэй алтан үндэһэн хододоо тэрэнэй ажамидаралай эсэс ба эхин болодог, газар дэлхэй дээрэ хүн түрэлтэнэй үндэһэ һууриһаа, уг изагуурһаа үнэтэй, сэнтэй юумэн үгы гэжэ уран шүлэгшэ баталаа бэлэй.

Найруулгын талаһаа абажа харахада, Лрбсон Тапхаевай энэ ном тэрэнэй хододоо түхэл маягай шэнэ хэлбэри, уран найруулгын шэнэ арга боломжонуудые бэдэрдэг байһаниие үшөө дахин гэршэлээ. Лобсон Тапхаев үгэ бүхэнөө нарин нягтаар мүлижэ, образуудые юрэ буса, тоти мэргэн сасуулга, элирхэйлгэнүүдые хэрэглэн, онсо маягтайгаар бүтээнэ. Энэ талаар япон шүлэгэй маягаар бэшэгдэһэн шүлэгүүдынь илангаяа һонирхолтой байдаг.

Лобсон Тапхаев зохеохы ажалайнгаа гол ехэ харгыда гараһаар үнинэй. 1984 ондо хэблэгдэһэн удаадахи номоо «Гол хаогы» гэжэ нэрлэһэниинь ушартай. Тэрэнэйнь эхэнхи хүбиие «Еохор» гэһэн уянгата, эпическэ поэмэ эзэлнэ. Тус поэмэ соогоо Лобсон Тапхаев революциин урда тээхи байра байдалһаа эхилээд, мүнөө үе хүрэтэр дамжуулан асаржа, арад зонойнгоо ажабайдалые, ёһо заншалые, баяр баясхалан, уйдхар гашуудалые хүбисхалай, агууехэ дайнай хүдхалаа соогуур һалаагүй, «элэхэ бүреэ— үнгэ орохо», шэнэ үеын шэнжэ нэмэхэ шэнээтэй, түрэ найрай шэмэглэл болохо соероотой нээрээтэй, согтой зугаатай ёохор наадаар, тэрэнэй хонгео аялгаар уянгалан, уран шадабаритайгаар, удха түгэлдэрөөр зураглан харуулна. Тиихэдээ үбгэд хүгшэдэйшье, дунда үеыншье, эдир залуугайшье үеын хүнүүдэй сорьтоотой хүхюун, шогтой зугаатай ёохорой солгеон долгин дээрэ эрэ болоһон зонуудай нангин мэдэрэл уяруулмаар найруулна.

Поэдэй үшөө нэгэ номынь 1988 ондо «Угай бэшэг» гэһэн нэрэтэйгээр хэблэгдэн гаража, уран зохеолдо дуратайшуулай урмэ баяр хүгжөөгөө һэн. Энэ ном соонь «Угай түүхэ» гэһэн уянгата, түүхэтэ поэмэнь, хүнэй наһанай шатануудта зорюулагдаһан шүлэгүүдынь оруулагдаһан байна.

Буряад хэлэн дээрэ хэблэгдэн гараһан эдэ номуудһаань гадна ород хэлэн дээрэ Москвагай хэблэлнүүдтэ «Саяанай толон» (1976), «Алтан үндэһэн» (1981), «Угай баялиг» (1985) гэһэн номуудынь гараһан байна. Поэдэй шүлэгүүд ород хэлэн дээрэ «Сибирские огни», «Молодь», «Нева», «Литературная Россия» гэһэн журнал, газетэнүүдтэ, элдэб суглуулбаринууд, антологинуудта хэблэгдэн гаража байдаг.

Лобсон Тапхаевай зохеолнуудые юрэнхы дээрэнь абажа харахада, гүн удхаараа, түхэл маягаараа, хүгжэмтэ аялгараа онсо илгаатай зохеолнууд юм. Тэдэнэр жанрайнгаа талаар олон янзын, тематикынгаашье талаар үргэн. Тэрэ япон маягаар бэшэгдэһэн 3 мүртэй шүлэгһөө томо эпическэ поэмэ хүрэтэр олон жанрта хандаа. Илангаяа сэдьхэлэй байдал харуулһан уянгата шүлэгүүдынь уншахада сэдьхэл хужарлуулмаар.

Лобсон Тапхаев уран зохеол бэшэхынгээ хажуугаар ниитын хүдэлмэридэ эдэбхитэйгээр хэбаадалсажа байдаг, оршуулгануудыешье хэдэг. Тэрэнэй монгол, болгар, хальмаг хэлэнүүдһээ оршуулһан зохеолнууд олондо мэдээжэ болонхой. Хальмаг арадай «Джангар» гэһэн эпосэй зарим бүлэгүүдые эхэ хэлэнһээнь буряадшалһаниинь бүришье һайшаалтай гээшэ.

Гадна поэт залуу шүлэгшэдэй зохеолнуудые, хамтын суглуулбаринуудые, мүн багшанарта туһаламжа болохо «Буряадай уран зохеолшод» гэһэн альбом, хүүгэдэй саадта хэрэглэхэ «Барбаадай» гэһэн ном бэлдэлсэжэ, хэблэлдэ гаргалсаһан байна.

Тэрэ мүн нютагайнгаа «Саяан» газетын редакциин дэргэдэ Мүнхэ-Сарьдагай нэрэмжэтэ литературна нэгэдэл байгуулаад, 13 жэлэй туршада амжалтатайгаар хүтэлбэрилөө. Дурсагдагша нэгэдэлэй гэшүүд болохо Балдан Ябжанов, Шагдар Байминов, Борис Сыренов, Ардан Ангархаев, Илья Намсараев, Владимир Сыренов, Баатар Романов, Жорж Юбухаев болон бусад нилээд олон номуудые хэблүүлжэ, орон соогоошье, хилын саанашье мэдээжэ болонхой. Энэ һайн һайхан хэрэгтэ Лобсон Тапхаевай үүргэ, габьяа тон ехэ гээшэ.

Энэ нэгэдэлэйнгээ табин жэлэй ойдо зорюулжа, гэшүүдэйнь зохеолнуудые суглуулан бүридхэжэ, 1986 ондо Улаан-Үдэдэ буряад хэлэн дээрэ «Саяанай самаряан», Москвада ород хэлэн дээрэ «Золотые гольцы» гэһэн хамтын согсолборинуудые гаргуулаа. Лобсон Тапхаев районой Соведэй депутадаар, партиин Советскэ райкомой гэшүүнээр, мүн РСФСР-эй уран зохеолшодой зургаадахи съездын делегадаар һунгагдаһан байна. Тэрэнэй зохеолнуудые зургаадахи, юһэдэки ба арбан нэгэдэхи классуудта һурагшад үзэжэ эхилэнхэй.

Буряадаймнай мэдээжэ уран шүлэгшэ, коммунист, республикымнай Уран зохеолшодой холбооной правлениин гэшүүн Лобсон Дунзынович Тапхаев мүнөө үедэ зохеохы ажалайнгаа эршэ хүсэн дээрэ ябана. Уянгата шүлэгүүдээрээ зонойнгоо зүрхэ сэдьхэл баясуулжа ябахыень, хүсэһэн хүсэлэйнгөө орьелдо хүрэжэ жаргахыень үрөөе!

С. БАЛДАНОВ,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат.

«УГАЙ БЭШЭГ» — УГАА ТААТАЙ

Һүүлэй үеын эдир залуу буряад үетэнэй түрэл ёһо заншалаа, түүхэ домогуудаа, үг гарбалаа мэдэхэгүйһөө гадна түрэл хэлэеэ мэдэхэгүйдэнь яахабши? Энэ алдуу заһахын тула ехэ ажал ябуулха хэрэгтэй. Уг гарбалай түүхэ бэшэгүүдые хэрэглэжэ, тэдэниие шудалха болонобди. 1988 ондо Буряадай номой хэблэлдэ һонирхомоор уран зохеолой шүлэглэмэл ном хэблэгдэн гараһан байха юм. Тус номые Буряадай комсомолой шангай лауреат, мүнөө үеын буряад совет литературада өөрын онсо маягтай уран шүлэг, поэмэнүүдые бэшэдэг поэт Лобсон Тапхаев бэшээ. Би поэдэй урда жэлнүүдтэ гаргаһан номуудые тон ехээр һонирхон уншадаг, буряад хэлэнэй хэшээл багшалхадаа хэрэглэжэ, үхибүүдые тэдээнтэй танилсуулан хүмүүжүүлдэг һэм.

Ажалайнгаа хэрэгээр районой олон һургуулинуудаар ябадаг би. Мүнөө районой багшанар поэдэй «Угай бэшэг» гэжэ номые хэрэглэжэ, үхибүүдтэ уг гарбал тухайнь мэдээсэжэ, хүмүүжүүлжэ байнхай. Мартын һүүл багта район доторнай «Минии уг изагуур» гэжэ һургуулинуудай һайндэр болоһон юм. Һурагшад материал бэлдэхэдээ, Лобсон Тапхаевай «Угай бэшэгые» хэрэглээ.

Хүн түрэлтэнэй хүгжэлтын
Хүрэжэ ерэһэн түүхые
Амиды клеткэ бүхэндөө
Абажа ябаһанаа мэдэнэлби.

Ямар гүнзэгы удхатай мүрнүүд гээшэб! Нээрээшье, хүн бүхэн шуһан соогоо, бэе соогоо урда элинсэгүүдэй үлөөһэн хубинуудые абажа ябана бэшэ гү? Поэт түүхыншье, этнографииншье, ажаһуудалайшье, абари зангайшье, заншалайшье, соёл болбосоролойшье талаһаа олон баримтата зүйлнүүдые, бодото нюурнуудые, үнэн болоһон үйлэ хэрэгүүдые оншотойгоор хэрэглэжэ, уншахада ульгам таа[illegible] руу зохеол бүтээгээ.

Дабаанай оройдо моринһоо
буужа амарангаа
Дам саашань һарабшалан
харахада,
Сэнхир аласай тодо бэшэ
далангаар
Сэдьхэл заһамаар юун
хүлеэнэб урдам?

Поэдэй урда удхаар гүнзэгы шэнэ шүлэгүүд, поэмэнүүд, номууд хүлеэнэ ёһотой. Наһанайнгаа далита моринд о мордоһон хүн дуу дуулана. Ажал, жаргал тухай, хүшэр хүндэ тухай, ошоһон саг, ерээдүй тухай! Шагныт, хүнүүд, тэрэнэй дууе! Шагнаад оюун бэлигынь дэмжыт!

С. ОШОРОВ,
арадай гэгээрэлэй таһагай буряад хэлэнэй инспектор.

Түнхэн.

Түүхэ намтараймнай абдар баян лэ!

«БУРЯАД ҮНЭН» БОЛООД «БУРЯАДАЙ ЗАЛУУШУУЛ» ГАЗЕТЫН «АЛТАРГАНА» ГЭЖЭ ЛИТЕРАТУРНА ХУУДАҺАНДА СЭЛЭНГЫН ДАЯН-АБАРГА, БАРГАЖАНАЙ СООДОЙ БААТАР, АГЫН СОНДООЛ ХҮБҮҮН ТУХАЙ ДОМОГУУД ҺҮҮЛЭЙ ҮЕДЭ ТОЛИЛОГДОНХОЙ ГЭЭШЭ. ЭДЭЭН ДЭЭРЭ ЯРУУНЫН БАЙХА БҮХЭ НЭМЭБЭ.

ЭНДЭ БИДЭ ДЫЖИД ДОНДОКОВНА ДАШИЦЫРЕНОВАДА СЭДЬХЭЛЭЙ ХАЛУУН ТАЛАРХАЛАА МЭДҮҮЛХЭ ЁҺОТОЙ БОЛОНОБДИ. ХЭРБЭЭ 73 НАҺАТАЙ АЖАЛАЙ ВЕТЕРАНАЙ ХУУШАН МОНГОЛООР БЭШЭҺЭН БАЙХА БҮХЫН НАМТАРЫЕ ХАДАГАЛЖА ЯБААГҮЙ ҺАА, ЭНЭ ШУХАГ ДОМОГ ХОСОРХО БАЙГАА. Д. Д. ДАШИЦЫРЕНОВА 1917 ОНОЙ ЯНВАРИИН 15-ДА МААРАГТАДА ТҮРӨӨ. 1944 ОНДО ХАНГИРА ЗӨӨЖЭ ОШОҺОН. ТОО БҮРИДХЭГШӨӨР, ОРООҺОНОЙ СКЛАД ДААГШААР, ХОНИНОЙ БРИГАДИРААР, РЕВИЗИИН КОМИССИИН ШАЛГАГШААР ХҮДЭЛЖЭ ГАРАҺАН. МҮНӨӨ ЭГЭТЫН-АДАГТА ХҮБҮҮ БЭРИТЭЕЭ, АША ЗЭЭНЭРТЭЕЭ ЖАРГАЛТАЙ АЖАҺУУДАГ. ЭНДЭХИ ЭГЭЭЛ БЭРХЭ МОНГОЛШО ХҮНҮҮДЭЙ НЭГЭНI

БАЙХА БҮХЭ

Үни болоһон хэрэг. Маарагта нютагта мянга долоон зуун онуудай эхеэр Бэхиин Байха гэжэ харгана угай хүн ажаябаа. Мүнөөшье энэ хүнэй уг залгамжалһан зон Яруунa, Хоринн аймагуудта бии юм.

Байха түрэлхиин бар хүсэтэй, үгытэй малша буряадай хүбүүн байһан алдартай. Нэгэтэ хоринн зоной ехэ найр наадан дээрэ барилдахадаа, нүгөөдэ бүхэеэ бага бэшээр ойлгомторгүй гэмэлтээжэрхиһэн байха юм. Тэрэнэйнгээ түлөө хуулиин урда харюусажа, Итанцын острогто хинамжада абтаба. Энэ үедэ Орос болон Манжын хаашуулай хоорондо хилэ табиха түхеэрэлгэ хэгдэжэ эхилбэ. Хоер талын хэлсэһэнэй ёһоор хамтын ехэ обоо тахиха, найр наада үнгэргэхэ гэжэ баталһан байгаа. Хоринн зондо ехэ харюусалга тудаба: найрта барилдаха 100 бүхэ, урилдаха 100 мори бэлдэхэ хэрэгтэй. Эдеэ хоол болохыень үхэр хонн шахаха, гүүнэй һүөөр хэгдэһэн сэгээ, мүн тоһон, үрмэн гэхэ мэтые буйлуулха. Ашаа абаашахын тула хэдэн мори тэргэ, тэмээнүүдые бэлдэхэ ёһотой болоно. Хэдэн эшэгы гэрнүүд хэрэгтэй. Үһа, түлеэ шэрэхэ тэргэ, боошхонууд, гадна наадаанай хэрэгсэл болохо пимбэ, бэшхүүр, эбэр номон, хилгааһан хуур. Эды олон зүйлэй бэлэдхэл хэгдэжэл байна.

— Хоринн зоной дунда Монголой алдарта бүхэтэй тэнсэлдэхэ ямар бүхэ олдохо гээшэб,—гэһэн үгэ Хоринн ахалагша зайһан Шодо Болтирсэ тараабa ха.

— Итанцын острогто һууһан Байха бүхэ тусгаар бүхэ хүн байна,—гэжэ Байхын һамганай түрэлэй нэгэ хүн ахалагша зайһанда мэдүүлбэ.—Би һая Байхада эдихэ хүнэһэ абаашажа үгөөд ерээб. Энэ болохоёо байһан найр тухай хөөрэжэ үгөөб. Намайе тэрэ найрта абаашабалтнай, хоер хүлөөрөө газар тулажа ябаһан хүндэ хаягдахагүйб гэжэ тэрэ хэлэбэ. Би өөрын бэеын хүсэнэй гэмээр хүниие гэмтээгээд, энэ хинамжада һуужа байнаб. Тэрэ монголой бүхые сохом хаяхаб, бодожо мэдэнэ бэээт гэнэ.

Зайһан тэрэ үгэ дуулаад, Байхые дары острогһоо сүлөөлхэ захиралга гаргаба. Хинамжаһаа табигдаһан Байха ахалагша зайһантай бэрээлхэжэ уулзаба ха. Зайһан хэлэбэ.

— Би шамайе эндэ суглараһан олон бүхэтэй барилдуулжа үзэхэм. Ши хаягдабал, нюргаа сохюулаад, гэдэргээ острогтоо дахинаа ошожо һуухаш. Али тусгаар бүхэ байжа шалгарбал, найрта ошохош. Хэлсээтэ найр дээрэ монголой бүхые хаябалшни, би энэ гэмһээш хүнгэлөөд, ехэ шан үгөөд табихаб!

Бэлдэжэ байһан бүхэнүүдтэй барилдуулжа туршаба. Байха тэдэниие гараараа шүүрэн абаад, гэдэргэнь харуулаад табижа байна. Зайһан ехэ баярлажа, һайн хоолоор эдеэлүүлжэ, емаруулха, хубсаһанай һайниие үмдэхүүлхэ гэжэ захирба. Хоринн зон найрта бэлдэһэн юумэеэ бүрин абаад, ябалган болобо. Хэдэн хоногой туршада ябажа, найр наадан болохо газарта хүрэжэ ошоно. Манжа, Монголой имперйин зонууд тэндэ дүтэ ерэнхэй, буугаад байба.

Монголой зүгһөө манайхин худар тагнуул табиһан байгаа. Мүн оросой тагнуул Манжада, Монголдо байгаа. Монголой нюуса тагнуулай тэндээ ошоод, юу хэлэжэ байһые манай тагнуул дуулаба. Тиигээд иигэжэ хэлэбэ; Хоринн зоной урилдаха морид соо тиимэшье хурдан морин үгы. Урилдаанда гараха хурдан моринийнь ангир зүһэтэй. Үһа шэрэдэг боошхотой тэргэдэ оруулгатай, улатай байна. Нюужа байна бэшэ гү? Тиигээд бүхэнүүд ехэ олон байна. Барилдаха туршалга хэхэдээ, нэгэ бүдүүн хара хүн тэдэниие наадан шэнгеэр абаад лэ хаяжа байна.

Өөһэдынгөө тагнуулшанай энэ үгэ дуулахадаа, Хоринн зон бултадаа гайхажа, тэрэ үһа шэрэдэг ангир мориео тэргэһээ мулталжа, урилдежа үзэдэхэ ёһон намда байхагүй гэхэ мэтээр ехэ тангариг үгэһэн, ашалһан байгаа. Мүнөө засаг түрэдөө хүндөө бууража, һүүлэй үедэ бүри ухаа муутай боложо, дүүрээ гэхэ.

Саашадаа найр наадан үргэлжэлжэ, номо һомо харбалган тэнсэжэ, шангаа хубаажа абаа. Уран һайханай нэгэдэхи шан Монголдо, хоердохи, гурбадахи шан хоринхидта үгтэһэн байгаа. Энээгээр баярай ехэ сэнгэлгэн 10 үдэр соо боложо дүүрээ. Сугларагшад эбтэй эмхитэйгээр нютаг нютагаа бусаба. Байха бүхын гэртээ бусажа ерээд, үни болоогүй байтар, ахалагша зайһан тэдэ хоер бүхын эбэрнүүдһээ шүүрэн абаад, хоер тээшэнь һалган хаяжархиба. Тиигээд үбгэн Байха үхэрэй бухатай адли гү, хараба гүт гэжэ энеэн байжа, түрын зондо хандан хэлэбэ. Дүхэригэй зон ямаршье харюу үгэ хэлэбэгүй. Харин гэнтэ шанга энеэдээр хүхилдөөд, түрын хоер үбгэн түрүүнэр хүл дээрээ бодожо, үбгэн Байхые хоер тээһээнь һугадаад, хойморто һуулгажа, торгон хадагуудые баярай бэлэг болгон барьяад, үтэ наһа, удаан жаргал хүсэжэ амаршалба.

Үбгэн Байха 80 наһа хүрэһэн байгаа. Маарагта нютагай Бага Байса гэжэ ехэ шулуутай хэ гэжэ хэлсэбэ. Гурбан хоногой туршада холо газарһаа урилдаха гуримтай байба. Түрүүн табигдаһан газарһаа нэгэ үдэр урилдаха гуримтай байба. Түрүүн табигдаһан газарһаа нэгэ үдэр урилдежа гүйгөөд, орой болоходо хонохо. Хоердохи үдэрөө мүн орой болоходо хоноод, гурбадахи үдэрөө табигдаһан тугай дэргэдэ ерэхэ ёһотой байгаа. Туршалга хэхэдэнь, ангир морин гансаараа тобойжо ерэбэ. Тиихэдэнь урилдаанай моринойтоодо оруулха гэлсэбэ.

Тиимэһээр байтарынь хоер гүрэнэй хилэ баталха суглаан хэдэн хоног соо үргэлжэлжэ, дүүрэхэ дүтэлбэ. Суглаанай һүүлээр найр наадан эхилхэ саг болоод, түрүүн морид урилдаахаа ошобо. Гурбан хоногой газарһаа табигдаһан моридой ерэхэ үдэр, үдын хойно 2 сагта, үнеэхи Оросой, Хоринн ангир морин гансааран түрүүлжэ гүйжэ ерээд, тогтохо ёһотой тугай хажууда тогтонгүй, Монголой хилэ дабажа гүйжэ ошоһон юм байха. Монголнууд манай хилэ дабажа ороо, манай морин болоо гэжэ һайн ангирые бусаажа үгөөгүй. Моринойһайн Монголдо гэжэ үгын тарагла эндэһээ эхитэй гэхэ.

Бүхын барилдаан эхилбэ. Хоер этэгээдэй бүхэнүүд 100—100 хүнһөө бүридэнэ. Хоринн бүхэ түрүүн эхилжэ, барилдаанай гуримаар түриигөө дээрэ шуужа, бүһөөр уяад, самсаа тайлахай, хүндэшэ хүндэ хүтэлүүлжэ, дүхэригэй дунда зогсобо. Нүгөө монгол бүхэ сагаан эшэгы дэбисхэртэй армаг дээрэ хэсылдэжэ хэбтэнхэй, тойруулжа татаһан хүшэгэтэй, дүрбэн хүнөөр дээрэ үргүүлжэ асарагдана. Хүшэгэ абахатайнь адли Байха бүхын хажууда дары гүйжэ ошон сасуу, хоер шэлбэдээ хулһа хабшажа уяһан лушан гуталаараа амид бэе руунь шангаар үдьхэлжэрхибэ. Байха бүхэ ехэ дуу хашхаран, унан алдаад, хүл дээрээ тогтожо, эбэй бэшэ, хэб ёһоной байлдаан гэжэ дотороо шэбшэн ойлгоно. Монгол бүхын дахинаа ерэхэдэ, тэрэнэй зүүн гарынь баруун гараараа шүүрэн барижа абаад, зүүн мүр дээгүүрээ ара тээшэнь шангаар хаяжархиба. Монгол бүхэ газар мүргэжэ унаад, мэдэрэл алдажархёо. Хэншье бодхоожо абаагүй. Үни удаан хэбтэхэдэнь, тэрэ бүхын түрэлхид хабаатан хаража абаһан байгаа. Монголой бүхэ хүн Манжа хаанай урда хоер хүлтэй хүндэ хаягдуудажа ерүүлбэ. Зайһан тэрэнэй хэрэгые эсэслэн хүнгэлжэ, наһандаа хүрэхэ зөөри үгэжэ табиһан байгаа. Байхада хойшодоо хүнтэй барилдаха, носолдохогүйш гэжэ захяа. Удаань бүхы Хоринн гоо зондо Байха бүхэтэй барилдажа, носолдожо огто болохогүй гэһэн хуулита захиралта гаргаа юм байха.

Тэрэнэй хойно үни удаан болоогүй байтарынь, Үбэр Монголһоо нэгэ бүхэ хүн Байха бүхын алдар сууе дуулаад, хазаар мореор Маарагта зорюута ерэбэ. Захын нэгэ айлһаа Байха бүхэтэн хаана гэртэйб гэжэ мэдэхэ болоод, тэрэ гэрые сэхэ хаража ошобо. Байха гэзэа түлеэн дээрээ һухэ эшэлхээ нойтон хуһа сабшажа һуутаа. Тэрэ хүн Байхатан хаана байнаб гэжэ һураба. Байха һуурнһааш бодонгүй, тэндэ байдаг гэжэ буруу тээшэнь, нойтон хуһаяа бариһан зандаа зааба. Бажууһан хургануудайнь забһараар уһанай дуһажа байхые тэрэ бүхэ хараад, тэндэ байна гү гээд, мориео залан гэхэдээ, моринойнгоо сээжэ хабһые бута хабшажархина. Хоер бүхэ бэеынгээ эрдэмые мэдэлсэжэ, хүсэеэ үзэлсэбэ ха юм. Байха бүхэ һуурнһаа бодожо, ерэһэн айлшан бүхэеэ дары гэртээ урижа оруулаад, хэдэн хоногто хүндэлжэ, айлшалуулжа амаруулаад, эбдэрхэй сээжэтэй мориие өөрөө абаад, нэгэ һайн морео унуулжа, монгол бүхэеэ мордохуулһан гэхэ.

Байха бүхэ 60 наһатай болоод байгаа. Хүбүүсэгэйн Зоригтотон гэжэ айл Наһата хүбүүндээ Галдан Хонгорой басага бэри буулгаха болобо. Түрэ хуримдаа Байхые уряа. Түрын дүхэригтэ һуухадаа, Байха үбгэн дүхэригэй урда талада, моринойсэргын хажууда, хоер бүхын хүлээлдэжэ байхые хараа. Түрын зондо архи духаряа барижа ябаһан залуу хүбүүдэй хөөрэлдэхые үбгэжөөл гэнтэ дуулажархиба. Тэдэ иигэжэ хөөрэлдөө: энэ үбгэн Байха хүнһөө үлүү хэр байгаа юм? Эдэ бухаһаа хүсөөрөө ямар хаб? Имэрхүү үгэнүүдые дуулахадаа, ойр зуура ехэ аягүй шэнги һуужа байтараа хэлэбэ: хадын шэнээн Байхые хашарагай бухатай юундэ жэшээбтэ. Уулын шэнээн Байхые үхэрэй бухатай жэшэбэ гүт... Ехэтэ уйдажа, уйлаһан мэтэ болоод, һуха харайн бодобо. Хоер бухын дэргэдэ ошоод, барижа ябаһан малгайгаа хоорондонь хаяхадань, хүлээлдэжэ байһан буханууд мүргэлдэжэ эхилбэ. Байха үбгэн хадада шоно түрэжэ, дүтэ шадарай зондо ехэ гасалантай болобо. Айлай хони, ямаа амидыгаар абаашаха, хурьга эшэгэ бүришье байлгадаггүй. Ямаршье ангуушан шоные алажа ядаба. Энээн тухай үбгэн Байха дуулаад, тархи халаг, намайе абаашаа һаань, нэгэ аргыень олохо байгааб гэбэ ха. Ангуушад нэгээ эльгээжэ, үбгэн Байхые шоныннүхэндэ ошолдохыень уриба. Үбгэн Байха баяртай түргэн түхеэрээд ошолдохо зуураа, таанад намтай бү байгты гэбэ. Шонын нүхэн дээрэ гансааран үлөөд, нүхэнэй дээгүүр хуһанай набшаһатай мүшэр хаяад, хүлеэбэ. Ехэ гэгшын эмэ шоно тохигор эбэртэй эшэгэн тэхые үргэлөөд ерэбэ. Тиигээд хуһанай узуурта табихадань, амиды тэхэ харайхаяа забдаба. Шонын хойноһоонь даб гэхэтэй сасуу, үбгэн Байха шоные улаан гараараа шэлэ хүзүүн дээрэһээнь шүүрэн бараад, нарба хоншоорынь бажуужа, хоер үргыень зав татажа алаба. Арьятан шонын бархираад үхэхэтэй хамта, нүхэнһөө 9 томо гүлгэн гарахадань, нэгыень саб бараад, тэрэзгээрээ нүгөөдүүлынь сохижо хорообо. Ангуушад булта гүйлдэжэ ерэбэ. Үбгэн Байхада баяр хүргэжэ барлаба.

— Хэн танай энэ эрдэмые халан абаха юм,—гэжэ эдэ ангуушадай дундаһаа нэгэниинь үбгэн Байхаһаа асууба.

— Хүндэ дамжуулжа үгэхэ эрдэм һургуули бэшэ даа. Эхэһээ хамта түрэһэн бар хүсэн гээшэ ааб даа. Саашадаа уг залгажа, түрэжэшье болохо юм бэзээ. Би энэ хүсэнэй гэмээр, хүнтэй барилдаха, носолдохо эрхэеэ хуулиин ёһоор хоригдоһон хүн гээшэб,—гэжэ харюу хэлэхэдэнь, тэдэ ангуушад ямаршье үгэ хэлэнгүй, үбгэн Байхые гэртэнь хүргэжэ үгөөд, бусаһан намтартай.

* * *

Зангиин Дондог минии үбгэн аба болоно. Байха бүхын энэ намтарые үбгэн абынгаа хүндэ хөөрэжэ һуухые 8—9 наһатай ябахадаа хэдэн дахин дуулаагша һэнби.

Минии үбгэн абын эгэшэһээ гараһан зээнь болохо Нанзадай Шогжо-Ломбо ламын һургуули үзэһэн түбэд, монгол, ород эрдэмтэй хүн байгаа. Хоринн Ашанга нютагай. Тэрэ хүн ерэжэ, 2—3 хоногто байжа, хүгшэн баабайһаа Байха тухай домог хуушан монголоор бэшэжэ абаа бэлэй. Би тиихэдэнь ехэ һонирхожо, шадаха зэргээрээ баһа монголоор бэшэжэ абаһан байгааб.

Д. ДАШИЦЫРЕНОВА,
ажалай ветеран.

«А»-һаа «Я» ХҮРЭТЭР
АЯЛГА ШҮЛЭГ ХЭЛЭГТЫ!

ГЕОРГИЙ ДАШАБЫЛОВ

ЦЫДЕНЖАБ ЦЫРИТОРОН

ХҮҮГЭДТЭ ЗОРЮУЛАГДАҺАН ШҮЛЭГҮҮДҺЭЭ

«А»

Алхана агуулын
Амтатай алим—
Алирһа Агаһаа
Абамни асараа.
Абгаймни, ахаймни,
Абжаамни, абгамни—
Абаашатай адлинууд:
Амтархажа аашалалдан,
Алирһа эмсээ.

«Б»

Бабжа-Барас-Баатартал
Бата бэетэй,
Баабгай бажуумаар
Баабайтайб.
Багашуулдаа хүндэтэй,
Баһашье бэлигтэй,
Баранай атаархамаар
Багша эжытэйб.

«В»

Вафли, варени,
Ватрушка, виноград—бултандэ
Вандан хүбүүн
Баггүй ехэл дуратай.
Байгыт теэд—
Вандан гээшэмнай
Вакса шэнги
Бед хара гартайл!

«Г»

Газаршал гэлсүүлһэн
Галууд ганганалдаад,
Гэгээтын гүбеэдэ
Гэшэгэнэлбэ.
Гэлэг ангуушан
Гэтэн гэтэн,
Гэнтэ буудажа
Гэнэдхээбэ.

«Д»

Даша хүбүүн
Дарханай дүй дүршэлдэ
Дан түргэн
Дадаха, һураха гээд.
Долеобор хургаяа
Доронь алхадаба.
Дохоншоон дэбхэрээд,
Доло берхирба.

«Е»

Енгүүшэ Егнин
Ерүүл үхибүүдтэ
Елүүр дээрэ
Ехэрхэжэ шантайшоо.
Егнин өөрөө
Елэгэртэнь халтираад,
Ехэл гоеор
Ебхыжэ тарайшоо.

«Ё»

Ёгтошо, ёһорхуу Ёндон
Ёдогод гэжэ бодон,
Ёборгон үгэдэ сохюулжа
бууба,
Ёлог-ёлог харажал һууба.

«Ж»

Жаахан Жамса, ши
Жаяггүйш,
Жарбаганuуршн, эшхэй!
Жаргал ахынгаа гуталаар
Жайбаржал ябаһаар,
Жалжагы тэрээнээ гэшхээш!

«З»

Зөөжэ ерэһэн
Зоопаркда ошооб.
«Заан» гэһэн
Задарюун томо
Заариниие харажархеод,
Зада сошооб.

«И»

Ирагуу наранда
Игаажа һажаашье һаа,
Инзаган гээшэ
Илангаяа һэргэг:
Илдам эжынгээ
Илааһыень үргээмсээр,
Һүрэжэ бододог—
Иимэл түргэн.

«К»

Каникул амаралтадаа
Каналда шунганаб.
Классайнгаа һурагшадаар
Капууста уһалнаб.
Халуундань зобоходоо,
Карамель жажалнаб.
Харанхы болохолоор,
Кинодо ябашанаб.

«Л»

«Лагбан, ласа, лагуун,
Лабаадха» гэһэн үгэнүүдые
Ламажаб хүбүүн мэдэдэггүй,
Лаблажа мэдэхээш хүсэдэггүй,
Лареһоо асарагдаһан
лимонад,
Лабшаатай шүлэн гээшэнүүдые
Ламажаб һайнаар лэ мэдэнэ,
Ласхайтараа ууна, эдинэ.

«М»

Маарагтын малшад магтаалтай!
Маанадай эжынэр байгаалтай!
Маадай, мөөдэйнүүд исална,
Мааран, мөөрэн марсална.

«Н»

Наран, алтан наран доро
Набша намаа задараа.
Номин номин тэнгэри доро
Ногоон дэлхэй бадараа.
Наадан, манай наадан дээр
Найр зугаа хүнхинөө.
Намай, шамайш тэрээн дээр
Налгай еһоор хүндэлөө.

«О»

Оюулһан нооһон оймһоео,
Орын годон гуталаа,
Оодон сагаан нэхы дэгэлээ
Ойдоб үмдөөд, газаа гараба.
Ороһон, гараһан хүнүүд
Обеоржо шэртэн гэхэдээ,
Ойдоб гэжэ хүбүүемнай эгтээ
Обогор саһан гэжэ хараба.

«Ө»

Өөхэн зөөлэн шулууе
Өөлэн, һиилэн отолжо
Өөрынгөө бүтээһэн морине
Өөрөө һуунаб гоешоожо.

«П»

Папа-папа гэшхэлһэн
Папагархан пампюули,
Папааха малгай үмдэһэн
Пандагархан танхюули
Пидхагар шүлэеэ уужархеод,
Пилайса милайса энеэжэрхеод,
Пирожкида үшөө һанаатай
Пирдаг-пирдаг ябаналтай?

«Р»

Радиогой гэрэй
Рамнай дээрэ
Радна Рампил хоер
Романс дуулажа,
Районой газетын
Репортаж соо магтуулаа.

«С»

Сарюунаар амилһан
Саһаар бударһан
Сагаа һарын һайндэр—
Сагаалган наярба.
Саахар боохор
Санхатараа эдижэрхиһэн
Санданаймнай аманһаа
Сагаан хөөһэн бурьяба.

«Т»

«Таабариин эхин—
Тажагар харагшан.
Таагаагүй хүн—
Тад һохор»—
Таабари таалсажа,
Таладаа һуунабди.
Тунгалаг булаг тээшэ
Тугалнуудаа туунабди.

«У»

Улаахан, ягаахан
Улаалзай сэсэгүүд
Уяханаар гүрбэжэ,
Урдаһаам соробхино.
Уужамхан талынгаа
Уряалхан мэндые
Уладтаа хүргэжэ,
Удаахан дохино.

«Ү»

Үбэл ерээ:
Үбэрэй саһан шуураад,
Үргэн талаар
Үрхирнэ.
Үбгэн абам
Үбһэ ехээр асалаад,
Үхэр малдаа
Үгэнэ.

«Ф»

Фабрикада хүдэлдэг хээтэйм
Фартук-халаад үмдөөд лэ,
Фирмэнүүдтэ ехэл хэрэгтэй
Фланель бүдые нэхэдэг юм.

«Х»

Хаа хаанагүй
Хааголаад һаладаггүй
Хараһаа хара
Хархис турлаагые
Хаамжа-хайрсагта
Хаажархео һаа,
Хай даа, боломоор ха.

«һ»

һабяаһаа таһаржа энэ
һармагшан бэшэл аад,
һабатай эдеэ хараад,
һаамайтараа юундэшьеб
энеэнэ.
һарын толонһоо энэ
һаргаа бэшэл аад,
һамартай мэшээг хараад,
һарабшалжа юундэшьеб
энеэнэ.

«Ц»

Цирк эндэһээ холол гү?
Центр-түбнай дуудана.
Цилиндр үмдэһэн клоун
Циркуль-гортигоор наадана.

«Ч»

Чемпиондо тэгүүлһэн
Чимиднэй
Чертеж дээрэ хүлэрнэ.
Чемпионой хойноһоо гүйһөөр
лэ,
Шортоо гээгдээшэнь элирнэ.

«Ш»

Шаар-шаар шаханадаг
Шаазгайн һуугаагүй шэрэнги
Шандагатын Шабартада,
Шанаадашье үгыл шэнги.
Шүлһөө сасан шашадаг
Шүлтэм абын Шаралдайн
Шагнаа дуулаагүй һонин
Шандалидашье үгыл байн.

«Щ»

Щеткоор һайса үрэжэ,
Шүдэ амаа угаагаад лэ,
Щи шүлэеэ эдидэгби гэжэ
Щербаковнай һайрхадаг лэ.

«Э»

Эрээн эрээн эрбээхэй
Эрьен эрьен элинэ.
Элдэб олон сэсэгүүдэй
Эдеэ бэдэрэн дэлинэ.

«Ю»

Юһэн зуугаад онһоо
Юртэмсэ юлэ доһолһоор.
Юрэ бусын ушарнууд
Юрэдөө болоол олонууд.

«Я»

«Яяр» гэһэн үгые
Яашье уншажа ядаһан
Яндан Ямпилда
Яһалашье нүхэдынь гаараба.
Яяр туранхай ямааншье
Ябууд урдань ерээд,
«Яанаш?» гэжэ янтайгаад,
Ярьяса асуужа маараба.

ШАГАЙ

Шаг шууяан—
Шагай шүүрээн.
Шанга абяан—
Шагай буляалдаан.
Хүршымнай гэртэ
Хүлгөөтэй угаа,
Үхибүүдэй зугаа
Үни эхилэнхэй.
Шара, улаан
Шагай адхараа.
Дүхэригтэ һууһан
Дүүхэйнэр хашхараа.
Шаглай хүбүүн
Сомсойжо һуугаад,
Заабариин еһоор
Шагай шагаана.
Сомсойжо һуугаад,
Заабариин еһоор
Шагай шагаана.
Заримашуул хажууһаань
Ярана, мэгдэнэ.
Тэсэжэ ядахадаа,
— Түргэлыш!—гэлдэнэ.
Шаглай хүбүүн
Шүүхээр забдаба.
Сухалдаһан шагайшад
Шууялдажа захалба.
Шарахан шагай
Шангаар бууба.
Шаглай манай
Шашхаад һууба.

ЭРХҮҮДЭЙ

Хүршын петух
Хашхараа.
Хонгео будильник
Хонходоо.
Үдбэл хүбүүн
Хүнжэлдөө.
Унтахам гэжэ
Хүндэрөө.
Бодохоор хүбүүн
Болоол даа.
Ошор һургуулидаа
Ошоол даа.
Хубсаһа хунарынь
Хаяатай.
Абынь хоолой
Абяатай.
Эбһээлнэ, эрхэлнэ
Эхэдээ.
Эшэхээ мэдэхэгүй
Эрхүүдэй.

МЭЭХЭЙ БОЛОБО

Нагасымнай Миисгэй
Нюураа угаана.
Намжар зохидоор
Наранда игаана.
Гэнтэ нохой
Гэнжэһээ мултарба.
Ара тээһээнь
Аржаганан хусаба.
Зуудаг хүршэһөө
Зүгөөр сошоо.
Шурандаа Миисгэй
Зугадан ошоо.
Уданшьегүй хоюулан
Удаан харалсаба.
Урда урдаһаа
Углууһаа гэтэлсэбэ.
Нохойшье дадажа,
Номгорһон янзатай
Миисгэйн табагһаа
Мяха абанхай.
Хүрэ хүрэһөөр
Хусахаяа болибо.
Миисгэй хажуудань
Мээхэй болобо.

ХЭН ГЭЭШЭБ!

Уһан нюдэн
Хамар нюһан,
Ходо уйлаһан сухалтай.
Шалюун ахай,
Шортоо гахай,
Жалжагы болоһон гуталтай.
Хармаан соорхой,
Хамаагүй хэбэртэй,
Халта эрхэ хүбүүхэй.
Хэн гээшэб?
Энэмнай иихэдээ
Хэлэжэ үгыт, дүүхэй.

ЭМШЭН ЭЖЫ

Үншэн, үбшэн хурьгадта
Үнеэнэй һүмбэй угжадаг.
Үргэһэ нойргүй эжымни
Үглөөнһөө хойшо һалирдаг.
Эмшэлнэ, аргална хурьгадые,
Эм дом уулгадаг.
Тээгэлнэ баһа баарһадые,
Тэнсэлгүй сэдьхэл уярдаг.
Доктор Айболидтал бэлигтэй
Дэлгэр сагаан сэдьхэлтэй,
Эрхим хонишон нэрэтэй,
Эмшэн бэрхэ эжытэйб.

ТАБАН ХУРГАН

Эхи табиһан барбаадай
Эрхим гэжэ сэгнэдэг.
Һүүлээрнь батан туулай
Һүрхэй болон едогонодог.
Тоохон тобшо хурган
«Тос» гэтэр няһалдаг.
Толи байса хажуудань
Тэн тэрээн туһалдаг.
Бултанай дүү одхон,
Бишыхан шэгшүүдэй хурган
Аха нүхэдөө дахажа,
Ажалай амта танидаг.
Табан хургаяа даража,
Тоо тооложо һураaб.
Таба сэгнэлтэ абаһанга
Табан хургаяа харуулаaб.

ЗУНДАА НААДАЖА ЖАРГАНАБДИ!

Эхэ, эсэгын һургаал, захяа

Яруунын районой Эгэтын-Адаган дунда һургуулида буряад хэлэ болон литература заадаг, Буряадай АССР-эй габьяата багша Жамьянова Цырен-Ханда Жамсуевна һаяшаг «Буряад үнэндэ» олоной анхарал татама «Угсаата зоноймнай угай һургаал» гэжэ һонирхолтой статья хэблүүлбэ. Бидэ, жэнхэни һайхан хэлэтэй, угай баян түүхэтэй, ёһо заншалнуудтай, үндэһэн соел болбосоролтой, хүндэмүүшэ, дэлхэйн арад зоной нэгэн гээшэбди. Урда эртэ сагһаа нааша, үеһөө үедэ ама дамжан, хүмүүжүүлхы хүсэл бодолтойгоор хэлэгдэһэн сэсэн мэргэн һургаал, захяа заабаринууд арадаймнай хүгжэлтын алишье талада нүлөөлһэн байха ёһотой. Мүн тиихэдэ эдэ бүхы һургаалнууд, заабаринууд һайн ёһо заншалнуудаймнай һэргээн дэлгэрэлгэдэ үүргэтэй байһаниинь дамжаггүй. Энээн тухай хөөрэлдөө үргэлжэлүүлжэ, эхэ, эсэгын хэлэһэн иимэ һургаал, захяа заабари олон түмэндэ һануулнаябди.

Булжамуур шэнги эртэ бододог байгты. Хүнэй наһан зунай үдэр шэнги ута юм.

Газаа, гэртээ сэбэр байгты, өөрынгөө нюур шэнги. Хэрбээ шинии газаа, гэртээ сэбэр байбалшни, газар дэлхэйн хүнүүд шамда орожо гаража, аяга сайеш хүртэдэг байха.

Хэрбээ газаа, гэртэхиеэ муухайгаар байлгабалшни, үүртай нохойтой улад байһан шэнги.

Хэрбээ газаа гарахаа һанабал, эшэмхэй һамгадтал, гэрһээ саашаа холо ошодог бай.

Хэрбээ газаагаа һуушадаг байбал, зэрлиг амитадтал адли байхат. Улад зоной зугаа хөөрөөн болохот.

Үдэр бүри аяга шанагаяа угаадаг заатай байгты, тиигэбэлтнай ямаршье хүн эдеэл хэеэ жэрхэхэгүй.

Саг сагтаа бэеэ болон дотор хубсаһаяа угаадаг бай. Тиимэ заншал — сэбэршэ хүнэй дадабари.

Хэрбээ гэрээ гахайн байрадал болгоболшни, бэеын муухай үбшэнэй эхин гэрһээш тарааг болохо.

Алта мүнгэеэ гэртээ бү хадагалагты, харин юумэеэ хадагалдаг газартаа хэгты.

Юумэеэ хадагалдаг байра гэр хоерхойнгоо хоорондо сухалтай нохой уягты. Хулгайшад ябажа болохо, ши нохойнгоо хусааһаа һэрижэ болохош.

Хүнэй гэртэшни орожо ерэбэл, баяртайгаар угта, баяртайгаар угталга — ухаантай хүнэй заншал.

Өөрынгөө түрэл гаралдал мэтэ, хүнэй ерэхэдэ эдихэ юумэ бэлдэ. Энэ урдын һайн заншал гээшэ.

Хэрбээ эдеэлжэ һуутаршни хүнэй орожо ерэбэл, харамнаһан хэбэр бү үзүүлэ. Тэрэ хүншни шамда дурагүйдэн, хомхой нохойн шүдэеэ арзайлгажа байһандал шоо үзэхэ.

Хэды харамтайшье һаань, баярлаһан хэбэртэйгээр хүндэлэ. Хэзээб даа шамдашье гэртэнь орохо саг ерэхэ.

Хэды юумэнэйнгээ бага һаань, талын хүнтэй, эхэнь үхибүүдтэеэ мэтээр хубаалда. Хожом тэрэнэйдэ гэртээ мэтээр орохо саг ерэхэ.

Гуйраншанда эдихэ, ууха юумэ хүндэтэй айлшандал шэнги үгэ. Эдихэ юумэ үгөөгүй хадашни, тэрэ урагша хойшоо ошоһон хүндэ муугышни дурдажа ябаха.

Орожо ерэһэн хүндэ амтатай эдеэгээ гамнангүй эдюулэ. Өөрөө эдибэлшни, тэрэнһээш нэгэш туһа гарахагүй.

Харгыдаа эсэһэн хүниие, баян бэшэшье һаань, гэрһээ бү намна. Хожом тэрэшни шамайе аюулда орхихогүй.

Айлшанай ерээд байхада, эдеэ бэлдэжэ байһан һамган тээшээ бү хара, һамганайнгаа гарта ороһон үбгэн гэжэ айлшаншни һанаха.

Ондоо хүнтэй хөөрэлдэжэ байгаад, һамганайнгаа нюур руу бү хара.

Айлшанда табиһан эдеэн тээшээ бү хара. Энэшни ехээр эдижэрхихэнь гэһэндли болохо.

Һамгаяа эдсэ табиха заншалда эртээнһээ һурга.

Айлшанай дэргэдэ байгаад, хэды шэнээн эдеэ шанахаяа хэлсэжэ болохогүй.

Хүндэтэй айлшаниие хүндэлхэ эдеэ ходо хадагалдаг бай. Хааншье, түшэмэлшье, хэншье һаа, эдеэнһээш арсахагүй.

Хэрбээ бэлэн эдеэнэй үгы байбал, мүнөө хүнэй эдихээр амтатай юумэ үгыбди гэжэ хэлэ. Хэрбээ шэмээгүй һуубалшни, айлшаншни эдихэ юумэеэ харамнаа гэхэ.

Айлшанда эдихэ юумэ табихадаа, хүлисэл гуйн, ондоо һайн эдихэ юумэ үгыбди гэдэг бай.

Хэрбээ һамгантаяа зүбшэлдэхэ хэрэг гарабал, айлшанай үгы газарта һура.

Эжы аба хоероо хододоо хүндэлжэ бай.

Алдар солотой хүнһөө бү ай. Энэ наһан соо нэгэшье айдаһатай юумэ үгы. Хэрбээ урдахи айдаһатай юумэн тухай бодоогүй һаашни.

Баян хүнһөө баһал бү ай, тэрэш хэды ехэшье алта мүнгэтэй байбал, хэзээдэшье шамда туһа хүргэхэгүй.

Алдар солотой хүниие хараад бү ай, ябашье гэмгүй ха юмши. Хэдышье хүсэтэй һаа, тэрэ шамайе түрмэдэ хаажа шадахагүй.

Талын хүнтэй уулзахадаа, нюур толгойгоо бү эльбэ, энэш айһан хүнэй ябадал.

Хүнтэй уулзахадаа баһа гараа бү эльбэ, энэш айһан хүнэй ябадал.

Танигдаагүй хүнтэй уулзахадаа, нюдөө бү гүйлгэ, шамайе айна, үгышье һаа, зэмэтэй гэжэ һанаха.

Ондоо хүнтэй уулзахадаа, худалаар нээрээ бү баярха, тэрэш шамайе һайн хүн гэжэ тоолохогүй.

Ямаршье хүнтэй уулзаа һаа, баяртайгаар угта. Энэ ехэ һайн хүнэй заншал.

Ямаршье хүниие баяртай нюдөөрөө угта. Танил бэшэшье хүн һаа, шамда дүтынгөө хүндэ хандаһандал адли хандаха.

Ямаршье хүнтэй хөөрэлдэхэдөө, урин зөөлэнөөр хэлэ, хожом ямаршье газарта ябахадаа, гэртээ шэнги байхаш.

Хүнтэй хахасажа байхадаа, энеэбхилэн үдэшэ. Хэрбээ тэдэш дүтын хүнүүд һаа, хожом үшөө ехэ хүндэтэйгөөр угтуулхаш. Хэрбээ тэдэш дайсадшни байбал, һэжэг түрэхэ.

Хэрэгтэ хэрэггүй газарта бү энеэ, ондоо хүндэ таагүйгөөр харагдаха.

Мэдээжэ хүнүүдтэй һайн байхадаа, ондоо хүнүүдтэй муу бү боло.

Харгыда хүнтэй уулзаад, бү тэрьедэ. Уулзахатаяа хамта шамайе гэмдэ оруулхагүй, газарай эзэн ябашье хаан ха юм.

Хүнтэй уулзахадаа, хайшаа ямар хэрэгээр ошонобши гэжэ һурадаг бай. Тэрээнһээ ямаршье һониниие дуулахадаа болохош.

Энэ сагтаа һанаһан юумэеэ хэнһээшье нюунгүй хэлэдэг бай. Шэмээгүй һуубалшни, наһа бараһан аба эжы хоершни юушье шинии түлөө хэхэгүй.

Сэсэншье һаа, бү сэсэрхэ, хожом нэгэ асуудалда харюусажа ядахадаа, аягүй байдалда орохош.

Һургуулигүй аад, эрдэмтэйб гэжэ бү һайрха. Энэш хатаһан сэсэгэй набшаһандал адли.

Хэрбээ эрдэм номтой һаа, тэрэнээ ном үзэхэ дуратай хүнүүдһээ бү нюу.

Ямаршье хөөрэлдөө ябуулжа шададаг бай.

Үгэ буляалдаанда илаа һаа, булигдаһан хүеэ бү навдала. Зүрхэ руугаа шүбгөөр хадхуулһандли, тэрэнэйш досоо уур сухал бусалха.

Хари гүрэндэ ошоходоо, хото, городуудаарнь ябагаар яба. Тиигээгүй һаа, улааша, байра хоерһоонь ондоо нэгэш юумэ харахагүйш.

Харин газараар ябахадаа, байра һууритайнь танилса. Хэрбээ нэгэшье юумэ мэдэжэ абангүй бусабал, хари гүрэнүүдээр ябаад ерэһэн унаата мориндо адли гээшэ.

Хэрбээ хари гүрэндэ ерэбэл, үзэһэн, хараһан юумэеэ мэдэжэ абахаяа һура. Энэшни шамда һүүлдэ туһатай байжа болохо.

Харгы замда ябахадаа, хараһан үзэһэнөө бэшэдэг бай. Юу дууланабши, юу харанабши хари гүрэндэ? Энэшни арад зондомнай хүндэтэй бэлэг болохо.

Хари гүрэндэ ябахадаа, хамаг һониноо дуулгажа байдаг газетэнүүдынь һайнаар уншадаг бай. Тэрээн соошни бүхы гүрэнэй сэдьхэлэй амидарал дуулгажа байдаг.

Бага, ехэ гүрэнүүдэй карта шэнжэлэ. Алишье гүрэнэйнь байра һуури тухай ямаршье хүнтэй хөөрэлдэжэ шадахаш.

Хэрбээ талын хүнтэй хөөрэлдэбэл, тэрээн тухайгаа магтан татан дуугардаг бай. Энэ заншал хододоо аятай зохид гэгдэдэг.

С. БАБУЕВ,
Буряадай ниитын эрдэмэй институдай хүдэлмэрилэгшэ.

«Юундэ бидэ өөһэдыгөө монголнууд гэнэбибди?»

«Монгол» гэжэ арадай нэрын яажа бии болоһон тухай эрдэмэй мэдээсэл түүхын эрдэмэй кандидат, Монголой гүрэнэй университедэй харин хэлэнүүдэй кафедрые даагша Жамсарангиин Баясах багша оной август һарада Улаан-Баатарта боложо үнгэрһэн залуу монголшо эрдэмтэдэй зунай түрүүшын һургуулида хэлэһэн байна.

— «Монгол» гэжэ хаанаһаа, яажа бии болоһон гээшэб?

— Энэ үгын бии болоһон тушаа элдэб тайлбаринууд бии юм. Жэшээнь, XIII зуун жэлдэ бэшэгдэһэн «Эрдэниин тобшо» соо Саган Сэцэн гэжэ түүхэшэн энээниие иигэжэ тайлбарилһан байдаг: «мон»—«хүшэр хүндэ бэрхэшээл тэсэхэ» үгы һаа, «элдэб хүшэр хүндэ юумэ дабаһан» гэһэн удхатай, харин—«гол» гээшэнь үндэһэн һуури, юумэнэй «гол» гэһэн удхатай. Өөрынгөө арадые «монгол» гэжэ эгээ түрүүн Чингис-хаан нэрлэһэн юм гэжэ Саган Сэцэн бэшэнэ.

XIX зуун жэлэй эхиндэ Зүүн зүг шэнжэлэгшэ элитэ ехэ эрдэмтэн, үндэһэ яһаараа буряад Доржо Банзаров монгол нэрэнүүд тухай ном бэшэжэ гарһан байгаа. Хатан голой (Хубихэ мүрэниие монголшууд иигэжэ нэрлэдэг) хойто эрьедэ ордос угсаатанай газарта дүтэ Мона гү, али Мүнэ гэжэ хада бии юм. Эндэ дүтэхэнэ мүн иимэ нэрэтэй гол байха ёһотой. Энэ голые зубшан нүүжэ ябаһан арадые «монгол» гэжэ нэрлэдэг байгаа гэжэ тэрэ бэшэһэн байдаг. Энэ багсаамжаяа баталжа, Банзаров нүүдэл ажабайдалтай угсаатан зубшан нүүжэ ябаһан гол мүрэнүүдэйнгээ нэрэнүүдээр өөһэдыгөө нэрлэдэг байгаа: олхонууд Олхо мүрэнэй нэрэһээ, салджууд —С[illegible]ж мүрэнһөө гэхэ мэтэ гэжэ бэшэһэн байдаг. Харин географиин карта дээрэ Мон гэжэ нэрэтэй (монголоор «Монгол» гэжэ нэрлэгдэхэ байгаа) мүрэн үгы.

Арадай нэрын бии бололгые хада уулануудай, гол мүрэнүүдэй нэрэнүүдтэй холбоһониинь Банзаровай арсашагүй габьяань гээшэ.

Энэ шэглэлые тэрэнэй һүүлээр бусадшье эрдэмтэд баримталдаг болоһон юм. Тэдэнэй дунда монгол эрдэмтэ Ч. Хасдорж болон Дотоодо Монголой эрдэмтэ Намжилцэвээниие дурдажа болоно.

Юрэнхыдөө «монгол» гэжэ арадай нэрые олон эрдэмтэд тайлбарилха гэжэ оролдоһон байдаг, тиихэдээ эрдэмтэ бүхэн өөрынхеэрээ багсаамжалдаг.

— Энээн тушаа Та өөрын хараа бодолтой гээшэ гүт, али урдынхи шэнжэлэгшэдэй һанамжые баримталдаг гүт?

— Би Доржо Банзаровай һанамжые баримталдагби. Тиигэбэшье тэрэ карта дээрэ Мон гэжэ нэрэтэй гол олоогүй мухардаһан юм.

Би нэгэ бага саашаа дабшааб. XIII зуун жэлдэ бэшэгдэһэн эртэ урда сагай хитад «Мэнда Бэйлүү» («Монгол татаарнууд тухай бүрин дүүрэнээр бэшэжэ харуулга»), мүн баһа «Хэйда Шилюэ» («Хара татаарнууд тухай хураангы бэшэлгэ») гэжэ зохеолнууд соо «мэнгүсүүд» гэжэ арад дурдагдана. Эндэ «сүүд» гэжэ залгалтань хуушан монгол хэлэндэ олоной тоо зааһан суффикс гээшэ ха.

Хэлэнэй талаар абаад үзэбэл, «мүнгэн» гээшэ монгол транскрипцида «мон» гээдшье бэшэгдэдэг байгаа, тэрээндэ олоной тоогой «л» суффикс нэмэхэдээ, «монгол» гэһэн үгэ абанабди.

— Харин монголшуудай өөрынь уг газар Хэрлэн, Онон, Туула гэжэ гурбан мүрэнэй бэлшэртэ оршодог байһан гэжэ хэлсэдэг гү...

— Зүб даа. Киданьнуудай гүрэнэй байха үедэ, монголшууд зарим тэды дулдыданги бэшэ байдалтай болоходоо, нүүжэ эхилһэн гэдэг, тиигээд арад зониинь хэрээдүүд, наймангууд, ойрадууд болон бусад олон монгол бүлэгүүд боложо тараһан байна. Энээн тухай «Монголшуудай нюуса тобшо» дотор хэлэгдэнэ. Эдэ бүхы угсаатаниие XIII зуун жэлдэ Чингис-хаан нэгэ монгол гүрэн болгожо нэгэдхэһэн юм.

Г. ЗОРИГ хөөрэлдэбэ.
[«Новости Монголии» гэжэ газетэһээ].

БУЛАТ ЖАНЧИПОВ

ЗУН ТУХАЙ, ЗАЛУУ НАҺАН ТУХАЙ...

ЭРТЭ ҮҮРЭЭР

Зуһалан гэрһээ хүл
нюсэгөөр
Зугаахин даа, зуд эртэ
Зулгы талын хүргы сээжээр
Зайгуултажа ябаналби.
Сэмүүн арюун шүүдэр—
умдаа
Сэмэн сэмэн угжажа,
Сомор уяхан шэлбэ
дээрэ
Сэсэгүүд сарюун нойрсоно.
Шэхэнэйм ойгуур
боргоохохон
Жэгтэйл уяхан утаһан дээр
Уянгалһан аялгаяа
Уйлан хуурдаад зайлашана.
Дамжан холодоод
сэнхирлэгшэ
Дабаан багһаа гээшэл ха—
Адуу манаһан Баханхайн
Аялга сонособ арайхан.

МОЙҺОТЫН ШУГЫ

Урадхал Үдын хүбөөдэ,
Уруудха тэбсэг-шэбээ соо
Молор харахан жэмэстэй
Мойһотын шугы бии бэлэй.
Хангай зунай үглөөгүүр,
Халуу шатаа үдыдэ,
Хүл нюсэгэн хүбүүдүүд
Хүхэрөө шугы зоридог һэн.
Шубуудай олоор жэргэдэг,
Сэлгеэн бүтүү шугыһаа,
Гандама үдэрэй халуунда
Гаража ябахынь
харахагүйт—
«Яһан хототой бүрүүдаа»
Яһала эдеэд, суглуулаад,
Тунгалаг Үдын үһанда
Шунгажа байдаг һэн гээбы...
Халуун наранай бууража
Хебатай һэрюун болоходо,
Үрэжэлтэ шугыһаа хүбүүднай
Үргэбшэтэйхэнүүд гарадаг һэн.

ҺҮНИ

Үдэшын толон
аяар хойгуур залиржа,
Үндэр дээрэм
хөөрхэн мүшэд эмнилдээ.
Талын шубууд
дууран дууран жэргэжэ,
Түрэл нютагым
үлгын дуугаар бүүбэйлээ.
Зүүн-Шаглын эхиндэ
залуушуулай бригада:
Зугаа дуун, ооголоон—
һүрилэлгэһөө ерээлтай,
Табигдаһан моридой
таран ошоһон турьяан
Тарба манаашанай
танил гани хуугайлаан...
Шэхэнэйм ойгуур
һииналдаһан боргооһод
Шэм гүүлхэдээд
амар заяа үгэнэгүй,
шиигтэй ногоо
хуяг болгон һэбижэ,
Шаралзаатын голой
сэлгеэ эшхэрэн дууданаб.
Оһоош даа,
һэбшээн хүдэлөө
одоошье
Ондоохоноор һэргэжэ,
боргооһодһоо сүлөөрөөд,
Зүүн-Шаглын
эхин тээшэ
шагнаархааб—
Залуу нүхэдэй
зугаа дуугүй харанхы...
Утаанай үнэрөөр
боргооһоды үлдэжэ,
Унай таблаад
үүрэй сайтар амараад ха.
Ай даа,
ямар һайхан һүниб даа,
Боргооһоной абяагаар
байгаали шэбэнэн
байһандал...
Хүдөө нютагайм
энээхэн үе аалихан,
Холоһоо гараһан
хонхын сууряан
шарьяахан,
Шаглын адагаар
аяшараад нугаран
урдаһан
Шаралзаатын голой
нойрмог абяан шааяахан.

АЖАХЫН ТООСООНДО ОРООД БАЙХАДАА...

Студентнэрэй отрядуудай гэшүүдтэ зорюулагдаһан тусхай хуудаһан «Студентнэрэй зунай ажал» гэжэ нэрлэгдэдэг. СО-гой шиидхэгдээгүй асуудалнуудта һара бүхэндэ дүрбэн хуудаһан үгтэдэг байгаа гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй:

Бидэ мүнөө энэ темэ тушаа материал нэгэл хуудаһан дээрэ гаргажа, «Гурбадахи семестр» гэһэн гаршаг һанаабди. Юун дээрэһээ барилгын отрядуудта оройдоол нэгэ хуудаһан үгтөөб гэхэдэ, орео юумэн үгы: «Олон юумэ шашахамнай хүрөө болоо, ажал хэрэгтэ хам орохо хаһа саг оршон ерээ»,—гэжэ СО-гой областной штабай командир Ефим Занданов хөөрэлдэхэ үедөө тэмдэглээ. Үнэхөөрөөшье СО-до шиидхэгдээгүй асуудалнууд олон, харин тэдээн тухай ѓобшохоноор хэлэхэ шухала. Байгша оной ажалай семестр шэнэ эрхэ байдалда үнгэрхэнь. Штабай ажахын тоосоогоор хүдэлжэ эхилһээрнь жэл болобо. Ганса штаб бэшэ, харин бусад олохон предприятинууд ажахын тоосоогоор хүдэлнэ гэжэ һанаха байнабди. Энээнтэй дашарамдуулан, студентнүүдэй отрядуудай хүдэлмэридэ зарим тэды түхэл шэнжэнүүд бии. Тэдэ ямар бэ? «Сарма» СО-гой областной штабай комиссар Александр Абалдуевта энээн тухай хөөрэжэ үгэхыень дурадхабабди.

— Үнэхөөрөөшье мүнөө үедэ шэнэ эрхэ байдалда хүдэлнэбди. Байгша ондо 68 отряд байгуулагдаа. Үнгэрэгшэ жэлдэ 120 отряд байһан юм.

Гол шалтагаанинь юуб гэхэдэ, хүдэлхэ хүн олдоногүй. Студентнүүд отрядта хүдэлхэ хүсэлгүй гэжэ энээнине ойлгожо болохогүй. Институдта тэд ондоо болонхой. Практика үргэнөөр дэлгэржэ байна. Барилгын факультедэй студентнүүд барилга дээрэ тогтоогдоһон сагаа хүдэлхэ зэргэтэй. Барилгын отрядуудшье имэ эрхэ байдалнуудые дурадхана. Гэхэ зуура, факультедүүд болон вузуудай хүтэлбэрилэгшэд манда туһалха хүсэлгүй.

Теэд бидэ гараа дэлгээд, тэдэнине хараад һууха аргамнай үгы. Өөрынгөө штаб хааха хүсэлгүйбди. Барилгын отрядуудта хүдэлхэ хүсэлтэй ербаад хүнүүдэй байгаашье һаань, студентнэрэй отряд байгуулагдаха.

Мүнөө ажахын тоосоокой ажал ябуулга хүгжөөхэ хүсэлтэйбди. Энээнһээмнай ямар үрэ гараха юм, мэдэхын аргагүй. Һүүлдэнь элирнэ бэзэ. «Символ» (соносхол), «Интер» (Октябрьска райондо кабельна телевидени тогтооно) гэһэн залуушуулай нэгэдэлнүүд яһала һайнаар хүдэлнэ.

Бидэ байгша ондо предприятинуудһаа ороһон 15 мэдүүлгэ хангажа шадаагүйбди. Олон дабхар ѓостиница барилга дээрэ хүдэлхэ отряд бүридүүлжэ шадаагүйбди. Мүн ТЭЦ, Агропромстройдо хүдэлхэ отряд байгуулагдаагүй. Хэрбээ тэндэ хүдэлмэришэдэй хэрэгтэй болоо һаань, арадай эрдэм һуралсалай министерство студентнүүдтэ практикаһаа сүлөөрхэ арга боломжо олгоно бээз. Сэхыень хэлэхэдэ, хүдэлмэришэд дутадажа, манай ажахын тоосоокой ажал ябуулга хүшэр байдалда орожо магадгүй.

Студентнэрэй барилгын отрядай хүдэлөөн патриотическа гэжэ тоологдодог гээшэ. Тэрэ студентнүүдые, отрядуудта абадаг наһаа гүйсөөгүй хүүгэдые хүмүүжүүлхэ уялгатай. Зүгөөр наһаа гүйсөөгүй хүүгэдые студентнүүд залан хүмүүжүүлхэ гэжэ би юундэшьеб найданагүйб. Юундэб гэхэдэ, ажахын тоосоондо ороһон отрядууд мүнгэн тухай бодохо болоно бшуу.

Харин республикын МВД-гэй наһаа гүйсөөгүй хүүгэдэй хэрэгүүдэй талаар инспекци маанадые абаралгын дүхэриг гэжэ һанадаг. Журамгүй үхибүүдые отрядуудта тушаагаад, һанаа амар ябахада болохо гэжэ инспекци һанажа болоо ха. Тиигэхын орондо, жэшээлхэдэ, сэрэгэй-спортивна лагерьтал адлирхуу лагерь эмхидхээ һаань, дээрэ байха һэн.

Угтаа абадаг эмхинүүд гэшүүн бүхэнэй түлөө мүнгэ түлэдэг. Зүгөөр энэ гурим, ехэл һонирхолтой байдаг. Жэшээлхэдэ, үнгэрэгшэ жэлдэ нэгэ гэшүүнэй—вузай студентын түлөө Камчатрыбпром манда 60 түхэриг, ссузай студентдэ 40 түхэриг түлөө. Энэмнай хайшаа ябадал гээшэб? Вузай студент ссузай студентдэ орходоо загаһа һайнаар сэбэрлэжэ, дабһалжа шадаха байгаа гээшэ гү? Наһаа гүйсөөгүй хүүгэдэй түлөө юундэ манда мүнгэ түлэдэггүй гээшэб? Тэдэ миинтээр хүдэлнэ бээз гэжэ тоолодог байна.

Мүнөө барилгын отрядай хүдэлөөнэй патриотизм тухай хэлэһэнэй үлүү гэжэ һанаха байнаб. Студентнүүд хүнэй хүлөөшье табижа үзөөгүй, шэнжэлэгдээгүй хизаар нютагта ошоходоо, түрүүшын барилгашад болодог байгаа. Энэмнай гол шухала. Мүнөө экономическа баримта шухала удха шанартай болонхой. Бидэ хуушан костюмаа үмдэжэ үзөөбди гэжэ тоолохо байнаб.

Гэнсал маанадһаа бэшэ, харин партийна, ажахын ажал ябуулагшадһаа барилгын отрядай хүдэлөөнэй хуби заяан дулдыдаха гэжэ би хэлэхэ хүсэлтэйб.

АМЕРИКЭ МАНДА ДҮТЭ БОЛООЛ

Газетэдэ толилогдоһон материалнуудһаа, телевизионно репортажнуудһаа гадна, сэхэ холбоо барисаа тогтоожо, хөөрэлдэжэ, энэ орон тухай ехэ юумэ мэдэдэг боложо байнабди гэжэ хэлэхэ аргатайбди.

Америкын эгээл үнинэй дээдэ һуралсалай заведенинүүдэй нэгэн болохо Колорадска университедэй студент, англи хэлэнэй ерээдүйн багша Парто Хадеми «Факультедэй» айлшан болобо. Тэрэ 21 наһанай, нэгэдэхи курсда һурана. Парто бахаистнуудай бүлэгтэй хамта Улаан-Үдэ ерээ. Бидэ бахаистнуудай бүлэгтэй уулзаһан тухай газетэдэ бэшээ һэмди. Парто өөрөө энэ шажан баһал шүдална.

Бидэ имэ асуудалһаа хөөрөөгөө эхилбэбди:

— Американ студентнүүд манайхидһаа юугээрээ илгарнаб, юугээрээ адлиб?

— Америкын студентнүүд эдэбхи үүсхэлтэй, тэдэ хүн түрэлтэндэ ехэ юумэ хэхэ, эрдэм мэдэсэ гүнзэгыгөөр шудалха, орёо эрдэм наукануудые шудалха хүсэл эрмэлзэлтэй байдаг. Олохон студентнүүд танай орондо боложо байһан хубилалтануудые амаршална. Баһал дэлхэйе һайн тээшэнь хубилгаха һэдэлгэ гаргадаг.

Мүнөө танай орон тухай мэдээсэл олоор манда ородог болонхой. Тиимэһээ манай шиидхэгдээгүй ссуудалнууд танайхидтай адлирхуу гэжэ бидэ ойлгодог болонхойбди.

— Танай университедтэ орохын тула юун хэрэгтэйб?

— Университедтэ орохын тула Хай Скул (дээдэ һургуули) дүүргэһэн тухай диплом хэрэгтэй, харин дээдэ һургуулида 12 жэл соо һурадаг. Университедтэ ороходо Хай Скулай диплом соохи тэмдэгүүд, ниитын эдэбхи үүсхэл, ухаан бодолой талаар бэлиг шадабари ехэ удха шанартай байдаг.

Танай студентнүүдтэл адли бидэ баһал оролтын шалгалтануудые тушаадагбди.

— Американ студентнүүдые һургалгада ямар онсо түхэл шэнжэнүүд бииб?

— Манай студентнүүд юрэнхы эрдэмэй предмедүүдые заатагүй шудалха зэргэтэй. Математика, хими, физикэ, хүгжэм, искусство хоер жэл соо үзэдэгбди. Гуманитариһаа дулдыдангүйгөөр эдэ предмедүүд үзэгдэхэ зэргэтэй. Мэргэжэлтэн гээшэ эрдэм наука тухай ойлгосотой байха зэргэтэй.

— Студентын олзо доход юунһээ бүрилдэдэг бэ?

— Юрэнхыдөө бултадаа хүдэлдэг. Заримашуул һургуулида, бусадынь хаана ажал олоноб, тэндээ хүдэлдэг. Би ресторанда официантаар хүдэлдэгби, түрэлхидни намда туһалдаг. Стипендиие манда һуралсалай түлөө абадаг ссуда гэжэ нэрлэдэг. Би тэрэниие абадаггүйб. Хэрбээ студент ссудада хэрэгтэй һаа, тэрэниие гуйха аргатай байдаг. Зүгөөр университедэй хүтэлбэрилэгшэдтэ бэшэ, харин департаментда мэдүүлгэтэйгээр хандаха хэрэгтэй. Энэ ссудые правительство үгэдэг. Нэн түрүүн тэрэниие үгэхэһөө урда тээ комисси студентын ажабайдалай эрхэ байдалнуудые шалгадаг, нэмэлтэ мүнгэ зөөридэ хэрэгтэй гү гэжэ тодорхойлон гаргадаг.

Һуралсалай һүүлээр студент хэды шэнээн мүнгэ абанаб, тэрэнээ хүдэлжэ, һөөргэнь бусааха зэргэтэй.

— Танай студентнүүд юрэнхыдөө хаана ажаһуудаг бэ?

— Танайхиндал адли хамтын байрануудта гү, али хүлһөөр абаһан квартирада ажаһуудаг. Би үмсын гэртэ комнато хүлһөөр абанхайб. Тэрэнэй түлөө һарадаа 200-һаа 500 доллар хүрэтэр түлэдэгби. Имэ байра олохонь хүшэр бэшэ.

— Студентнэрэй бүлэ гэһэн ойлгосо танайда байдаг гү?

— Үгы даа. Америкэдэ гэр бүлын һалаха ябадалнууд олон ушардаг. Тиимэһээ студентнүүд ажабайдалайнгаа тогтууригүй хаһа сагта—һуража байхадаа, гэр бүлэтэй, үри хүүгэдтэй болохогүй гэжэ оролдодог.

— Амаралтын үедэ хайшан гэжэ амардагбта?

— Мүнгэ суглуулхын тула олохон студентнүүд хүдэлдэг. Һуралсалай нэгэ жэл 1200 доллар тухай сэнтэй болодог. Баян гэр бүлэтэй студентнүүд харин гүрэнөөр ябажа аяншалдаг.

— Парто, ши багша болохош. Багшын практикада хэды шэнээн саг зорюулагдадаг бэ?

— Манда дүрбэдэхи курсын һүүлээр практика эхилдэг. Хахад жэлэй туршада ши хүүгэдтэй хүдэлхэ эрхэдэ хүртэхэ зэргэтэйш. Теэд имэ эрхэдэ хүртөөгүй һаа, дахяад практика гарахаш.

— Би һуралсалаа таһалдуулаа хүмби. Би өөрынгөө нүхэр Шерафтай хамта Израилиин Хайфа городто бахаизмын уласхоорондын түбтэ хүдэлөөб. Шераф тогоошоноор, би харуулшанаар түлөөһэгүйгөөр ажаллаабди. Эндэ бахаистнуудай һуралсал гүнзэгыгөөр шудалжа, тэрэниие ойлгожо абахын тула манда яһала саг хүрэдэг байһан юм.

Манай студентнүүдэй дунда бахаизмын номнол дэлгэрүүлэн тарааха хүнүүд үсөөхэн байха. Гэбэшье минии шүтэдэг шажангай хараа бодолые нүхэдни хүндэлдэг.

Орон доторхнай ба дэлхэй дээрэ боложо байһан үйлэ хэрэгүүдтэ эдэбхитэйгээр хабаадалсаһай, тэдэ бүхы юумэндэ дуратайгаар, ойлгосотойгоор хандаһай, дэлхэйн эрхэтэдбди гэжэ бэеэ мэдэрхын тула бэе бэедээ зулгы зохидоор, үнэн зүрхэнһөө хандаһай гэжэ совет студентнүүдтэ хүсэхэ байнаб.

Эдэ сэсэн үгэнүүд Абдул-Бахай бэшэһэн зохеол сооһоо абтанхай: «Баяр маанадые зоригжуулдаг. Хүн баяр жаргалтай ябахадаа, хүсэ нэмэһэн шэнги болодог, ухаан бодолынь бүри хурсадажа, ойлгохо арга шадабаринь һайжардаг. Оршон тойронхи байдалтай өөрыгөө сасуулжа үзэхэдэ, өөрынгөө хаба шадалые хэрэглэхэ арга боломжо олоходо ехэл хүнгэн шэнги байдаг».

Манай корр. Ларкса КВАКТУН, оршуулагша Марина ХОДОЕВА хөөрэлдөө үнгэргөө.
Тел. 2-40-57.

«ТОГТОШОҺОН ҮЕЫН СИНДРОМ» ГҮ, АЛИ ГОМОДХООГОО ГҮ?

«ДООГУУРХИД ХУУШАНАЙ ЕҺООР АЖАҺУУХА ХҮСЭЛГҮЙ, ХАРИН ДЭЭГҮҮРХИД ШЭНЭ ЕҺООР АЖАҺУУХА АРГАНЬ ҮГЫ», —ГЭЖЭ ХУБИЛАЛТЫН БОЛОЖО БАЙҺАН БАЙДАЛЫЕ ТОДОРХОЙЛОН ХАРУУЛНА. ИМАГТАЛ ХАТУУШАГ ШЭХЭТЭЙ ХҮҮГЭДЭЙ ОБЛАСТЬ ХООРОНДЫН ИНТЕРНАТ-ҺУРГУУЛИДА ИИМЭ БАЙДАЛ ТОХЕОЛДОНХОЙ. БИ ҺУРГУУЛИИН СУГЛААНДА ХАБААДАЛСААБ. БАГШАНАРАЙ КОЛЛЕКТИВЭЙ ОЛОНХИ ГЭШҮҮД ДИРЕКТОР Б. Ф. БУТУХАНОВТА НАЙДАХАЯА БОЛИҺОНОО ЭЛИРХЭЙЛЭН МЭДҮҮЛЭЭ. ҺУРГУУЛИДА БОЛОҺОН СУГЛААН ТАБАН ЧАС СОО ҮРГЭЛЖЭЛӨӨ. ЭНЭ ХУГАСАА СОО БОРИС ФРАНЦЕВИЧ ӨӨР ТУХАЙ НИЛЭЭД ШҮҮМЖЭЛХЫ ШАНГА, АЯГҮЙ ҮГЭНҮҮДЫЕ ДУУЛАХА БААТАЙ БОЛОБО. ХҮНҮҮД УДААН АБЯА ШЭМЭЭГҮЙ ЯБАА, ТЭСЭЭЛ ХА ГЭЖЭ ҺАНАХААР БАЙГАА ҺЭН. МҮНӨӨ ОДООЛ СУГЛААН ДЭЭРЭ БҮХЫ ҺАНАҺАН БАЙҺАНАА СЭХЭ РУУНЬ ХЭЛЭБЭ БШУУ. ОДООЛ ДОСООМНАЙ УДААН СУГЛАРЖА, ОРЬЁЛОН БУСАЛЖА БАЙҺАН УУР СУХАЛНАЙ ГЭНТЭЛ ДЭЛБЭ ҺҮРЭН ГАРАБА ГЭЭШЭ ГЭЖЭ ҮГЭ ХЭЛЭҺЭН ХҮНҮҮД ТЭМДЭГЛЭҺЭН БАЙХА.

ХЭЛЭГДЭҺЭН үгэнүүдһээ зарим баримтануудые харуулаябди. Энээн дээрэһээ харахада, директортэ шанга зэмэ тохогдоно гэжэ һанахаар. «Һургуули соо апбан хойрог ябадал дэлгэрэнхэй манда нэгэ коллектив үгы, харин можо боложо хубаарһан бүлэглэлнүүд бии...» «Директор коллективэй гэшүүдые эблэрүүлхын орондо хоорондонь яһа хаядаг...» «Эндэ демократи болон олондо мэдээсэлгэ тухай хэлэһэнэйшье үлүү. Тэрэ бүдүүлиг абари зантай, хүндэ шэрүүнээр хандадаг... Һуралсалай хүмүүжүүлгын хэрэгтэ огтошье анхардаггүй...»

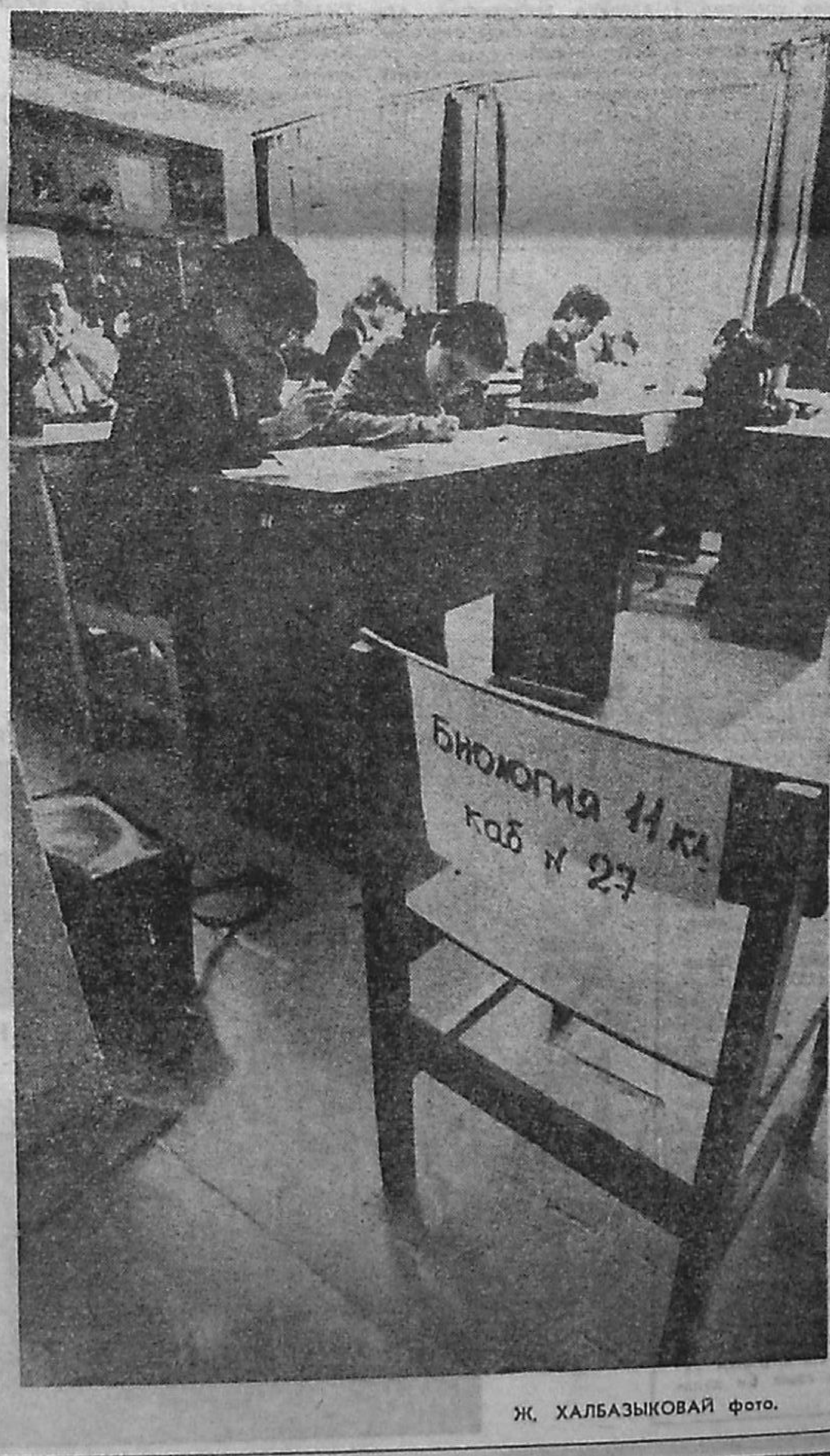
Иимэ эрхэ байдалда ороод, гушаад багшанар хойно хойноһоо һубарилдан гаража, иигэжэ мэдүүлбэ: «Би директортэ найдахаяа болеоб». Тэрэнэй тушаалһаа буухатухай мэдүүлгэ үгөө һаань гү, али эндэхи орео байдалые номгоруулха һэдэлгэ гаргаа һаань, директортэ эгээл таарамжатай зохид байха һэн. Зүгөөр директор коллективтээ гомдоо. «Намда гомдолтой байна»,—гэжэ тэрэ хөөрэлдэхэ үедөө оло дахин дабтаа һэн. «Би эндэ хэды ехэ юумэ хээбиб, бүхы ажабайдалаа багшын ажалда зорюулааб. Би зэмэтэйб гэжэ огтошье һанахагүй байнаб».

Арбан долоон жэлэй туршада директорээр хүдэлөө. Жэл хахадай үнгэрхэдэ, пенсидэ гарахаяа байхадань, багшанарай иимэ үгэнүүдые хэлэхэдэнь, гомдолтой байнгүй яахаб: «Саашадаа тантай хүдэлхэ хүсэлгүйбди». Бутуханов яахадаа иимэ байдалда орооб! Тэрэ «ямаршье зэмэгүйб» гэжэ хэлэнэ бэшэ гү? Тэрэ бусадай хэлэһэн һанамжые анхаралтайгаар шагнажа шададаггүй байна. Арбан долоон жэлэй туршада директорээр хүдэлхэдөө, гансал өөрыгөө зүб гээшэб гэжэ батаар этигэжэ ябаа.

Зандаран захиралгын жама еһын дурдагдахаяа болиходонь, «тогтошоһон үеын синдром» гэжэ шэнэ юумэ һанаа бшуу. Ямаршье ушарта энэмнай үнинэй, дэлгэржэ ужашаһан үбшэн болоно.

«Спецбольница, спецпаек, спецхангалга»... манай интернат энэл зэргэдэ ородог. Танил талагүйгөөр эндэ ажалда орохын аргагүй». Энэ һуралсалай заведениин ажал хүдэлмэриин түхэл хэлбэриие мэдэхэгүй хүндэ багшын хэлэһэн эдэ үгэнүүд дээгүүр һанаатайгаар хэлэгдэһэн гэжэ ойлгожо болохоор байха. «Нэгэ интернат байгаал юм бээ. Тэдэ олон бэшэ гү?!» Дүтэ танилсаад байхадаа, тад ондоо байдалтай ушархат. Эндэ хүдэлхэдэ ашатай туһатай байна. Багшанарта таатай зохид гурим зохеогдонхой. Класс соо оройдоол 12 хүн һурадаг. Хэшээлнүүдээ үнгэргөөд, һанаа амарханаар гэртээ харихадатнай болохо. Юундэб гэхэдэ, хэшээлнүүдэй һүүлээр хүүгэдые хүмүүжүүлэгшэд даажа абадаг. Юрэнхы эрдэмэй һургуулинуудта орходоо эрдэм мэдэсын шанарта эрилтэнүүдшье һулашаг гэжэ сэхэ хэлэхэ хэрэгтэй. Эндэ гол түлэб хүшэр хүндэ хуби заяатай, дүлиишэг хүүгэд һурадаг. Тэдэ дүлиишэг, ухаан бодолой хүгжэлтын талаар шье һулашаг байдаг. Харин эндэ ехэ мүнгэ түлэдэг. Юрэнхы эрдэмэй һургуулиин багшанар иимэ һайн байдал тухай зүүдэндээшье хараагүй байха. Тиимэһээ һайн дураараа һуурияа алдаха дуратай хүниие эндэ олохогүйт. Харин багшын хэрэгтэй болоо һаань, «үйлсэдэ ябаһан» хүниие баһал эндэ абадаггүй. Иимэ эрхэ байдалда директор нилээд ехэ үүргэ дүүргэдэг.

Директор иигэжэ хэлэхэ аргатай: «Эндэхи гурим журам һайшааха хүсэлгүй хүн байгаа һаа, минии һургуулиһаа эрилхэдэтнай болохо». 1982 ондо эрдэм һуралсалай министерствын комисси энээниие обеорһон байгаа. Мүнөөшье иимэ байдалтай байһаар зандаа. Үргэнөөр зүбшэн хэлсэнгүйгөөр гансал хүн час, бүлэгүүдые, уялгануудые хубааридаг. Энээндэ хамааралсахаар зүрхэсэһэн хүнүүд нилээд шангаар шүүмжэлүүлэгдэдэг байгаа. Һүүлшын үедэ болоһон ушарнуудһаа нэгэ жэшээ харуулхамни. Багшын ажалай ветеран, һүниин няни байһан А. Х. Базурковада үнгэрэгшэ жэлдэ эхэнэрэй улсхоорондын үдэрэй нэрэ хүндэдэ эрхим һайнаар ажаллаһанайнь түлөө баяр баясхалан соносхогдобо гээшэ. Энээнэй һүүлээр уданшьегүй Агриппина Хайхаевна хоердохи ажалайм-ни түлөө салин хүлһэ буруугаар түлэнэ гэһэн асуудал табиба. Тиигээд захиргаанай зүгһөө шоо үзүүлжэ, шобто харуулһаниинь буруу бэшэ. Энэ наһажаал эхэнэрэй үнэн зүб байдалай түлөө тэмсэлдэ үсэд нэтэрүүгээр хам ороһондонь һайшаамаар. Бүхы газараар ябаа, обоо хүбөө саарһа бэшээ. Энээнэй эсэстэ директортэ шанга донгодолго үгтэһэн байна. Зүгөөр һүүлэй һүүлдэ энэ эхэнэрые ажалһаань гаргаа юм.

Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

Өөрын һанамжатай, хүтэлбэрилгын тогтошоһон зонхилон зандаралгын жама еһотой эбсэхэ хүсэлгүй хүнүүдтэ һайшаагдаагүй иимэрхүү олон жэшээнүүдые дурдахада боломоор. Бутухановай директорээр хүдэлһэн эдэ жэлнүүдтэ элдэб ушарнууд болоһон байха.

Борис Францевич 1972 ондо интернат даажа абаа һэн. Тиихэдэ гансал хооһон ханануud байгаа гэжэ баталхадаа (тэрэл жэлдэ интернат Дээдэ-Саянтаһаа мүнөөнэй байшанда нүүжэ ороо һэн) тон зүб. Шэнэ газарта түбхинэхын тула тэрэ нилээд хүсэл оролдолго гаргаһан лэ байха. Нэгэ үедэ һургуули жэшээтэ гэжэ тоологдодог байһан.

КПСС-эй обкомой нэгэдэхи секретарь байһан Беляковто эльгээһэн интернадай һурагшад байһан хүүгэдэй бэшэг уншахань хүшэр хүндэ байна. Энэ бэшэг юундэшьеб эльгээһэн газартаа хүрэжэ ошоогүй.

«Бидэ, дүлиишэг хүүгэдэй интернат-һургуулиин һурагшад байһан, маанадые һайнаар хооллуулдаг байһай гэжэ хүсэнэбди. Тиигээд бидэ сагһаа урид хүүгэд һургуулияа бү хаяһай, тэндэ уйдхартай бү байһай гэжэ хүсэхэ байнабди. Һуража байхадамнай маанадые муугаар хооллуулдаг, нэгэл янзын эдеэ хоол үгэдэг һэн. Шанаһан кашань амта шэмтэгүй, гуташаһан хартаабха шанадаг байгаа. Овощ хадагалдаг газарта продуктнууд үжэжэ байдаг һэн. Бидэ гэртэһээ эдеэ хоол асаржа, һүниндөө хадагалдаг камера соо шанаха баатай болодог һэмди. Үдэртөө өөрынгөө мүнгөөр столоводо эдеэ хоол абажа эдээд, хэшээлнүүдһээ тэрьедэдэг һэмди. Гансал шалгалтын үдэрнүүдтэ һайнаар хооллуулдаг бэлэй. Интернадта эмхи гуримтай болгоходонь туһалһай гэжэ һанаад, манай хүүгэд министерстводэ бэшэг бэшэһэн аад, бэшэгээ эльгээгээгүй. Теэд һурахамнай оройдоол гурба һара үлэһэн байгаа. Хүмүүжүүлэгшэдшье бэшэг бү эльгээгты гэжэ манда хэлээ. Мүнөө бусад үхибүүдые муугаар хооллуулжа үргэлжэлүүлһээр зандаа. Тиимэһээнь бидэ бэшэг бэшэнэбди. Тэдэ һүниндөө хадагалдаг камера соо эдеэ хоол бэлдэжэ эдеэлнэ. Тэндэ стол доро хоер хирпиисэ, плиткэ, кастрюль бии юм. Һургуулида уйдхар гашуудалтай гэжэ тэдэ гомдоно. Хэшээлнүүдэй һүүлээр хэхэ юумээ оложо ядадаг. Ахалагша хүмүүжүүлэгшэ поол угаагты гэжэ саг үргэлжэ баадхадаг. Удахагүй поолнай соорожо, нүхэ гарахань еһотой гэжэ хүүгэд хэлсэдэг. Һургуулида һонирхолтой кружогууд, үдэшэнүүд, уулзалганууд эмхидхэгдэһэй гэжэ хүүгэд хүсэнэ. Бидэ гансал ЛВРЗ-дэ, трикотаж гадар хубсаһанай фабрика дээрэ хүдэлдэгбди. Харин ондоо мэргэжэлтэй болоһойбди гэжэ хүсэдэгбди. Манда хэншье туһалдаггүй. Хүүгэд сагһаа урид һургуулияа хаяна. Бидэ һургуулида һурахаяа болиһон байгаашье һаа, һургуулида ехэ суглаа үнгэргэхэ хэрэгтэй гэжэ һананабди. Министерствэһээ хүнүүдые, бүхы һурагшадые, тэндэ һураһан хүнүүдые бултыень уриха. Хүүгэд сэхэ руунь бүхы юумэ хэлэг. Бултадаа—директор, багшанар, хүмүүжүүлэгшэд—аягүй байдалда орог. Манда иимэ директор хэрэггүй. Хэрбээ танай туһалаагүй һаатнай, һургуули һурагшадгүй үлэшэхэ».

Энэ бэшэг уншаад, тэрэниие тайлбарилһанай үлүү. Мүнөө интернадай хүүгэдэй ажабайдал баһал иимэ зандаа. Гэхэтэй хамта, үхибүүд эндэ 19—20 наһа хүрэтэрөө һурадаг. Харин эндэ ямар юумэндэ һургадаг бэ? Сурдобагшанартаяа, хүмүүжүүлэгшэдтэеэ, нянинуудтаяа хахасахадань, эндэ һургаһан юумэнь тэдэнэртэ туһатай байха гү? Энэмнайл шанга асуудал болоно. Мүнөө тэрэ зүбшэн хэлсэгдэхээр табигданагүй, Гэбэшье унжагайрһан арсалдаан хеморолдооной зүб тээшээ шиидхэгдээдүйдэ энэ асуудал табигдаһаар лэ байха.

Н. ДАШИЕВА.

ПОСТСКРИПТУМ:

Газетын номерой бэлдэгдэжэ байхадань, Б. Ф. Бутуханов республикын арадай эрдэм һуралсалай министерствын захиралтаар ээлжэ байһан тушаалһаа сүлөөлэгдөө гэжэ мэдээжэ болобо. Ушар иимэһээ хамтын ажалай, хүүгэдэй аша туһада бэе бэедээ гомдохоео болижо, хэрэгтэ хэрэггүй арсалдаа хеморооогоо орхижо, даажа абаһан хүүгэдэйнгээ хуби заяанай түлөө харюусалгатай байһанаа мэдэржэ, эбтэй эетэйгээр хүдэлхэ гэжэ оролдохо хэрэгтэй. Шэнэ хүтэлбэрилэгшын үедэ энэ арсалдаан хеморооной үргэлжэлөөгүй һаань, һайн юм һэн. Энээнэй эсэстэ гэм зэмэгүй үбшэн хүүгэд зобоно, тулина бшуу...

КОМСОМОЛОЙ АЖАБАЙДАЛ

Саг харуулха

Россин ЛКСМ-эй байгуулагдахада, баһа ямар союз бии болобоб гэжэ заримашуул дураа гутаһан байха. Аппаратчигууд олон боложол байна, хэн ажал хэхэ юм гэжэ һанахааршье байжа болохо. Энэ асуудалда харюусахыень ТСК-гай комсомолой комитедэй секретарь, РСФСР-эй ЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүн Алла Настекэдэ хандахадамнай, тобшолол хэхэеэ бү яарагты, саг харуулна бэзэ гэжэ хэлэжэрхеэ.

Корр.: Комсомолдо үшөө нэгэ шэгпэл бии болгохо зорилготойгоор ЛКСМ байгуулагдаа гэжэ һананаб. Россин залуушуулай эрхэнүүдые хамгаалха тухай хөөрэлдөөн ямаршье үндэһэ баримтагүй бэшэ гү...

А. Настека: Энэ зүбшье байжа болохо. Мүнөө Москвагайшье, Ленинградайшье организацинууд шэнэ ЛКСМ-эй зэргэдэ ниилэн орохоо яаранагүй. Имэ ябадал танай һанамжые гэршэлэн харуулна.

Корр.: Шэнэ ЦК-гай секретариадай бүридэл баһал олон юумэн тухай гэршэлнэ гэжэ һанагдана.

А. Настека: Би ингэжэ хэлэхэгүй байнаб. Пленум дээрэ ВЛКСМ-эй Московско горкомой секретарь Абрамовагай кандидатура дэбжүүлэгдээ һэн. Тээд тэрэ өөрынгөө кандидатура болюулһан байна.

Корр.: Пленум дээрэ гансал эмхидхэлэй асуудалнууд зүбшэн хэлсэгдээ гү!

А. Настека: Тиигээ. Гэбэшье эдэ асуудалнуудые зүбшэн хэлсэхэ саг бага байгаа. ЛКСМ-эй ЦК-гай хоер секретарьнарай тушаал сүлөө байһаар зандаа.

Корр.: Буряадай республиканска комитедэй хоердохи секретарь Андрей Волков ЛКСМ-эй ЦК-гай секретарь болоо гү!

А. Настека: Үгы. Тэрэнэй кандидатура зүбшэн хэлсэгдээгүй. Ушар юуб гэхэдэ, РСФСР-эй ЛКСМ-эй ЦК-гай нэгэдэхи секретарь Владимир Елагин Устав соо хэлэгдэһэнэй ёһоор, «командаяа» өөрөө шэлэхэ эрхээ хэрэглэхэ гэжэ бодоо.

Корр.: Энэ хэр зүб гээшэб!

А. Настека: Эндэ абаһаар харюусажархиха бэрхэтэй... Секретарь ямар хүнүүдтэй хүдэлхэ байһанаа өөрөө мэдэхэ эрхэтэйшье гэжэ хэлэхэдэ болохол даа. Гэбэшье нүгөө талаһаа демократиин асуудал эбдэгдэнэ гэжэ һанаха байнаб. Комсомолой Яхадай областной организациин нэгэдэхи секретарь Андрей Федотов ЛКСМ-эй ЦК-гай секретаряар һунгагдаа. Съездын суглаа айхабтар зохидоор, ухаатай сэсэнээр тэрэнэй хүтэлбэрилхэдэнь, ЛКСМ-эй I съездын делегадууд сэдьхэлээ ханажа, съезд хүтэлбэрилһэн эгээн эрхим түрүүлэгшэ гэжэ мэдэрһэн байна.

ЦК-гай секретарь Андрэй Федотов нацинууд хоорондын, региональна асуудалнуудай талаар комиссие хүтэлбэрилнэ.

Корр.: Пленум дээрэ ямар бэ нэгэ шэглэл онсо һуури эзэлээ гэжэ хэлэхээр гү!

А. Настека: Пленум шэнги имэ үйлэ хэрэг гэхэ гү, али хуралдаае ороной бүхы хүнүүд айхабтар анхаралтайгаар адаглан харадаг, шүүмжэлэл, тобшолол хэдэг байха юм. Тиигэншьегүй аргагүй. Энэмнай политическэ удха шанартай ехэ хэрэг болодог гээшэ ааб даа. Россин залуушуулай урда холын хараатай ехэ зорилгонууд табигдана. Тэдэниие сүм бэелүүлхэ талаар хойшолуулашагүй шанга хэмжээнүүдые абаха шухала. Мүнөө урданайхидал адли унжагайрха, нобшорхо саг бэшэ гэжэ ойлгохо хэрэгтэй. РСФСР-эй ЛКСМ-эй ямараар ажаллаха байһание мэдэнэгүйбди. Гэбэшье ажалдаа хам орохо байха гэжэ найдагдана.

Манай корр. О. ЛЕБЕДЕВ
хөөрэлдөө үнгэргэбэ.

ФОТОРЕПОРТАЖ

Харагшад үсөөн байба

ЭРЭМДЭГ БЭЕТЭЙ ХҮНҮҮДЭЙ ГУРБАДАХИ СПАРТАКИАДА БОЛОЖО ДҮҮРЭБЭ. ШЭТЭ, КРАСНОЯРСК, УЛААН-ҮДЭ ХОТОНУУДАЙ, РЕСПУБЛИКЫН РАЙОНУУДАЙ КОМАНДАНУУД ТЭРЭЭНДЭ ХАБААДАЛСАА. ИНВАЛИДУУД СТОЛОЙ ТЕННИСЭЭР, ЖАДА ШЭДЭЛГЭЭР, КОМНАТО СООГУУР ЯБАДАГ КОЛЯСКААР ФИГУРНА ЖОЛООДОЛГООР — БУХЫДӨӨ СПОРТЫН 13 ЗҮЙЛНҮҮДЭЭР ГУРБАН ҮДЭР СОО МҮРЫСӨӨ.

СПАРТАКИАДЫН ҺҮҮЛШЫН ҮДЭРТЭ МҮНГЭНЭЙ—ЭД ЗӨӨРИИН ЛОТЕРЕЙ ҮНГЭРГЭГДӨӨ. ЛОТЕРЕЙ ХУДАЛДАЛГАҺАА ОРОҺОН МҮНГЭНЭЙ ЗАРИМ ХУБИНЬ ИНВАЛИДНА СПОРТ ХҮГЖӨӨЛГЭДЭ ЗОРЮУЛАГДАХА.

ГАНСАЛ ХАРАГШАДАЙ ҮСӨӨХЭНӨӨР СУГЛАРҺАНДА ГОЛХОРМООР БАЙБА.

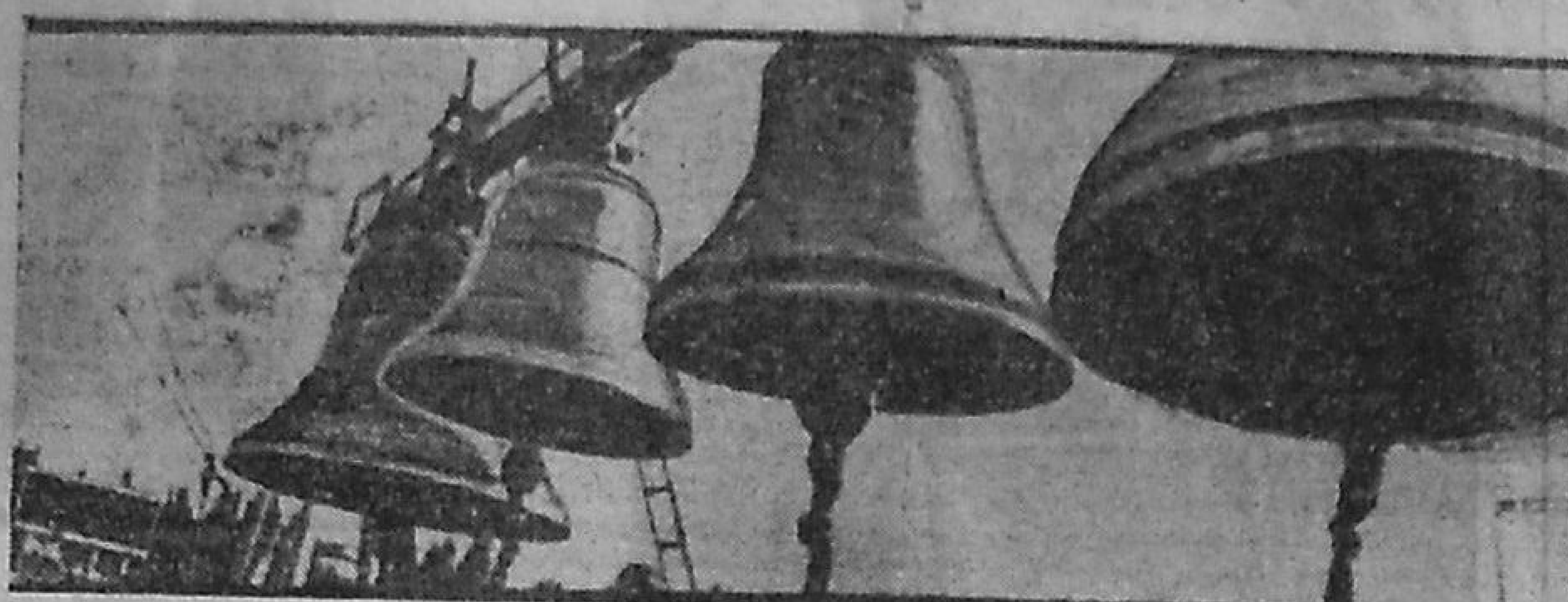
Жаргал ХАЛБАЗЫКОВ.
Авторай фото.

Уулзалга

Оло дахин шагнанхаар...

Москвадахи энэ квартира бусадта орходоо онсо илгарна. «Иисус Христос амидыраа!» гэжэ хуушан славян угалзатанги үзэгүүдээр бэшэгдэһэн үгэнүүдые энэ гэрэй үүдэн дээрэ уншажа болоно. Элдэб оронуудһаа эндэ хэдэн олон бэшэгүүд һубарижал байдаг. Гадна хэдэн зуугаад айлшад гэрэй үүдэ татажа, тэндэхи бүхы юумэнтэй һонирхон танилсадаг байха юм. Петр Аркадьевич Столыпинай, Николай II хаанай, уран зохеолшо Федор Достоевскиин портредүүд, Россин империин карта гэхэ мэтые комнато соо хаража болоно...

«Память» гэжэ национально-патриотическа фронт тухай элдэб һураг суу дуулаһан байхабди. «Память» энэ гэрые арендэдэ абаа бэшэ. Юрэл энэ квартира «Память» гэжэ фронтын советэй түрүүлэгшэ Димитрии Димитриевич Васильевта хабаатай юм. Димитрий Димитриевич мүнөө олонхи хүнүүдэй анхарал хандуулжа шадаһан онсо хараа бодолтой хүн мүн.

Түбэй газетэнүүд «Память» гэжэ национально-патриотическа фронт тухай ходо бэшэдэг, тэрэнэй гэшүүдые антисемистнүүд, фашистнууд, черносотенецууд гэжэ байгаад нэрлэдэг. Фронтын гэшүүд Москвадахи литераторнуудай түбэй байшанда буһалгаа хэжэ, олониитын зүгһөө буруушаагдаһан, зэмэлэгдэһэн байна. Юрэдөө имэ хуули бусэ ябадал гаргагшадые хэзээ аалидуулха, тогтоохо зонбибди гэжэ москвагайхид дураа гутадаг болоо. Улаан талмай дээрэ бүгэдэнэй дуратай поэт Евгений Евтушенкые нэрэ һурагүй муушалха ябадал хэндэшье һайшаагдаагүй һэн. Хара самсатанай «амыень татаагүйдэ» болео гэжэ зарим хүнүүд шангарһан байна. «Имэ юумэ уншаагүйб, энээниие хараагүйб, минии хэрэг бэшэ...» гэжэ байгаад бэеэ абаха саг үнгэрэн ошоо. Хүн бүхэн ямаршье үйлэ хэрэгүүдтэ эдэбхитэйгээр оролсожо, һанамжа бодолоо хубаалдаха гэжэ хүсэдэг болонхой. Юрэдөө оло дахин шагнанхаар, нэгэ дахин харабал дээрэ гэһэн сэсэн үгэнүүд бии ха юм. Игэжэ би «Память» гэжэ фронтын гэшүүдтэй танилсаха гэжэ бодоһон байнаб...

Советэй түрүүлэгшэ Димитрий Димитриевич Васильев болон фронтын советэй гэшүүн Николай Детков областной болон республиканска залуушуулай газетэнүүдэй журналистнуудтай уулзалгада хабаадажа. олон тоото асуудалнуудта тодо харюунуудые үгөө. Энэ уулзалгада манайшье корреспондент байлсаа һэн.

Зуу гаран асуудалнууд табигдажа, ойлгосотой тодо харюунууд үгтөө. Түс интервью уншагшадайнгаа һонорто дуулгахамнай. «Память» гэжэ общестын гэшүүдтэй нэгэн һаналтайбди гэжэ хэлэнэгүйбди. Тэрэнэй зарим зорилгонууд уншагшадтамнайшье һайшаагданагүй байжа болохо. Тобшоор хэлэбэл, үгэ буляалдаата, арсалдаата асуудалнууд нилээд олон. «Память» гэжэ общестын ямар хараа бодолтой, зорилготой байһан тухай уншагшадтаа дуулгахамнай.

АСУУДАЛ: «Память» гэжэ общество тухай балейшье ехэ юумэ мэдэхэгүйбди. Гэбэшье тэрэн тухай элдэб янзын һураг суу тараһан байха юм. Энэмнай ямар организаци болоноб! Хаанаһаа мүндэлөөб! Ямар программатайб, зорилготойб!

ХАРЮУ: Национальна бодол һэргээхэ гэһэн гол зорилго урдаа табинабди. Программамнайшье энэл зорилго бэелүүлхэ хэрэгтэ сүм зорюулагдана. Энээнһээ ондоо зорилго урдаа табинагүйбди. Далаад онуудай эсэс багта манай общество мүндэлөө һэн. Түрүүшээр патриотическа нэгэдэл гэжэ нэрлэгдэдэг байгаа. Арад зониие гэгээрүүлхэ, соелой талаар үндэр болбосоролтой болгохо гэһэн зорилго табигдаа һэн. Арад зоной соел культура, түүхэ намтар тухай гансал хооһон үгэнүүдээр хөөрэлдөөд лэ дүүрэхэ бэшэ, мүн тэдэниие һэргээхэ талаар хэмжээнүүдые абаха хэрэгтэй гэжэ батаар ойлгоһон байнабди. Зарим хүшөө-памятнигуудые бодхоожо үрдеэгүй байхадамнай, бусад памятнигууд һандаргаагдашаха... Юрэдөө хэн эндэ зэмэтэйб гэжэ элирүүлхые оролдохош... Эдэ бүгэдэндэ хэды ехэ саг гарадаг байгааб! Хүн зоной ухаан бодол һэргээн хүгжөөхэ, тэдэниие болбосоролтой болгохо гэһэн зорилго урдаа табижа, манай нэгэдэл уданшьегүй «Память» гэһэн арадай-патриотическа фронт боложо нэгэдээ.

АСУУДАЛ: Хэнһээ бэеэ хамгаална гээшэбта! «Память» ойроо хүртэшэгүйгөөр зэбсэгжэнхэй гэжэ хэр зүб хөөрэлдэдэг бэ! Түс общестын буу зэбсэгээ хангиргахань холоһоо дуулдадаг гэлсэдэг лэ...

ХАРЮУ: «Память» хүсэ хэрэглэлгые, бүдүүрхүү, хэрзэгы шэрүүн ябадалнуудые огто буруушаадаг. Олондо мэдээсэл тарадаг органууд манай общество тушаа буруу һураг суу тараахаяа, ямаршье үндэһэ баримтагүй мэдээнүүдые үгэхэеэ һанадаг. Эндэ ямар юумэн һайшаагданагүйб гэхэдэ, имэ мэдээнүүдтэ эльгээһэн харюуемнай газетын хуудаһануудта гаргадаггүй. Демократиин, олондо мэдээсэлгын үе хүрэжэ ерээ гэжэ бидэ хэлэхэгүй байнабди. Олондо мэдээсэлгын бүхы органууд маанад тушаа нэгэшье дахин зүб юумэ бэшэжэ үзөөгүй. Теэд эдэ органуудһай ямар бэ нэгэ түсхай организацинуудта хабаатай байдаг гээшэ. Тиимэһээ маанадые ямар организацинуудай муушалдаг байһаниие бидэ тон һайнаар мэдэдэгбди.

Имэ ябадалнуудта ганса үгөөр бэшэ, мүн хүсөөршье харюу үгэхэ шадал бии гэжэ һануулхадаа, заноха һэдэлгэ гаргана бэшэбди. Гэбэшье газетэнүүдтэ буруу юумэ бэшэхэдэнь хэды ехээр гомдохоор, дураа гутахаар байдаг бэ!

АСУУДАЛ: ЦДЛ-дэ болон Улаан талмай дээрэ болоһон үйлэ хэрэгүүдые тайлбарилжа үгыт.

Харюу: Теэд эдэмнай маанадай эһотойл дайсанай үүдхэһэн харата муухай ябуулганууд гээшэ. Имэ худал хуурмаг үгэ хүүртэ этигэдэг хүнүүд олдонол даа... Улаан талмай дээрэ болоһон митингдэ «Память» хабаадаагүй. Тэндэ Сычов нэрэ һурагүй хашхаржа, бүхы юумэ муушалһан байна. Харин ЦДЛ-дэ Осташвили-Осипов үгэ хэлэжэ, Евтушенкые зэмэлээ. Имэрхүү ямаршье бодолгүй хүнүүдһээ бүридэһэн бүлэгые партиин Московско комитет болон КГБ-гэй зарим подразделенинүүд байгуулаа гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй. Сычов болон Осташвили манай бүлгэмдэ ямаршье хабаагүй гэжэ тэмдэглэхэ байнаб. Эдэмнай партиин заабаринуудые бүхы шадалаараа дүүргэхэ гэжэ оролдодог хүнүүд болоно. Харин манай гол дайсаниие нэрлэхэ болоо һаа, Политбюрогой гэшүүн, хубилган шэнэдхэлгэдэ эхи табилсагшадай нэгэн А. Н. Яковлев болоно. Тэрэ маанадтай эһотойл шанга [illegible] эмхидхэнхэй гээшэ. Юундэ тэмсэнэб [illegible] уншагшад һонирхохо байха. Теэд манай «Память» гэжэ общество хооһон үгөөр дашуурдаг, гоё гоеор хэлээд лэ бодото дээрээ ямаршье ажал хэдэггүй, хэмжээнүүдые абадаггүй харюусалгата тушаалтадтай-эрид тэмсэл ябуулдаг гээшэ. Тиимэһээл зарим партийна ажалшад маанадтай тэмсэхые оролдодог. Россин түүхэ намтарые аяар арбан табан жэлэй туршада шудалһан байнаб.

АСУУДАЛ: Ороноо имэ шахардуу байдалһаа хайшан гэжэ гаргахаб гэжэ мэдэнэ гүт! Туһаламжа хүргэжэ шадаха гүт!

ХАРЮУ: Түрүүшээр бидэ эбэй эһоор хөөрэлдөөд үзэхые оролдообди. Афганистанһаа сэрэгүүдые гаргаха тухай нүхэр Горбачевой захиралта үгэхэһөө хоер һара урид бидэ энэл темэдэ хөөрэлдөө үүсхээ һэмди. Таряашадта газар дамжуулан үгэхэ тухай хөөрэлдөөндэ бидэ эхи табяабди. Энээн тухай бүгэдэ мэдэнэ эһотойт. Партиин ЦК-да эльгээһэн телеграммануud соогоо һанамжа бодолнуудаа хубаалдадаг [illegible]. Түүлэй һүүлдэ парти тэдэнииемнай өөһэдынгөө абаһан шиидхэбэринүүд шэнгеэр арад зондо харуулхые оролдодог болоо һэн. Гүрэнэй аппарадай түлөөлэгшэд болон коммунистнууд маанадтай эбсэшэгүй тэмсэл соносхоо гэжэ хэлэебди. Эдэ хүнүүд хэндэ алба хэнэб?

АСУУДАЛ: Таанадтай нэгэн һаналтан хэр олон бэ!

ХАРЮУ: Энэ асуудалда абаһаар харюусажархихань хүшэр байна. Тэды хүнүүд манай тала баридаг гэжэ хэлээдшье яахамнайб. Ганса манай орон дотор бэшэ, мүн хилын саанахишье оронуудта нэгэн һаналтан аргагүй олон. Европын бүхы оронуудһаа, мүн Америкэһээ намда ходо хонходожо байдаг. «Память» гэжэ общестын филиалнуудые хаа-хаанагүй нээхэ тухай дурадхалнууд ходо ородог болонхой.

АСУУДАЛ: Орон соогоо та хэниие хүндэлдэгбта! Имэ шахардуу байдалһаа оронииемнай хэн гаргажа шадахаб!

ХАРЮУ: Имэ хүн орон доторнай мүнөө дээрээ үгыл даа. Генеральна секретарьһаа эхилээд, бүхы үндэр дээдэ тушаал эзэлжэ байгшад Петр Аркадьевич Столыпинһаа ажахы эрхилхэ хэрэгтэ һураха эһотой. Би Петр Аркадьевичые үнэн зүрхэнһөө хүндэлдэгби. Россин гүрэнэй түрүү бэрхэ ажал ябуулагшадай нэгэн гэжэ тоологдодог байһан Петр Столыпин ороноо ямаршье хүшэр байдалһаа нэрэтэй түрэтэйгөөр гаргажа шадаад лэ байдаг һэн. Мүнөө баруун зүгэй оронуудта Горбачевтошье, КПСС-тэшье хабаагүй үзэл бодолнуудтай номууд хэдэн олон хэһэгээр гаргагдадаг болонхой. Эдэ үзэл бодолнууд гансал Петр Аркадьевич Столыпинда хабаатай гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй.

Би нэгэшье демократа этигэдэггүйб. Засаг гартаа барихын тула тэдэнэр юушье хэхэеэ бэлэн байдаг. Ельциндэшье этигэдэггүйб. Энэшни ямаршье захиралта дүүргэхэ хүн гэжэ зүб хөөрэлдэдэг эһотой. Нэгэ үедэ бидэ тэрээнтэй Моссоведтэ ажалаараа уулзадаг һэмди. Үнэн сэхэ, гүрим журамтай хүн гэжэ тэрээн тухай хэлэхэгүйш. Ельцинэй Брежневтэ бэшэһэн бэшэгүүдые нэгэтэ уншаа һэмди. Гоё гоеор хэлээд лэ ондоо ямаршье хэмжээ абахагүй хүн гэжэ ойлгохоор байгаа. Имэрхүү политигууд манай орониие шахардуу байдалһаа гаргажа шадахагүй.

Россин президентээр нүхэр Власовые һунгаа һаань, һураггүй туһатай байха һэн. Энэмнай ухаатай сэсэн политик байхаһаа гадна ямаршье хүнэй байдалда орожо шадаха нугархай абари зантай хүн юм. Харин политик Яковлевта үнэн зүрхэнһөө дурагүй байһанаа хэзээдэшье нюухагүйб. Энэ хүн Бухаринай мүрөөр дабшажа ябанхай. Бухарин 1920 ондо «Шэнэ экономическа политика тухай» гэһэн ном соогоо буруу юумэ хэһэн хүниие саазалха, буудажа алаха гээшэ коммунис эһоор хүмүүжүүлгын эрхим арга гэжэ бэшэнэ. Сусловай хэрэг үргэлжэлүүлжэ байһан Яковлевһаа нэгэшье һайн юумэ хүлеэнэгүйбди. Бидэ бүри октябрь һарада тэрэниие отставкада гаргаха эрилтэ табяа һэмди. Имэл хүнүүдэй хүтэлбэридэ ерэхэдэ, Москвада зарим эдеэ хоол болон эд бараа паспортаар үгэдэг болобо бшуу.

Гавриил Попов хүсөөр, шанга эрилтээр ажал хүүлүүлдэг байха тухай ходо хэлэдэг. Юрэдөө тэрээндэл адлирхуу «авторитедүүдгэ» һэжэглэнгеэр, ямаршье найдалгүйгөөр хандаха байнаб. Элдэб янзын уряа лозунгнуудта дадашаһан партиие тарааха тухай хааяахан хөөрэлдэдэг боложо байна. Бишье энээниие халуунаар дэмжэнэб. «Экономико арьбалха», «Хоер ондоо талые нэгэдүүлхэ» гэхэ мэтэ ямаршье удхагүй үгэнүүдые хэлэхэеэ болиел.

Верховно Советдэ хүдэлжэ байгшад хооһон үгэнүүдээр дашууржа, ямаршье хэмжээнүүдые дары түргэн абаха гэжэ оролдонгүйгөөр «матрешконуудтал» адли һууна гэжэ хэлэмээр. Шэнэ общество байгуулгын ямар модель (польско гү, али шведскэ гү) шэлэлтэйб гэжэ тэдэнэр ойлгоногүй... Шэнэ общество байгуулгын эрхим модель тэдээншьегүйгөөр үни һанагданхай ха юм. Энэмнай Россие абаралгын ори ганса зам гэжэ нэрлэгдэдэг монархи болоно. Үнгэрһэн түүхые абаад үзэе. Хэрбээ 1914 ондо дайнай болоогүй гээшэ һаа, 1926 ондо Америкэдэ хүсэгдэшэгүй хүсэтэ томо гүрэн болоод байха һэмди. 1913 ондо Росси гадаадын үриин 80 процентые бусаажа үрдеэд байгаа бшуу.

АСУУДАЛ: Баруун оронуудай модельнүүдэй эрхим жэшээнүүд гэжэ хэлэхэдээ, юуи тухай тэмдэглэнэбта!

ХАРЮУ: Баруун зүгэй оронууд манай обществоһоо тиимэшье ехэ илгаатай бэшэл даа. Гансал түхэл маягаараа ондоотой юм бэзэ. Заха хизааргүй демократи дэлгэрэнхэй гэжэ байгаад хөөрэлдэдэг ааб даа...

АСУУДАЛ: Бүхы дэлхэй дээрэ хүн зондо жаргал олгохо инст[illegible]т үгы болоно гү!

ХАРЮУ: Бии даа. Хэлээ һэмнайб—ори ганса зам болохо монархи хүн түрэлтэниие жаргалда асарха... Хэдэн арбаад мянган жэлэй туршада хүн түрэлтэн бурханай номоор ажаһууна. Партиин Устав бэшэ, харин бурханай һургаали номнол гол хараадаа абаха эһотойбди. «Бү ала, хюда», «Бү хулгайла» гэхэ мэтээр бурханай номнол соо бэшэгдэнхэй байдаг. Харин коммунизм байгуулгын моральна кодекс соо минин лэ һанаанһаа абажа бэшэжэрхиһэн хооһон үгэнүүд дурдагдана.

АСУУДАЛ: Хэн мүнгөөр хангадаг бэ!

ХАРЮУ: Эхэ орондоо дуратай байһанай түлөө мүнгэ абахагүйш. Манай мүнгэн—салин хүлһэмнай мүн. Общестын бүхы гэшүүд хаанашьеб ажал хэжэ, мүнгэ олодог.

АСУУДАЛ: Теэд жасатнай хаанаһаа бүридхэгдэдэг бэ! Гэшүүнэй түлбэри түлэдэг гүт!

ХАРЮУ: Арад зонһоо түлбэри суглуулдаг парти бэшэбди. Бүхы мүнгэеэ өөһэдөө олодогбди гэжэ хэлэжэ байна ха юмбиб. Хуули дүрим эбдэдэггүйбди. Эндэ һая кооператив эмхидхэжэ, Подмосковиин нэгэ совхозһоо газар урьһалжа абаабди. Тэндэ бидэ нютагай «патриодуудтай», ноед һайдтай тэмсэл ябуулжа эхилэнхэйбди. 300 хашараг түлжүүлхэ зорилготойгоор 446 га газар даажа абаабди. Переславль—Залесский городой хүн зониие мяхаар хангаха гэһэн зорилгоео дүүргэхэ байхабди гэжэ найданабди. Совхозой директор маанадтай батлһан хэлсээгээ ходо [illegible] һанадаг. Игэжэ намар хуряаһан [illegible]сыемнай совхозой болгожорхихые оролдодог. Тобшоор хэлэбэл, директор бэшэ, харин эһотойл хулиган шэнгеэр аашалдаг байха юм.

АСУУДАЛ: Димитрий Димитриевич, өөрөө таряашан үгтай байжа болоо гүт!

ХАРЮУ: Үгы даа. Таряашанай угта хабаатай бэшэб. Журналистын, режиссерой, уран зураашын мэргэжэлнүүдые шудаланхайб. Харин газар үйлэдбэрилхэ ажалда багаһаа дуратайб..

АСУУДАЛ: Үглөөдэр маанадые ямар юумэн хүлеэнэб! Энэ асуудалда бусадта орходоо тодо харюу үгэжэ шадаха байхат. Мүнөөнэй парламентын хүдэлмэридэ хабаадаха хүсэл бии гү!

ХАРЮУ: Бидэ политическэ тэмсэлдэ хабаадаха хүсэлгүйбди. Бидэ арад зониие гэгээрүүлхэ, үндэр болбосоролтой болгохо гэһэн гансал зорилго урдаа табинабди. Далаад жэлэй туршада манай ороной ямар зам гаталһаниие үнэн сэхээр харуулха гээшэ шухала зорилгонуудаймнай мүн лэ нэгэн болоно. Оронойямнай түүхэ намтарта жаргалта үдэрнүүд яһала олон байһан гээшэ. Гэбэшье алдуу эндүүнүүд, харата муухай ябуулганууд тоолжо барагдахаар бэшэ олон байха юм. Игэжэ үенүүдэй нягта холбоо барисаан таһараа, дасан дугангууд үгы хэгдээ, хүн зониие эдеэ хоолоор хангадаг таряашад анхарагдахаяа болео.

Хүн зониие гэгээрүүлхэ, тэдэнэртэ ехэ юумэ ойлгуулха гээшэ мүнөө үедэ гол шухала зорилго болоод байна. Хүнүүдэй зан ябадалһаа, болбосоролһоо ехэ юумэн дулдыдаха бшуу. Имэ арад зон муу ударидагшые хэзээдэшье шэлэхэгүй.

АСУУДАЛ: Бүлгэмдөө ямар хүнүүдые абадагбта! Таниие антисемист гэжэ зүб нэрлэдэг гү!

ХАРЮУ: Энэ асуудалдатнай харюу үгэбэ хэбэртэйб. Харин еврейнүүд тухай тогтохо болоо һаа, ямаршье үндэһэ баримтагүй һураг суу гэжэ хэлэхэ байнаб. Маа[illegible]дта үндэһэ яһакай илгаа гаргаха ябадал нэгэтэшье дайралдажа үзөөгүй. Антисемистскэ буһалгаанууд революциин урда тээхи Россидашье болодог байһан гэжэ мэдээжэ. Теэд имэ буһалгаануудые өөһэдөөл сионистнууд гаргадаг байһан ха юм. Маанадые хашажа, харшалжа газаашалжа байна гэжэ тэдэнэр харуулхые оролдодог байгаа бшуу. Дахяад түүхэдэ бусахыетнай уряалнаб. 1905 оной январиин 9-ниие абаад үзэе. Демонстрантнуудай зүгһөө эгээн түрүүн солдадууд руу буудажа эхилһэн байна.

АЖАГЛАЛТА: Д. Д. Васильевай авторта үгэһэн материалнууд хэрэглэгдээ гэжэ тэмдэглэнэбди.

Манай корр. Ольга ГАЛЛАС интервью бэлдээ.

Депутат бодомжолно

Хоер ажал хэжэ үрдихэ гүт?

1990 оной апрелиин 28-да 11 сагта арадай депутадуудай Прибайкалиин районно Соведэй нэгэдэхи сесси хүдэлмэрээ эхилбэ. hунгалтын дүнгүүд толилогдонхой. Н. М. Антонов Соведэй түрүүлэгшээр, В. И. Житихин Соведэй түрүүлэгшын орлогшоор, Г. Н. Смирнов райсоведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшээр hунгагдаа. Түрүүшын заседаниин шиидхэбэринүүд олон хоногто үргэлжэлhэн «hунгалтын тэмсэлэй» үрэ дүнгүүдые гаргаба. Бодото дээрээ тэмсэл үнгэргэгдөө гү, али тэрэ хэзээ эхилээб? 1989 оной октябриин 5-да «Прибайкалец» гэhэн газетэдэ «Прибайкали. Тэрэ ямар болохо ёhотойб?» гэhэн статья толилогдожо, тэмсэлдэ эхи табиhан байжа болоо ха. 1989 оной сентябриин 23-да райсоведэй сесси дээрэ «Районой экономическа болон социальна хүгжэлтын түсэбые дүүргэлтэ эмхидхэхэ талаар райсоведэй гүйсэдкомой хүдэлмэри тухай» минии хэлэhэн үгэ энээндэ эхи табижа болоо. Үгы гэбэл, түрүүндээ минии хэлэhэн үгэhөө, предприятинуудай бусад хүтэлбэрилэгшэдэй хэлэhэн үгэнүүдhээ уламжалан (табигдаhан асуудалнуудта хэдэн жэлээр харюунууд үгтэдэггүй, районой хүн зоной табиhан олон тоото асуудалнууд хэдэн жэлээр шиидхэгдэдэггүй, бүхы юумэн hайн, хэм хэмжүүр соогоо гэжэ hайрхан харуулха гэжэ оролдодог, энээнhээ боложо бүхы бусад hалбаринууд болон хүн зоной эрилтэнүүд гүйсэдөөр хангагданагүй), тэмсэл эхилhэн байжа болоо гү?

1989 оной сентябрь hарада би иигэжэ ойлгооб: хэрбээ хүнүүдтэ зориг бадаруулжа, тэдэнэртэ гол хараа шэглэл олгоогүй hаа, hунгалтын бүхы кампани урдынхи мэтээр имэ жама ёhо баримталан үнгэргэгдэхэ: «Намайе бү hунгаг, харин бусадай түлөө нэгэн хүн шэнгеэр дуугаа үгэхэбди». Энэ талаар бага-сага амжалта түйлагдаа ха. Теэд энээн тухай би бодожо үзэхэгүйб. Тиибэ яабашье эдэбхи үүсхэлтэ ажални хооhоор hалаагүй, зарим тэды дүнгүүд түйлагдаа. Октябриин 5-да нилээд хурса статья бэлэдхэгдэжэ, тэрээн соогоо орон доторнай боложо байhан хубилалтануудай *эрхэ байдалда манай районой ерээдүйн хүгжэлтэ* тухай шадаха зэргээрээ бодомжолон, тобшолол хэhэн байгааб. Тэрэнэй тезисүүдhээ үндэhэлэн, Прибайкалиин, тэндэ ажаhуудаг хүнүүдэй хуби залагаар hанаагаа зободог, оролдодог хүнүүд бултадаа нэгэдээ hэн. Би статья соогоо районой хүтэлбэрилэгшэдые үгэ буляалдаа үүсхэхыень уряалhан, өөhэдынгөө хараа бодолнууд тухай хэлэжэ үгэхыень дурадхаhан хүм.

Газетэдэ толилуулhан минии статьяда оройдоол нэгэ хүн—гүйсэдкомой түрүүлэгшэ Ф. И. Савельев «харюусаа» юм. Тиихэдээ тэрэ энэ КПСС-эй райкомой hанамжа гэжэ хэдэн дахин онсолон тэмдэглэhэн байна. Тэрэнэй программа бирагүйхэн байгаа юм. Тиимэhээ имэ программын hунгалтын үедэ урагшагүйдэхэ байhаниинь эли hэн. Райкомой хүтэлбэрилэгшэд үгэ буляалдаанда хабаадалсаагүй, бэеэ хурягаад, абяа шэмээгүйхэн байба.

Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй депутадта кандидат А. М. Левантуевай шүүмжэлхы удхатай үгэ хэлэhэнэй hүүлээршье абяа шэмээгүй байлга үргэлжэлөө. Райкомой нэгэдэхи секретарь А. А. Чукреев, райсоведэй түрүүлэгшэ Ф. И. Савельев, райкомой хоердохи секретарь Г. Н. Смирнов болон бусад хүтэлбэрилэгшэдые хэлэhэн үгэ соогоо А. М. Левантуев шангаар шүүмжэлээ юм.

Районой промышленность, барилгашад түсэбүүдээ дүүргэжэ шадаагүй, хүдөө ажахын предприятинууд хүшэр хүндэ байдалда оронхой байба. Эдэ бүгэдэнhөө уламжалан, hунгалтын үедэ ноедой урагшагүйдэхэ байhаниинь элирбэ. hунгагшадай дунда хүдэлмэри hулаар ябуулагдаа гэhэн баримта бодото байдалые гүйсэдөөр харуулнагүй. Чукреев өөрынгөө кандидатура хоердохео табяад, илалта түйлажа шадаагүй. Альберт Александрович республикын Верховно Соведэй hунгалтада альтернативагүй байжа, илалта түйлаа ха. Гурба мянгэ тухай hунгагшадhаа хореод хүн олоор дуугаа үгэжэ, тэрэнэй хуби заяае шиидхээ бшуу.

Соведэй түрүүлэгшэ болон районой бусад хүтэлбэрилэгшэдые hунгаха сагай дүтэлхэ бүри районние хэн хүтэлбэрилхэб гэhэн асуудал бүри хурсаар табигдажа эхилбэ. Райкомой нэгэдэхи секретарьнарай депутадууд болоhон районуудта тэдэл Соведүүдэй түрүүлэгшэнэрээр hунгагдаба. Харин бусадта гүйсэдкомуудай түрүүлэгшэнэрээр дүршэлтэй, нэрэ хүндэтэй хүнүүдые hунгаа.

Райкомой нэгэдэхи секретарьнарые Соведүүдэй түрүүлэгшэнэрэй тушаалнуудые даажа абалсахаар hунгалга болохотой хэрэг. Юундэб гэхэдэ, тэдэ ажабайдалай талаар дүршэлтэй, эрдэм мэдэсээр баян байна, энэнь райкомой хүтэлбэрилхы үүргэнүүдые дүүргэхэдэнь тааруу зохид, амжалтатайгаар хүдэлхэ арга олгохо. Энээнhээ гадна, тэдэ ямар нэгэ асуудал шиидхэхын тула КПСС-эй аппарадые хабаадуулха аргатай, хэрбээ шухала хэрэгэй гараа hаань, бүхы районно парторганизациин хүсые хабаадуулха аргатай байха. Райкомой бюрогой гэшүүд байhан гүйсэдкомуудай түрүүлэгшэнэр энэ ажал хэхэ аргатай юм.

Зүгөөр имэ байдалhаа гараха нэгэл арга боломжо бии. Тэрэмнай юуб гэхэдэ, предприятинуудай дүршэлтэй болоhон нэгэ хүтэлбэрилэгшые Соведэй түрүүлэгшээр hунгаха хэрэгтэй.

Хэхэ ажалай хэмжээе, районой хуби заянай түлөө харюусалгаяа зүбөөр сэгнэхэ, мэдэрхэ зуураа, ажахынуудай бүхы хүтэлбэрилэгшэдые суглуулжа, эмхидхэлэй комитедтэ, райкомдо, сесси дээрэ хөөрэлдэжэ, нэгэл имэ тобшолол гаргаа: Соведэй сүлөөлэгдэhэн түрүүлэгшэл имэ ажал хэхэ аргатай байха. Бишье эдэ хүтэлбэрилэгшэдэй тоодо оролсоhон байгааб.

Мүнөөнэй эрхэ байдалда Прибайкалиин районно Соведэй хүдэлмэриин онсо түхэл шэнжэ, орео хүшэр байдалынь ямар бэ?

1. Газар, үмсын эд зөөри, нютагай өөрын захиргаан болон бусад тухай хуулинуудые баталан абаhанай ёhоор, район территориальна единицэ байhан аад, мүнөө ажахын ажал ябуулгын талаар элдэб шиидхэгдээгүй асуудалнуудтай өөрын ажахытай, үйлэдбэриин хаба шадалтай территориально-экономическа единицэ болошоо.

2. Экономическа гэхэ гү, али бэеэ даанги бусад фирмын үндэhэ hуури болгожо, өөрын захиргаан, өөhэдынгөө олоhон мүнгөөр өөhэдыгөө хангалга гэхэ гү, али районой ажахын ажал ябуулга юридическэ нюур мэтээр оруулагданхай. Соведүүд олохон жэлнүүдэй туршада мүнгэ үгэхые, бэеэ даагаад хүдэлхые гүйнэ. Мүнөө имэ арга боломжын олгогдоо хадань хүдэлхэл хэрэгтэй бшуу!

3. Шэнэ табан жэлэй түсэб бүрилдүүлгэ ябуулагджа байна. Нилээд ехэ саг үнгэршоо. Үлэhэн үе соогоо шиидхэбэринүүдые зохеохо ба баталан абаха талаар нилээд ехэ хэмжээнэй хүдэлмэри хэгдэхэ зэргэтэй. Харин сүлөөлэгдөөгүй түрүүлэгшэ энэ ехэ ажал хэжэ хаанаhаа хүшэ хүрэхэб даа. Арбан хоердохи табан жэлэй түсэбүүд дүүргэгдээгүй гээшэ.

4. Район республикатаяа хамта регионально ажахын тоосоондо орохо бшуу. Манай районой региональна ажахын тоосоондо ороходонь хүшэр байха. Район 35 миллион түхэригэй гэхэ гү, али ехэ продукци асардаг байна. Өөhэдын гаргадаг продукци мүртэй үүргэ дүүргэдэггүй. Районно ажахын юрэнхы олзын хэмжээн 8—10 процентhээ дээшэ гарадаггүй, энэмнай тогтууритай үйлэдбэри хангадаг олзоhоо доогуурша болоно. 76 процент мяха, 36 процент hү үйлэдбэрилдэг.

5. Эдэ мэтэhээ уламжалан, районой нэгэдэхи хүтэлбэрилэгшэд депутадууд боложо шадаагүй, эмхидхэлэй сесси 49 хоногоор хойшолуулагдаа юм. Сагнай маанадые ахин ябана бшуу. Мүнөө тодорхой шиидхэбэринүүдые абаха хаhа саг тулажа ерээ, харин бидэ тиихэдэнь хүтэлбэрилгын органуудые бүрилдүүлжэ байhаарбди.

Имэ эрхэ байдалда эмхидхэлэй комитет хүдэлжэ эхилээ юм. Эмхидхэлэй комитедэй гэшүүдэй hанамжанууд хубааршоо: олонхи хүнүүд Соведэй сүлөөлэгдэhэн түрүүлэгшын, нүгөөдэ хубинь сүлөөлэгдөөгүй түрүүлэгшын түлөө дуугаа үгөө.

Соведэй түрүүлэгшын тушаалда оройдоол хоер хүнэй кандидатура дэбжүүлэгдээ гэжэ эмхидхэлэй комитет хараада абалсангүй яахаб. Сүлөөлэгдэhэн түрүүлэгшын тушаалда А. К. Затеев, сүлөөлэгдөөгүй — Н. М. Антонов дэбжүүлэгдээ. Эмхидхэлэй комитет дурадхагдаhан хүн бүхэниие анхаралтайгаар хаража үзөө. Антонов хэнтэйшье ерсалдангүй, хэниишье гомдохоонгүй урдынхи мэтэ Соведэй хүдэлмэри абаха хүсэлтэй байгаа ха. (Районно Соведэй нэгэдэхи сесси дээрэ тэрэнэй хэлэhэн үгөөр имэ тобшолол хээб). А. К. Затеев Соведэй үүргэ хубилгаха, бүхы хүдэлмэрилэгшэдэй хүсэл оролдолгые элсүүлhэн хүн зоной hуудал байдал hайжаруулха экономическа программа дурадхаа. Тэрэнэй дурадхаhан хараа шэглэл имэ байба. Район республикаhаа заха заабаринуудые үгэхыень хүлеэнгүйгөөр өөрөө бэеэ даагаад эршэмтэйгээр хүдэлхэ гэжэ оролдохо зэргэтэй.

Сесси хүтэлhэн эмхидхэлэй комитедэй түрүүлэгшэ депутат В. Ф. Гаськов Соведэй сүлөөлэгдэhэн түрүүлэгшэ тухай комитедэй олонхи гэшүүдэй hанамжые эрид шууд хамгаалаа. Тэрэнэй хэды ехээр оролдоошье hаань, ойлгохо хүн байгаагүй. Депутадууд бэлэн hанамжатай ерээ, ажал хэрэг тухай хөөрэлдэхэ хүсэлгүй гэжэ hанахаар байба.

Гүйсэдкомуудай таhагуудые даагшанар, түрүүлэгшын орлогшонор нилээд шанга үгэнүүдые хэлэжэ, кабинедүүдгүй, автомашинагүй байhан дээрэhээ, орео хүшэр байдалда ородогбди гэбэ. Энээнhээ уламжалан, гүйсэдком өөрынгөө уялгануудые hайнаар дүүргэжэ шаданагүй. Соведэй болон гүйсэдкомой бүхы ажал хэрэгүүдые hайнаар мэдэхэгүй депутадууд тэдэнэй хэлэhэн үгэнүүдтэ үнэн зүрхэнhөө этигээ.

Энээнэй эсэстэ 16 депутат Соведэй сүлөөлэгдэhэн түрүүлэгшын, 25—сүлөөлэгдөөгүй түрүүлэгшын түлөө дуугаа үгэбэ.

Ямар шалтагаан дээрэhээ имэ үрэ дүн түйлагдааб? Имэ шиидхэбэри абахын тула ямар хүсэнүүд нэгэдээб? Хэрбээ минии орондо ондоо хүн байгаа hаа, сүлөөлэгдэhэн түрүүлэгшэ тухай асуудал тад ондоогоор шиидхэгдэхэ байгаа ха гэжэ hананаб. Сүлөөлэгдөөгүй түрүүлэгшын түлөө дуугаа үгэхэгүй гэжэ намайе мэдэжэ байгаашье hаа, А. К. Затеевые Соведэй түрүүлэгшээр hунгахагүй гэжэ бүхы шадалаараа оролдоhон байна.

Имэ шиидхэбэри КПСС-эй райкомдо (нүхэр Чукреевтэ районой ажал хэрэгүүдээр балай ехээр hонирхохогүй, ноедой ама хараад hууха хүн хэрэгтэй байгаа, тэрэ бэеэ даагаад, эршэмтэй hайнаар хүдэлхэ түрүүлэгшэдэ дурагүй байнгүй яахаб), гүйсэдкомой аппарадай коллективтэ (эмхидхэлэй заседани дээрэ хэрбээ намайе түрүүлэгшээр hунгаа hаань, ажал хэрэгүүдэй заhартар бүхы аппарадта, намдашье салин хүлhэ нэмээлгэхэгүй hэм) таараха байгаа бшуу. Гүйсэдкомой секретарь В. И. Житихин (энэ удаа ехэ салин хүлhэтэй Соведэй түрүүлэгшын орлогшын тушаал эзэлхэ байгаа бшуу), КПСС-эй райкомой эмхидхэлэй таhагые даагша Н. М. Антонов сүлөөлэгдөөгүй түрүүлэгшэ Прибайкалиин райондо шухала хэрэгтэй гэжэ этигэнэ.

Райкомойхидтол адли hанамжатай, хүсэл эрмэлзэлтэй байгаагүй hаа, шоодбори болоод лэ hалахаш... Имэрхүүгээр хэлэдэг хүнүүд үсөөн бэшэ дайралдадаг. Анкетын дүнгүүдээр («Прибайкалец» газетэдэ толилогдоо hэн) минии түлөө 54 процент хүнүүд дуугаа үгөө. Эндэhээ минии бодоод үзэхэдэ, районно түбтэ ажаhуудаг хүнүүд лэ минии түлөө дуугаа үгэhэн байха. Ажалайнгаа талаар районой түбтэ ажаhуудаг хүнүүдтэй саг үргэлжэ харилсаха баатай болодогбди. Иигэжэ хүдөө тосхонуудаар ябаха сүлөө болодоггүй. Н. М. Антоновой түлөө 40 процент хүнүүд дуугаа үгөө.

Сессиин баталан абаhан шиидхэбэри hүүлэй hүүлдэ мухарда шаха гэжэ hаял элирбэ. Гансал Николай Михайлович өөрыгөө дэбжүүлжэ, саашадаа имэ сессинүүдые ямар гуримаар үнгэргэхэб, Соведэй түрүүлэгшын уялганууд тухай дүрим ямар байхаб гэжэ хэлээ. Теэд бүхы юумэ инструкци болон дүримүүдэй ёhоор дүүргэхэ, бэелүүлхэ болоо hаамнай, хубилган шэнэдхэлгэ hуури дээрэhээ алхамшье урагшаа хэнгүйгөөр тогтошохол. Соведэй түрүүлэгшын тушаалда дэбжүүлэгдэhэн хүнүүдэй программануудые анхаралтайгаар шагнаха гэжэ оролдоhон хүнүүд үсөөн байгаа. Нүхэд Гаськов, Чукреев болон бусад олон хүнүүдэй фамилинуудые дурдажа, харюусалгата тушаалда кандидадуудаар дэбжүүлхэдээ, Н. М. Антоновыешье, депутадуудыешье хүндэлөөгүй байhанаа харуулжа, ехэл муу байдалда ороод абаа. Л. И. Татаринцев, Н. Ф. Семенов, В. Ф. Гаськов, А. К. Затеев, А. Н. Кириков, С. М. Линейцев, Н. Б. Баторов, И. В. Воронин гэгшэд кандидатурануудаа болюулха тухай мэдүүлгэнүүдые үгөө. Теэд энээндэнь анхарангүйгөөр нюусаар дуугаа үгэлгын списогтэ тэдэниие бултыень оруулжархиhан байха юм. Гаськовой түлөө 20 хүн, Затеевэй түлөө 21 хүн дуугаа үгэhэн байна. Иигэжэ 45 депутадуудай нэгэнииньшье 23 дуутай боложо шадаагүй. Сессиин урда удаадахи зорилгонууд табигдана:

1. Сесси хойшолуулжа, шэнэ кандидатурануудые дурадхажа, тэдэнэн тухай зүбшэн хэлсэхэ.
2. Сесси хойшолуулжа, урда тээнь байгаагүй дүрбэн депутадта дуугаа үгэхэ арга боломжо олгохо.
3. Сесси үргэлжэлүүлжэ, шэнэ кандидатурануудые дурадхаха.

Ондоошье дурадхалнууд олон байгаа. Сүлөөлэгдэмэл түрүүлэгшын тушаалда бусаха ёhотойбди гэжэ депутадууд Шихеев болон Балаганский гэгшэдэй дурадхахада, тэдэниие хэншье дэмжээгүй.

Аяар 8 часай туршада үргэлжэлhэн хүдэлмэриин hүүлээр 30 минутын туршада түрүүшын забhарлал хэхэ тухай соносхолой болоходо, депутадууд баярлаад абаа hэн. Зүрюу шиидхэбэри сессидэ дурадхаха хэрэгтэй гэжэ эмхидхэлэй комитет забhарлалай үедэ шиидхэбэ. Түрүүшын турта хабаадаhан Антонов болон хоердохи турта хабаадаhан Затеевэй түлөө дуугаа үгэлгые үнгэргөөд үзэхэ тухай hанамжа хэлэгдэбэ. Антонов түрүүшын турта 10 дуутай, харин Затеев хоердохи турта 21 дуутай боложо шадаа hэн. Имэ юумэнэй болоходо, би өөрынгөө кандидатура дахяад болюулбаб.

Сесси урда тээнь абаhан шиидхэбэринүүдээ болюулангүйгөөр Антоновые олонхи дуугаар Соведэй түрүүлэгшээр hунгаhан байна.

Саашадаа хэрэг байдал түргэн ябажа эхилээ. Антонов минии кандидатурые райсоведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшын тушаалда дэбжүүлээ. Энээнhээнь би эрид ерсаа hэм.

Юундэ арсаабта гэжэ hонирхоhон хүнүүд олон байгаа. Энэ асуудалда нэгэл харюу бии. Хэрбээ шэнээр hунгагдаhан Соведэй түрүүлэгшын зохеон абаhан программын минии программатай, гол шухала зорилгонуудтай тудалдаhан байгаа hаань, райсоведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшын уялга дүүргэхэ зүбшөөлөө үгэхэдөөшье магадгүй hэм. Антоновые би үнэн зүрхэнhөө хүндэлдэгби гэжэ хэлэхэдээ, тэрээндэ hаймhархаяа hананагүйб. Бүхы юумэ байhан соонь хэлэхэдэ дээрэ ха юм. Антоновой дурадхалда зүбшөөлөө үгэхэгүйдэмни, олонхи хүнүүд гайхаhан байха. Тиимэhээ мүнөө бүхы юумэ ойлгуулба гээшэб. Совет болон гүйсэдкомой алишье талые барихаяа мэдэхэгүй байжа болохо hэм. Имэ хүшэр байдалда оронгүйгөөр абаhаар арсаа hаам дээрэ болоол даа...

Н. Б. Баторовай кандидатура дэбжүүлэгдээ hэн. Тэрэнэй программа яhала hайнаар бодожо үзэгдэhэн, холын хараатай байгаа гэжэ тэмдэглэхэ дуран хүрэнэ. Теэд нүхэр Баторов дуугаа үгэлгын дүнгүүдээр урагшагүйдөө.

Удаань Г. Н. Смирновой кандидатура дурадхагдаhан байна. Энэшье кандидадай программа олон шэнэ зорилгонуудтай, hонирхолтой пунктнуудтай байгаа. КПСС-эй райкомой хоердохи секретаряар хүдэлдэг байхадаа, хараалhан түсэбүүдынь энэ программа соонь оруулагдаа. Хүдөө ажахые саашадань хүгжөөхэ талаар ямар хэмжээнүүдые абалтайб гэжэ «Ильинский» совхозой директор Н. Ф. Семеновой асуухада, Геннадий Николаевич тодо харюу үгэжэ шадаагүй. Иигэжэ тэрэ олон дуутай боложо шадаагүй.

Райсоведэй гүйсэдкомой секретарь байhан В. И. Житихин Соведэй түрүүлэгшын орлогшоор hунгагдаа. Эндэhээ бодоод үзэхэдэ, үйлэдбэриин талааршье, эмхидхэхы арга шадабариин, ажал хэрэгэй талааршье дүршэлгүй гурбан хүдэлмэрилэгшэд районии хүтэлхэ болобо бшуу. Эдэ хүнүүдтэ хүшэр байха гэжэ хэндэшье мэдээжэ. Районние хүшэр саг хүлеэнэ гэжэ хэлэхэдээ, хүнүүдые үрдөөхэ, тухашаруулха зорилго урдаа табинагүйб. Райком ходо туhалха, дэмжэхэ гэжэ найдаhанай үлүү байдаг ха юм. Түрүүшын заседаниин дүүрэхэдэ, А. А. Чукреев Соведтэ хандажа, малай тэжээл имэ ган гасуурай үедэ хайшан гэжэ бэлдэхэ тухай асуудал зүбшэн хэлсээбди гэжэ дурадхаа. Соведэй шэнэ президиумэй ямараар ажаллаха байhан тухай саг харуулна бээ. Харин мүнөө дээрээ ажал хүдэлмэри хуушан hуурихаа хүдэлнэгүй. Саашадаа имээр байха болоо hаань, нилээд хүшэр байдал тохеолдохо. Гүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшонор, таhагуудые даагшанарай бүридхэл үнөөхил хубилгагдангүйгөөр үлэшоо. Гансал В. А. Смирновой кандидатура дэмжэгдээгүй. Бусад орлогшонорто ажалдаа шэнээр хандаха тухай юрэл заагдаад лэ орхигдошоо.

Засаг барижа байhан бүхы органууд ажал хэрэгтээ шэнээр хандажа, урдаа табиhан зорилгонуудаа хойшолуулангүйгөөр түргэн бэелүүлхэ гэhэн эрилтэнүүд табигдаха ёhотой. Маанадай hунгаhан шэнэ Соведүүд түбхын түрүүндэ хүн зоной hуудал байдал hайжаруулха, шанга хэмжээнүүдые абаха, үбhэ тэжээл бэлдэлгэдэ онсо анхарха уялгатай.

Районой бүхы ажалшадые бүхэ нойрhоонь hэрюулхэ гэhэн зорилгоео бэелүүлжэ шадааб гэжэ hананаб. Бүхы хүнүүд эдэбхитэй бэрхэ, урагшаа эрмэлзэлтэй, политическэ hайн бэлэдхэлтэй болошоогүй aаб даа. Гэбэшье тойроод боложо байhан бүхы үйлэ хэрэгүүдээр районой хүнүүд hонирходог болоо. Энэ юунhээшье шухала ха юм. Намайе президиумэй гэшүүнээр hунгаhандань баяртайб. Программа соо табигдаhан асуудалнуудые түргэн бэелүүлхэ, хүн зоной байдал hайжаруулха гэhэн зорилгонуудаа сүм дүүргэхэ гээшэ манай зорилго.

А. К. ЗАТЕЕВ,
Прибайкалиин райсоведэй 19-дэхи округой депутат.

СЭРЭГШЫН ШЭН ЗОРИГ

47 ЖЭЛЭЙ ТУРШАДА ЗҮРХЭН ДОРОО МИНЫН ХЭЛТЭРХЭЙНҮҮДЫЕ АБАЖА ЯБАҺАН ДАЙНАЙ ВЕТЕРАН ТУХАЙ ДУРДАЛГА.

Хабарай наратай дулаахан үдэр Хүхэ Шэнэһэн уулын бооридо Эрээбэгэй ута Хүндын адагта, загаһа жараахайгаар элбэг тунгалаг сэбэрхэн Элеэ голой эрьедэ нэмжын хэбтэйһэн эмхитэй, уран гоехоноор бариһан гэрнүүдтэй, округой эгээл болбосон түхэлтэй һууринуудай нэгэн болохо Үзөөн елбанай хэрэгээр хүрэн ошобоб. Нютагай наһатайшуулаар хөөрэлдэхэдэм, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай болон ажалай ветеран Долоомарито Тумуновтай танилсахыем дурадхаба.

Долоомарито гэжэ һониншье, хоморойшье нэрэтэй энэ ахайтай танилсахадам, дала наһатай, хатуу шэрүүн дайнда хэдэн дахин шархатажа, 47 жэлэй туршада һүрөөтэ дайнай тэмдэг немец минын дурбэн хэлтэрхэйнүүдые бэедээ шангээн ябаһан хүн гэжэ һанахаар бэшэ сарюун, омогтой хүхюун хүн байжа байгаа. Сэбэрхэн, дулаахан гэр соогоо намай урижа, ахатамнай шоглон татаһан маягаар өөрынгөө дайшалхы зам, эдир залуу ябаһан, ажабайдал тухайгаа хөөрөө бэлэй. Наһанайнь нүхэр Рыгзыдма абгай сай аягалхын аабһарта бага сага хөөрэлдөөндэмнай хабаадалсана.

Долоомарито Тумунов 1920 ондо Дулдаргын районой Табтаанай һууринда түрэһэн. Бага балшар наһандаа тэрэ үншэржэ, халуун хүйтые, хооһонойтые үзэһэн, Эрхүү хотын хүүгэдые хүмүүжүүлдэг газарта үндыһэн, тэндээл һургуули хэһэн эхин немтертэй хүн байба.

Залуу наһанһаа Эрхүүгэй хүндэ машина бүтээлгын заводто электромонтероор ажаллажа эхилһэн. 1941 оной намар энэ заводые Крамоторск хотоһоо зөөлгэжэ асарһан байгаа. Дайнай эхилхэдэ, энэ заводто үхэр буугай снаряд һомонуудые гаргадаг болоо. Электромонтернууд, заводой ажалшад үдэр һүнигүй ажаллажа, баруун тээһээ эвакуацида орожо ерэһэн станогуудые түргэн саг соо хабсаржа, фронтдо шухала хэрэгтэй снаряд һомо хэжэ эхилээ.

Дайнай эхилһэнһээ хойшо Долоомарито бүлэг нүхэдтэеэ хамта маанадые фронт эльгээгты гэжэ хандалга, эрилтэ табихадань, заводой сэрэгэй таһагай дарга зүбшөөдэггүй байгаа. Сэрэгэй фронтдо хэрэгтэй зүйл гаргадаг ушарһаа заводой ажалшад броньтой, дайнда эльгээгдэдэггүй байһан юм.

Оло дахин фронт эльгээгты гэжэ военкомат, заводой сэрэгэй таһагта хандаһанай удаа 1942 оной октябрь һарада Д. Тумунов сэрэгэй албанда татагдаад, түрэл нютагаа эльгээгдэжэ, Ага станци шадархи частьда албаяа эхилээ һэн. Залуу сэрэгшэд түргэн лэ фронт эльгээгдэжэ, хэрхис дайсадые дарахаяа эрмэлзэдэг байгаа. Залуушуулые хатуу шэрүүн сэрэгэй албанда һургаха, дадхаахань шухала байһан юм. Тингээд һүүлээрнь Долоомаритын часть Монголой хилын хажууда Зэдэ станци шадар эльгээгдэжэ, монгол моридоор, һэлмэ, карабинуудаар зэбсэглэжэбэ, һара тухай саг соо кавалериин сэрэгшэдэй дүй дүршэлдэ һургагдаба. Дараань, 1942 оной ноябрь һарада, кавалериин энэ часть Хойто Ураалда байдаг Юг станци эльгээгдээ һэн. Хүйтэн, саһа ехэтэй Уралай шэлэ шадарай ой соо байрлуулжа, сэрэгшэдэй һэлмэ, карабинуудые, моридыень абажа, орондонь автомат, пулемедуудые үгөө һэн. Тингээд эндэ 5 һарын туршада түргэдхэһэн журамаар автоматчик, пулеметчингой мэргэжэлдэ һургажа эхилээ. 1943 оной май һарада Долоомарито сэрэгэйнгээ һуралсал амжалтатай дүүргэжэ, 88-дахи гвардейскэ дивизиин, 230-дахи полкын, 3-дахи батальоной, 2-дохи ротын пулемедой отделениин командираар табигдаба. Манай нютагай хүбүүнэй алба хэдэг часть түрүүшынгээ дайе 1943 оной июнь һарада Белгородой — Курск-Орловскын шэглэлдэ эхилһэн байна. Хоердохи номерой пулеметчигтоео суг 72 кг. станково пулемет үргэлэн, шэрэн, Ясная Поляна һууриниие сүлөөлжэ, «Усадьба графа Толстого» гэжэ бэшээтэй байһыень Тумунов хараһан юм. Долоомаритодо мүнөө болотор түрүүшынь тулалдаан нюдэнэйнь урда үсэгэлдэр мэтэ элихэнээр һанагдадаг. Халуу шатама зунай шанга наратай үдэр немецүүдэй болон манайшье сэрэгшэдэй пэсхыжэ үлөэгдэшэһэн шэнги үжэһэн үхэһэн бэенүүд, үхэр буунуудай болон пулемет, миномедой шэхэ дулиирмэ наярал-даан, зоной һүхирэлдөөн, шархатаһан зоной гэншээн... Командирайнгаа захиралтаар Долоомарито хоердохи номер Саблинтайгаа хамта пулемедойнгоо сэмгэнэй улайтар хараргдаһан лэ немецүүд тээшэ буудажа мэдээ һэн. Һомо зөөгшэ Сэлэнгын районой Синицын гэжэ сэрэгшэ энэл түрүүшын байлдаанда һомондо дайрагдаад алуулшоо һэн. Тингээд Тумуновай ябаһан 3-дахи батальон Сумской, Белгородско областьнуудай һууринуудые немецүүдһээ сүлөөлжэ, баруун тээшэ валиханаершье һаа, үсэдөөр дабшажа эхилээ. Түрүүшын үдэр хоер-гурбан һууринуудые сүлөөлжэ, Элеэ гол шэнги үргэнтэй голые гаталжа, үхэһэн унаһан зоноо хүдөөлүүлхэшье сүлөөгүй баруун тээшэ дабхяан болоо. Долоомаритын нүхэртэеэ хамта пулемедоо шэрэһэн гүйжэ ябахадань, хоердохи ротын парторг хасаг хүн алуулшоод хэбтээ һэн. Парторгоо хүдөөлүүлхэ байгаабди гэхэдэнь, ойронь ябаһан ротын командир «урагшаа, хүдөөлүүлдэг командын зон абахаа» гээд гүйжэрхөө һэн. Сэрэгшэд хэлсэхэдээ, немецүүд баруун тээшэ тэрьедэхэдээ, урбагша власовцуудай түрэлнүүдэй гэр бүлэнүүдэй байһан һууринуудые шатаажа һалгадаггүй, бүтэн үлөөдэг гэлсэгшэ һэн. Түрүүшын үдэрнүүдтэ Долоомарито болон бэшэшье сэрэгшэд байлдаанай хатуу шэрүүн байдалда дадааггүй, пулемедоо шэрээд ябахадаа эсэдэг, ундаа хүрэжэ зободог байгаа. Баруун газарай худагуудынь ехэ гүнзэгы, тиимэһээ солдадуудай аяар зуугаад бүһэнүүдые холбожо флягa, тогоохонууд соогоо уһа удхадаг һэн. Заримдаа немецүүд худагай уһые хородоод тэрьелдэг байгаа, тиихэдэнь шалбаагай, гол горхонойшье уһа ууха саг болодог бэлэй.

1943 оной июниин эхээр дайлалдажа эхилээд, ото һэтэ немецүүдтэй тулалдажа ябаһан 230-дахи полк Сумской областиин Ахтырка станци, Белгородско областиин Грайворон хото болон олон һуурингуудые дайсанһаа сүлөөлөө, нэгэшье үдэр тогтожо амарангүй байлдаануудта хабаадаха саг болоо һэн. Дайнай нэгэ һарын туршада Долоомаритын 2 пулемедууд снарядай хэлтэрхэйдэ сохюулжа бута һүрөө. Пулемедой кожухай нүхэ гарахадань, хилээмэнэй хальһаар бүтүүлээд, буудедаг байгаа. Түрүүшын хоер һара тухай дайлалдаад байхадаа, Долоомаритын хоер пулеметно отделениин нүхэдынь Саблин, Валиев, Синицын гэжэ сэрэгшэд алуулаа агша һэн. Илангаяа Валиев гэжэ узбек яһанай хоердохи номертой ойлгосохонь хэсүү байгаа, ушарынь гэхэдэ, тэрэнь ород хэлэ мэдэдэггүй һэн. Тиимэһээ Валиевтай зангалсажа байжа ойлголсодог байгаа. 1943 оной июнь, июль һарануудта Долоомаритын ябаһан 230-дахи гвардейскэ полк Сумы хотын хойгуур, Белгород хотын урдуур баруулжаа гараа.

Дайсанай артиллери, самоледууд, миномедууд нэн түрүүн манай пулеметчигүүдые буудажа һалгахаяа оролдодог һэн. Август һарада Долоомарито хүлэйнгөө булшан шобто буудуулжа шархатаад, хахад һара санчастьда аргалуулаа. Сэрэгэй врач Долоомаритодо зунай энэ аяма халуунда үтөө һаа, түргэнөөр шархашни эдэгэхэ һэн гэжэ шоглон хэлэдэг байба. 1943 оной сентябриин эхиндэ капитан Зырянов командиртай 3-дахи батальоной шархаяа аргалуулһан пулеметчик гвардиин сержант Д. Тумунов Украиниин Полтавска область ороод, дайсанаа баруун тээшэнь намналсажа эхилээ.

Саашань Долоомарито ахай дайн тухай хөөрэхэдөө, ротын комсорг, комиссарнууд добтолгодо түрүүн окоп сооһоо бодожо, дайсан тээшэ дабхидаг заншалтай байгаа гээд хэлэнэ. 1943 оной сентябриин 6-да Тумуновай контратакада ороһон немецүүдые пулемедоороо хиргажа байтарынь батальоной комиссар ахалагша лейтенант Козулинһаа холбоошон ерэжэ, Долоомаритодо богонеор бэшэһэн захиралта дамжуулба. Долоомаритын уншахадаң, гвардиин сержант Тумунов ротын комсоргоор томилогдобот гэжэ бэшээтэй байба. Иигэжэ Д. Тумунов ротын комсорг болобо. Днепр мүрэндэ дүтэлхэ бүринь гал дүлэтэ шэрүүн шанга тулалдаанууд эхилбэ. Эгээл энэ үеһөө эхилжэ, манай совет сэрэгшэд фашистнуудые диилэжэ, сохижо һураа.

1943 оной сентябриин 8-да Полтавска областиин нэгэ һуурининие немецүүдһээ сүлөөлхын тулада шэрүүн тулалдаанда комсорг сержант Тумуновай батальон хабаадалсаба. Ээлжэлээд манайхидшье, немецүүдшье бэе бэедээ добтолно. Д. Тумунов дайсанай оло дахин добтолходо, өөрынгөө пулемедоор буудажал, тэдэниие һалгажал байгаа һэн. Манай сэрэгшэдые немецүүд үхэр буугаар болон пулемедоор буудана. Гэнтэ Долоомаритын пулемедойнь хажууда миниэ тэһэрээд, Тумунов хүндөөр шархатажа, мэдээгээ алдаһан байна. Долоомарито мэдэрэл ороходоо, госпитальдо аргалуулжа байгаа. Сээжэ, хүлөө ехээр шархатаһанаа һаял ойлгобо. Энэ һүүлшын байлдаанда эрэлхэг зоригтойгоор тулалдаһанай түлөө пулеметчик гвардиин сержант Тумунов Долоомарито Улаан Одоной орденоор шагнагдажа, госпитальдо хэбтэжэ байхадань, энэ орден барюулагдаһан байна. Долоомарито ахай ехэ дайнһаа бусаха хуби заяатай байгаа. Юундэб гэхэдэ, тэрэ 7 һарын туршада 10 госпиталь дамжажа аргалуулаа, врачууд сээжэһээнь, хүлһөөнь олон олон немецкэ минын, бутарһан яһанай хэлтэрхэйнүүдые гаргажа, амиды үлэһыень гайхалсаһан гэхэ. һүүлшэг тээ Удмуртиин Сарапул хотын эвакогоспитальдо аргалуулжа, нютагаймнай сэрэгшэн хорин дурбэ наһатайдаа хоердохи бүлэгэй инвалид боложе гараа һэн. Врачууд Долоомаритын сээжэ, хүлые рентгенэй гэрэлдэ хараад, толгойгоо һэжэрэлдэн гайхалсадаг һэн. Гайхахаершье байгаа: зүүн дала доронь минын 2 хэлтэрхэйнүүд зүрхэнһөөнь холо бэшэ зайда мяхандань шэнгээд байгаа ха юм.

1944 оной март һарада Д. Тумунов хоер таяг тулаихай, дайнай инвалид, Улаан Одоной орден, медальнуудаа зүүнхэй, түрэл нютагаа бусажа ерээ һэн. Алхана һууринда һуудаг түрэл айлайдаа байжа, хүлэйнгөө шарха аргалуулдаг байгаа. Хүлэйнь шарха хубилжа, эдеэрэ гарахадань, тааз соо немецкэ минын хэлтэрхэйнүүд тостос гэлдээд унадаг һэн. Иимэ үбшэ зоболон дабажа гарахын тула ямар ехэ эрэлхэг зориг, шэнээ шадалтай бэе махабад, тэсэмгэй эрын зан хэрэгтэйб! Эхэ оронойнгоо, арад зонойнгоо зол жаргалай, һайн байдалай түлөө эдир залуу наһаяа, бэсынгээ элүүр энхые зорюулааб гэжэл дайнда ябаһан хүнэй досоо найдабарита мэдэрэл түрэдэг байһаниинь дамжаггүй. Долоомарито ахай хөөрэхэдөө, инвалидшье болоод дайнһаа бусаа һаа, шархануудайнгаа эдэгэжэ һайн болоходо, хүнэй хүзүүн дээрэ мини, ажалгүй байхаяа аягүйрхөөд, Алханын колхозой тоо бүридхэлшэн болоо һэм гэдэг.

Һүүлээрнь, 1944 оной октябрь һараһаа 1957 он болотор, Д. Тумунов Дулдаргын райфинотделдэ бухгалтераар ажаллаа. 1957 онһоо 1975 ондо пенсидэ гаратараа олон жэл Үзөөнэй Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой ахалагша бухгалтераар хүдэлһэн байна.

Пенсидэ гараадшье, Долоомарито ахай ажал хэнгүй байжа шадаагүй. Бүри һая, 1984 он болотор колхоздоо ахалагша бухгалтераар хүдэлөө.

Һайндэртэ Долоомарито ахайн гоелойнгоо костюм үмдөөд, Үзөөн нютагайнгаа үйлсэ гарахадань, энгэртэнь Улаан Одоной, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай нэгэдэхи шатын орденууд, гвардейскэ тэмдэг болон 10 медальнууд толорон харагдадаг. Д. Тумунов Рыгзыдма Борогшонова һамгантаяа дүрбэн хүүгэдтэй, олон аша гушанартай, хүүгэдынь томонууд, булта айл бүлэ болонхой.

Зарим уншагшад юундэ иимэ дэлгэрэнгыгээр дайнай, ажалай ветеран Д. Тумунов тухай хөөрэбэб гэжэ һанажа болохо. Юундэб гэхэдэ, орон нютагаарнай алдар сууда гараһан, олон хүндэтэ шагналтайшье ветеранууд бии ха юм. Гэхэтэй хамта, 47 жэлэй туршада өөрынгөө бэедэ дайсанай минын шэрэм хэлтэрхэйнүүдые абажа ябаһан, иимэ олон удаан жэл ажаллажа байһан зон үсөөншье байжа болохо. Иимэһээ илангаяа залуушуул наһатай зоноо, дайнай гал дүлэн соогуур гараһан сэрэгшэд-ветерануудаа ганса Илалтын Үдэрөөр һанаха бэшэ, харин саг үргэлжэ тэдэниие хүндэлжэ, гайхамшагта бэрхэшээлнүүдые дабаһыень, хорото дайсанаа дараһыень хэтэ мүнхэдэ мартагдашагүй хэрэг гэжэ сэдьхэн ябаһай гэжэ һанагдана.

Шэрүүн дайнда эрэлхэг зоригтойгоор Эсэгэ ороноо хамгаалжа, ами бэеэ хайрлангүй ябаһан сэрэгшэдтэ ажалша арадаа баярлуулжа, амар мэндэ, ута наһатай, удаан жаргалтай ябагты гэжэ үреэе.

Д. АНАНДАЕВ.

ДАЙСАН ДАРАГДАА!

Пивэ болон политика

Росток гэжэ хотын захадахи багахан пивной соо залуу хүнүүд ута гэгшын столой саана һуужа, ешмэнгээр хэһэн һэрюун ундаа яралгүй ууха зуурав, хэнинешьеб хүлеэһэн хэбэртэйнүүд байгаа һэн. Зариманиинь хүдэлмэри, һуралсал, хоккей, мотоциклнууд, фильмүүд тушаа хөөрэлдөөд абана... Андреас Хэхе гэгшын үгы байхада, эндэ суглараашадай нэгэнииньшье һабагша татан хөөрэлдөө үүсхэжэ шададаггүй. Харин Андреас ерэн сасуугаа заатагүй эдэбхитэй хөөрэлдөө үүсхэшэдэг. Мүнөө эндэ суглараашад тэрэнние бүришье тэсэжэ ядан хүлеэнэд. Юуб гэхэдэ, Андреас Арадай палатада ямар хүнүүдэй һунгагдаха байһан тухай шэнэ мэдээсэл асарха еһотой байгаа. Тиигээдшье Баруун Германитай хэзээ нэгэдэхэ гээшэбибди гэжэ столой саана һуужа байгшад түргэн мэдэхэ хүсэлтэй.

Иигэһээр байтарнь Андреас яралгүй гэшхэлһээр зал руу орожо, өөрынгөө һуури эзэлнэ. Хоердохи кружка пивэ ууһанайнгаа удаа бүгэдэнние шэртэн хаража, хөөрөөгөө эхилхэмни, аалин намдуу һуугты гэжэ захирба. ГДР-тэхи политическэ ажабайдалай ямар замаар шэглэн ошохо байһан тухай хөөрэжэ эхилхэнь гэжэ суглараашад найдаһан байгаа. Теэд Андреас тад ондоо темэ тушаа тогтоо... Иимэ юумэнэй болоходо, зал соо суглараашад гартаа баряад байһан кружканууддаа стол дээрэ табижархибад.

— Бидэ шэнэ политическэ парти байгуулха еһотойбди,— гэжэ Андреас тоб байса хэлэбэ.

Саашань юун гэжэ хэлэгшэ ааб гэжэ хүлеэшэһэн залуу хүнүүд амилхаяашье болишонхой абяа шэмээгүй һуунад.

— Шэнэ партиие пивэдэ дуратай немецүүдэй холбоон гэжэ нэрлэхэ хүсэлтэйб,— гээд Андреас хөөрөөгөө үргэлжэлүүлбэ.— Зүбшөөгөө һаатнай, холбоонойнгоо учредительнэ съезд нээхэмни.

Иигэжэ шэнэ парти байгуулагдаһан юм. Һүүлэй үедэ хаа хаанагүй олоор байгуулагдажа байһан партинууд зорилгоороошье, ажал хэрэгээрээшье адлинууд. Бороогой һүүлээр һархяагуудай ургаһандал адли тоо томшоггүй олон партинууд бии болоно. Тэдэнэй дундаһаа пивэдэ дуратайшуулай холбоон онсо илгарна гэжэ хэлэлтэй.

Бүхы ороной пивэдэ дуратайшуулай холбоон болохо еһотойбди гэжэ Андреас хэлээ. Энээниинь суглараашад дэмжэжэ, ажал хүдэлмэриин программа зохеохо гэжэ шиидэбэ. Демократиин жама еһоор ажалаа эрхилжэ, зоной тала харахабди, албан хойрдог ябадалтай тэмсэхэбди, партийна хүдэлмэрилэгшэдэй сүлөөлэгдэмэл тушаалнуудые болюулхабди гэхэ мэтэ һанамжанууд хэлэгдээ.

Гэхэ зуура, пивэ тушаа асуудал программа соо гол һуури эзэлээ һааб даа. Пивэ шаналгын эртэ урдын еһо заншалнуудые үргэлжэлүүлхэ талаар тэмсэлдэ эдэбхитэйгээр хабаадахабди гэжэ холбооной гэшүүд тангаригаа үгөө. Ганса пивэ стол дээрэ табиха бэшэ, мүн эрхим һайнаар бэлдэгдэһэн ондоошье эдеэнүүдые ходо бэлэн байлгаха тухай хөөрэлдөөн болоо.

Архидалгатай, хорон тамхи таталгатай, наркоманитай эрид шууд тэмсэл ябуулха гэһэн шиидхэбэриие суглараашад эбтэй зетэйгээр дэмжэһэн байна. Ганса пивээр, тэрээндэ хабаатай асуудалнуудаар һонирхохо бэшэ, мүн орон дотор боложо байгаа политикада хабаатай асуудалнуудые шиидхэлсэхэ еһотойбди гэжэ холбооной гэшүүд нэгэн дүүгаар хэлээ. Иигэжэ тэдэнэр ГДР болон ФРГ-е нэгэ гүрэн болгохо талаар хэмжээнүүдые түргэн абахые дурадхаһан байна. Андреас оройдоол 23 наһатайшье һаа, парламентда партиин зүгһөө кандидадаар дэбжүүлэгдэнхэй. Тэрэ матрос ябаа, мүнөө эгээн дээдэ инженернэ һургуулиин хоердохи курсда һурана. Иигэжэ Андреас холбоониие даагшаар һунгагдажа, бүришье ехэ ажалтай болобо. Пивэдэ дуратайшуулай холбоон һаяхан байгуулагдаһаншье һаа, ехэ программа зохеон абажа, тэрэниие бэелүүлхэ хэрэгтэ хамсыгаа шуун оробо.

Виктор ЧИСТЯКОВ (ТАСС).

Энэ һонирхолтой

ЭГЭЭЛ ХҮСЭТЭЙ ҺАЛХИН-ТЭЭРМЭ

Европодо эгээл хүсэтэй һалхин-тээрмэ Испаниин баруун-хойто эрьедэхи Ла-Корунье нютагта хүдэлжэ эхилбэ. Мантан томо тээрмын 30 метр утатай далинууд 1200 киловатт хүсэтэй генераторай роторые эрьюулхэ байна.

Мүнөө дээрээ туршалгын шэнжэтэй энэ проектын үндэһөөр «юрэнхы дэлгүүрэй» хэдэн эмхи зургаануудтай, Испаниин Промышленностиин ба элшэ хүсэнэй министерствын элшэ хүсэ бии болгодог үндэһэ һуурииин институтдай хүдэлмэри ябуулагдана. Һалхинай хүсөөр хүдэлдэг эгээл аша үрэ ехэтэй электродвигатель зохеохо гээшэ Европын экономическа соведэй харгалзалга доро үнгэргэгдэжэ байһан шэнжэлгэнүүдэй программын гол зорилго мүн.

Элшэ хүсэнэй асуудалнуудай талаар генеральна секретарь Перес Пидэй мэдүүлһэнэй еһоор, ойрын жэлнүүдтэ Испани дүн хамта 80 мегаватт хүсэтэй һалхяар хүдэлдэг хэдэн электростанци зохеожо бүтээхэ гээд түсэблэнэ. Элшэ хүсэнэй энэ шэнэ зүйлдэ мүнгэ һомололгын хэмжээн 13 миллиард песет болохо юм.

ДЭЛХЭЙЕ ТОЙРОН АЯНШАЛХАНЬ

Португалиин эрхэтэн Гомиш Мартинш гансаараа түби дэлхэйе тойрожо аяншалхань. Авиакампаниин 40 наһатай алба хаагша декабриин 2-то Лиссабонһоо аян замаа эхилбэ. Тиин 608 үдэрэй туршада (276 үдэрынь хуурай газараар) 31200 миль зай гаталха юм. Тэрэнэй «Казвик» онгосо Мадейра болон Ногоон хушуунай арал тээшэ шэглэн гараба. Удаань эрэлхэг аяншалагша Атлантикые һэтэлээд, Барбадос болон Гренада тээшэ шэглэхэ. Панамын каналаар гаража, Номгон далай дээгүүр Хойто Австрали хүдар, удаань Урда Африка руу шэглэхэ байна. 1991 ондо «Казвик» Бразилиин эрьенүүдтэ дүтэлжэ, һүүлээрнь дахинаа Атлантиин океаниие гаталха юм.

ИНДЕЕЦҮҮДЭЙ УГСААТАД

Хүнэй гаталашагүй намаг налхитай, буртаг шэдхэтэй Амазонко мүрэнэй гүн дунда сагаан шарайтай хүнүүдые огто хараагүй индеецүүдэй 50 шахуу угсаатад ажаһуудаг юм гэжэ Бразилиин эрдэмтэд-антропологууд батална.

Эдэ угсаатадтай уулзажа, холбоо барисаа тогтоохо гээшэ айхабтар хүшэр хүндэ байна гэжэ Посуэло тоолоно. Эрдэмтэдэй хэды оролдоошье һаань, индеецүүдэй арара угсаатан мүнөөнэй хүгжэлтэ дэбжэлтэтэй ямар нэгэн холбоо барисаа тогтоохын тула 13 жэл соо ядалсажа байна гэжэ тэрэ жэшээ болгон харуулна. Тиигэбэшье мэдээжэ бэшэ угсаатадтай үгэеэ ойлголсохо гэһэн һэдэлгэнүүд үргэлжэлүүлэгдэхэ юм гэжэ Бразилиин эрдэмтэ баталба.

КРОКОДИЛТАЙ... УЛААН ГАРААРАА

Улаан гараараа крокодилые даража болохо юм гү? Австралида ажаһуудаг 33 наһатай Джонни Банджо иимэ арга боломжын бии байһые баталба.

Һаяхан Дарвин хотоһоо 200 модоной газарта оршодог Дейли мүрэндэ уһанда орожо байтарнь гурбан метр утатай крокодил намда добтолһон байгаа гэжэ тэрэ журналистнуудта хөөрэбэ. «Аюулай тохеолдохоео байһые ойлгонгүй, би шунахай амитанай заапагар ехэ аман руу шунгаһан байгааб,— гэжэ Джонни хэлэбэ.— Талаан болоходо, иимэ ушарта крокодилай нюдэ руунь хадхаха гү, али шааха хэрэгтэй гэжэ наһажаал хүнүүдэй хэлэдэгые һанажархибаб. Тиин хургаараа хадхажархео һэм».

Имагтал энэ заабари зүбшэлынь тэрэниие үхэлһөө абарба. Мэгдэһэндээ крокодилай амаа ангайлгажархихадань, Джонни эрьедэ гаража урдиһэн байгаа. Докторнуудай туһаламжын хэрэгтэй болоошье һаань, тэрэнэй бэе аюулһаа зайсанхай.

САХАРЫН СҮЛ ГУБИИЕ ГАТАЛХАНЬ

Токиогой университедэй 3 студент велосипедээр Сахарын сүл губиие гаталхань. Эрэлхэг зоригтойшуул шатаама халуун элһэтэй 3000 модо зайе 50 үдэр соо гаталха гээд түсэблэнэ.

ЭРТЭ УРДЫН ХҮҮР

Мүнөө археологууд Хеопсын ехэ пирамида шадархи эртэ урда сагай Египедэй баяд һайдай хүүрые шэнжэлжэ байна. Хуурсагай ханануудта хэгдэһэн бэшэгүүдэй еһоор эрдэмтэд тэдэниие тодорхойлно. Энэнь манай эрын урда тээхи 2200 шахуу жэлэй үеын зургаадахи угсаатанай фараоной флодые командалагшада хабаатай байна. Хүүрэй камера соо Перенанх гэжэ нэрэтэй дэлхэй дээрэхи түрүүшын адмиралнуудай нэгэнэй түхэл шарай зурагданхай. Экспертнүүдэй батална
най еһоор, хара базальтаар бүтээгдэһэн хахад метр үндэртэй статуэткэ түүхэтэ, мүн уран зурагай талаар үнэтэ шухаг зүйл болоно.

ЗАЛИНТА ААДАР

Кениин (Африка) баруун урдахи районуудта бүхэли жэл шахуу гэхээр залинта аадар боложо байдаг юм. Кисуму, Бунгомо гэжэ районуудта жэлэй 260 үдэрынь аадарлажа, сахилгаалжа, залин буужа байдаг. Эндэхи Виктория нуур дээгүүр аадарай бөөн хара үүлэнүүд бии боложо, хүсэтэ һалхяар туугдан, Кениин районуудта хүрэжэ ерэдэг. Һүүлэй хореод жэл соо эндэ 2176 хүн залинда сохюулжа хосорһон байна. Байгаалиин энэ үзэгдэл гүрэн түрын эрхилхэ хэрэг болонхой гээд тоологдоно. Залинһаа хохидоһон хүнүүдтэ туһаламжа үзүүлхэ тусхай жаса байгуулагданхай. Залин буудал зайсуулха громоотвод айл бүхэн табюулха еһотой юм, зүгөөр эндэхи зон ехэ һүзэгтэй һэн тула залин гээшэ бурханай хайраар болоно, тэнгэри уурлана гээд үнэн сэдьхэлһээ этигэдэг юм ха.

ЧАО-ЧАЙ ҮШӨӨЛ ЗАЛУУ ДАА

Гонконгын зоопаркда ороһон хүнүүд тусхай баригдаһан байра соо дэлхэй дээрэ үшөө үзэгдөөгүй эгээл томо крокодил заатагүй хаража гарадаг. Энэ крокодил Чао-Чай гэжэ ехэл һонин нэрэтэй юм. Чао-Чай гэжэ нэрэнь асари томо гэһэн удхатай болоно. Тиимэһээ тэрэнэй асари томо бэень энэ гүнзэгы удхатай үгэдэ тон таарама гэжэ ойлгохоор. Крокодилай бэеын утань аяар 6 метр болодог юм. Мүнөө Чао-Чай оройдоол 25-тай. Мэргэжэлтэдэй мэдүүлһэнэй еһоор тэрэ үшөө залуу гээшэ. Тиимэһээ энэ крокодилай бэеын саашадаа үшөөшье ута болохонь магадгүй.

ҺОНИН ШИИДХЭБЭРИ АБАБА

Шэнэ Зеландиин Веллингтон хотын засаг баригшад ехэл һонин шиидхэбэри баталан абаба. Уйтан, мухар үйлсэнүүдээр ябаһан автомашинанууд зарим ушарта годирхо аргагүй болодог байна. Мүнөө иимэ үйлсэнүүдтэ тусхай автоматическа эрьюулгэ-платформонуудые тодхоһоной ашаар автомашинануудай жолоошод бэрхэшээлтэй байдалһаа гараха аргатай болоо. Энэ автоматическа платформонь кнопко дарахада, 180 градус хүрэтэр эрьелдэхэ аргатай юм. Тиимэһээ жолоошод иимэ уйтан, мухар үйлсэ, гудамжануудаар автомашинаяа гэдэргэнь годируулжа зобохоео болиһон байна.

АРБАН ВАГОНОО МАРТАЖАРХЕО

Мартаха гээшэ баһал үбшэн ха юм даа. Египедэй машинист Мохаммед Хэй Кара гэгшэ һаяхан марталгаар дэлхэй дээрэ рекорд туйлаба. Энэ нүхэрнай локомотиваараа Каир хотоһоо гараад, Египедэй урда зүг тээшэ ошоһон байгаа. Тиигээд арбан зургаан километр зай гаталһан хойноо машинист пассажирнуудайнгаа айхабтараар даллахыень обеоржархибо. Юунэй болоһые мэдэхэ хүсэлэнтэй Мохаммед локомотиваа байгахадань, Каир хотын станци дээрэ тэрэ аяар арбан вагоноо мартажархиһанаа ойлгобо.

ШУНГАХА ДУРАТАЙШУУЛ ОЛОН

Токио хотын баруун-урдахи районой отельдэ хододоо ута оошор байдаг. Эндэ ерэһэн хүнүүд ваннада шунгаад гараха гэжэ оролдодог юм. Юундэ иимэ ута оошор байха болоо юм гэбэл, отелиин эзэн Хайдеки Юкой гэгшэ 312 фүүнтэ шэгнүүртэй сэбэр алтаар хэгдэһэн ванна худалдажа абанхай. Энэ гоё ваннада шунгаха дуратайшуулһаа мүнөө табан минута бүхэнэй түлөө 19 доллар түлбэри абадаг байна.

ҮБШЭНТЭДТЭ ХЭН ТУҺАЛХАБ!

Японой «Дайнимиэ» компаниин инженернүүд үбшэнтэдые галладаг электронно робот зохеоһон байна. Энэ робот тон хүндэ үбшэнтэдые галлажа байхаар ухаалан зохеогдонхой. Электронно «няни» хүнэй хэлэһэн аяар 500 үгэ ойлгодог, элдэбын ажал хэхэ аргатай юм. Жэшээлхэдэ, эм дом, сай болон бусад эдеэ хоолой зүйлнүүдые асардаг, үбшэнтэниие эрьелдүүлдэг, нюур, гарнуудыень угаадаг байна. Энэ шэнэ зохеогдоһон түхеэрэлгэ 32 мянган доллар сэнтэй юм.

АЯНШАЛАГШАДАЙ ОЛООРОО ЕРЭХЫНЬ ТУЛА

Агуу ехэ уран зохеолшо Жюль Верн үнэхөөрөө Швейцарида байһан, ажаһууһан юм гү гээд элдэбын арсалдаата хөөрэлдөөнүүд мүнөөшье болодог зандаа. 1870 ондо Ж. Верн гурбан һарын хугасаа соо Вильде-Сион гэжэ бишыхан городой отельдэ байһан, тэндэ «Мишель Строгов» гэһэн романаа бэшэһэн юм гэжэ биограф Жан-Мишель Марго батална. Энээндэ этигэмээршье бэшэл ха. Зүгөөн аяншалагшадай олооро ерэхынь тула энэ бишыхан городой засаг баригшад отелиин байшандань мүнхэлгын самбар яаража үлгэнхэй юм.

ЗОРИМГОЙ ХҮГШЭН ЭХЭНЭР

Америкын Холбоото Штадуудай Аризон штадһаа 70 наһатай Эдит Мэрилл авиацида ямаршье хабаагүй аад, спортивна самолет жолоодожо, тэрэнээ ямаршьегүй газарта буулгаха аза талаантай байба. Энэ эхэнэрэй өөрынгөө һайн дураар экскурсионно ниидэлгэ хэжэ ябатарнь, гэнтэ пилодынь зүрхэнэй үбшэнһөө боложо самоледоо жолоодожо шадахаяа болибо. Эдит Мэрилл зоримгойгоор тэрэнэй һууридань һуужа, газарһаа диспетчерэй захиралта доро самоледоо бишыхан аэродром дээрэ зөөлэхэнөөр буулгаһан байха юм.

УҺАН ДЭЭРЭ УНТАХАДА ҺАЙН

Жэл бүхэндэ Америкын хори миллион хүн зон уһаар дүүргэгдэһэн тусхай матрас дээрэ унтадаг байна. Иимэ һонирхолтой заншал Калифорнидо 25 жэлэй саада тээ бии болоһон. Нюргаяа үбдэдэг элдэбын үбшэнтэдтэ иимэ матрас дээрэ унтаха зүбшэл заабари олохон врачнар үгэнэ.

(ТАСС).

Мельбурн хотын (Австрали) Элисон Лебковски иимэ мантан томо һархяаг олоо. Тэрэнэй шэгнүүр аяар табан килограмм болоно.

АП—ТАСС-ай телефото.

Ахын районой 50 жэлэй ойдо

ДАНСАРАН ДОРЖОГУТАБАЙ

ХАДАТА АХЫН ДОМОГҺОО

(ХУРЯАНГЫГААР ҮГТЭБЭ)

Дуулим дүлии байгаалиин
Дууран һажаа дайдада—
Ан, амитад зоргоороо
Амидаржа зайдаг һэн.
Зэбгэн, тула, хэдаритай
Зээрэг дошхон гол мүрэн—
Шулуун һабаар шуулатай
Шуура эскээл, мэлмэрэн.
Аха нютагай дурдалга
Аяар холын түүхэтэй, —
Анха угайнь дуудалга
Ангуушадһаа үндэһэтэй!
Долоон үеын саанаһаа
Домог боложо донгодоо.
Арбан үеын хаанаһааб
Аялгатан долгидоо...
Аажам тала Агаһаа
Аха дүүнэр ерээ гээ.
Г[illegible]хал баян хэшэгтэй
Газар дайдынь һэреэгээ.
Аглаг үндэр дуулганууд
Аялгаһаань суурялатаа.
Утааһаань гү, уулануд
Уһан хүхөөр униартаа.
Агнахадаа шуналтай
Ахынь алдар—Бүрэнхы,
Дуулихэдээ шурантай
Дүүгэйнь нэрэ — Тархай.
Сагдуулнуудай самдаагүй
Сэрюун тайга оршоо гээ.
Халюу, булгаар мундаагүй
Хангайнь — хэшэг үршөөгөө!
Баруун Мойлтын тужа соо
Баабгай, бодон гахайнууд—
Эртын сагай «туужа» соо
Элбэг һэн ха, гайхамаар...
Хан модон, хоншон—
Хамнигашуулай орон.
Буряадуудай буусаһаа
Бүглүү, саана хорон,
Агнуури хэжэ бусадһаа
Амяараа һуугаал, баран.
Хамниган, һоед, буряадууд
Хаяа хадхан һууһан гээ.
Булта тэдэш уряандаа
Буряад хэлэндэ һураһан гээ.
Бүрэнхын гурбан һамгадынь
Гурбан ондоо изагууртай һэн.
Монгол, буряад, хамниган
Мойлтодо һуурижаа һэн.
Буряад, монгол, хамниган
Булта түрөө—үнэржөө.
Таркай дүүтэн гансахан
Түнхэн талада үбгэрөө.
Хамниган һамган нягтархуу
Хахархайень хадхадаг һэн.
Монгол һамган агтархуу
Мори, зэбсэг:іень баридаг
һэн.
Буряад һамган зонхилхы
Бууса, коройгоо харадаг һэн.
Он, жэлнүүдэй ошоходо
Олон болоо буряадууд.
Хамниган нэрэтэй газарнууд
Харагдахаа болибо ходо...
Буурал сагаан холын уг
Бүрэнхыһөө унгитай,—
Даланша, Тэртэ гэлсүүлдэг
Даян сагай далдатай.
Уляаба, һойһо, Моотонго
Урдын буряад изагуур лэ.
Баһа нэгэ—Тэртэхэн
Буусань эдэнэй хаагуур бэ!
Сайлаг, Хужар, Дэби болоод
Сэнсэ, Хиисэ, Бүрэн голоор—
Үндэһэ таран үнэржэлэйл,
Үльмы бата хүдэржэлэйл.
...Юһэн зуун табан ондо
Юрын дуган бодоһон гээ.
Холын тэрэ хүн зондо
Холбоо заршам болоһон гээ.
Хара алтан, графидаар
Хадын орон баян гээ,—
Хаана холын оронуудаар
Харилсахын заян лэ!
Улаан голой эхин руу
Удаань һууһан Тархай дүүнь
«Ахадаа ошохом»—гээд лэ
Агнангаа айлшалдаг һэн.
«Ахадаа»—гэһэн үгэһөөнь
Аха болон алдаршаһан,
Долоон үеын саадахи
Домог—«горхон» урдалайл,
Арбан үеын хаанахи
«Аха» тухай дурдалайб!

Түрэл нютагаймнай түүхэһээ

Ахын буряадуудай уг гарбал тухай

Бүхы буряад арадай, тэрэнэй олон тоото отогуудай уг гарбалай түүхын асуудалнуудта хандахада, Ахын буряадуудай түүхэ тухай материалнууд ехэ һонирхол татаха жэшээтэй. Юуб гэхэдэ, бусадһаа холо, амяараа, таһархай газарта ажаһуудаг тэндэхи зоной ажабайдал гүйсэд дүүрэнээр шэнжэлэгдээгүй байһаар. Хадата үндэр Ахада хамта дээрэ 15 отогойхид ажаһуудаг юм. Иимэ олон элдэб отогой зон хаанаһаа нэгэ газарта байрлаа юм бэ гэбэл, ушарынь иимэ.

XVIII зуун жэлэй эхиндэ хилэ харууһалха уялгатайгаар Түнхэнэй болон Алайрай бүхы отогоорхидой гурбан хүбүүтэй бүлэ бүхэнэй нэгэ хүбүүнниинь иишэ эльгээгдэһэн түүхэтэй. Шэрүүн байгаалитай хизаарта түбхинэһэн түрүүшын хүнүүд гэхэдэ, тэдэнэр болоно гээшэ. Гэхэтэй хамта ахынхид өөһэдөө Түнхэнэй голһоо Аха нүүһэн байхабди гэлсэдэг агша. Тиихэдэ уг гарбалнай бүри Монголһоо һабагша татанхай гээд нэмээдэг. Эгээл олон тоото отогоорхид гэхэдэ, хонгоодорнууд ба тэртэдүүд болоно.

Ахын хонгоодорнууд дундаа боолдой, шуртху, шуранхан, моотонго гээд хубаардаг байна. Тэдэнэр булта Түнхэнһөө нүүжэ ошонхой, тодорхойлбол — Хоймор нютагһаа. Агуу ехэ Октябриин революциин урда тээ ахынхидта өөһэдын бэе дааһан ямаршье захиргаан гэжэ байгаагүй юм. Тэдэнэр Түнхэнэй отогоорхидой тоодо оролсодог һэн. Энээн тухай академик С. В. Обручевой газаршан ябаһан, Ахын суута ангуушан Дымбрен Арданович Мунконовһоо 1969 ондо мэдэжэ, бэшэжэ абаһан хүм. 1893 ондо түрэһэн энэ үбгэн уг гарбалаа 9—10 үе хүрэтэр сээжээр нэрлэжэ һуугша һэн. Иихэдээ уг удамыень эхилһэн Шуртху хүрэтэр баран мэдэдэг байгаа ха юм.

Хонгоодорнуудай анха түрүүн хаана, ямар газарта түбхинэһэн тухай үндэр наһатай үбгэд тоб байса тодорхой баримтануудые нэрлэдэггүй. Имагтал Монгол оронһоо гаража ерэһэн тухайгаа хэлэдэг. Тиихэдээ: «Манай үбгэ эсэгэнэр Сайн хаанай һамаргаанда, Бошогто хаанай буһалгаанда Монголһоо гаража ерэһэн юм», — гээд тодорхойлдог.

Хэрбээ литературада хандабалнай, хонгоодорнуудта баһа горитой анхаралай табигдадаг байһан ушар элирээдхиинэ. Жэшээнь, хори, булгад болон эхирэд буряадуудтай хамта хонгоодорнууд буряад арадые бүридхэһэн эгээл олон тоото дүрбэн отогуудай нэгэн болоно гэжэ мэдээжэ фольклорист ба этнограф С. П. Балдаев бэшэһэн байдаг. Тиихэдэ Түнхэнэй хонгоодорнуудай уг гарбалай баримтануудай еһоор, Хонгоодорой аха Хотогойто гэдэг баһал өөрын отогтой байһан юм гэхэ. Алайрай хонгоодорнууд мүн лэ иимэрхүүгээр хэлсэдэг юм.

Тиихэдэ хотогойтод отогоорхидной хэд болоно гээшэб? Эрдэмтэн В. В. Радловай тодорхойлһоной еһоор, хотогойхидой удамаршан Омбо-Эрдэни Лубсан хүбүүнтээ Алтан-хаануудай гүрэниие байгуулһан гэхэ. Тэдэнэр Джунгарнин орон түрэтэй удаан саг соо тулалдадаг һэн. XVII зуун жэлэй гушаад онуудта хотогойхид хэдэн удаа диилдэжэ, олон зоноо, газар уһанайнгаа горитой хубиие алдаһан байгаа. Тэрэл зуун жэлэй жараад онуудаар Алтан-хаануудай улас түрэ бута сохигдожо, үгы хэгдэһэн гэхэ. Манай зуун жэлэй хореод онуудта Монгол ороной Завхан аймагта хотогото отогой үсөөхэн улад элирүүлэгдэһэн байгаа. Энээн дээрэһээ бодомжолходо, хонгоодорнууд бута сохюулһанайнгаа һүүлдэ, амгалан тэнюун газар бэдэржэ, хойшоо нүүгээд, Байгал шадар түбхинөө

Холо хариин, мэдэгдээ танигдаагүй газар руу хүшэр хүндэ харгы дабан нүүхэ үедөө зохеоһон дуунуудайнь нэгэ бадаг дурдая:

Алтай Хангайгаа дабуулжа,
Алагхан даагандаа найдая,
Уһан далайдаа ябахадаа,
Онгосо, шамдаа найдая.

Тэртэ отогойхид даланча, шоошхой, һоед, долоонгууд, донгод гээд хубаардаг юм. Үбгэд, хүгшэдһөө һурагшалхада, тэртэдүүд хадаа ондоо хэдэн отогуудай зонһоо анхан бүридэһэн байгаа. Отогойнь үндэһэ һуури табиһан, бусадһаа тоогоороо һураггүй олон даланча-тэртэдүүд Түнхэнэй голһоо нүүжэ Аха ороһон гэхэ. Тэдэнэй түрэл гаралайхид болохо зон Тоородо, Зүүн-Мориндо, Шанаада болон Жэмһэгтэ мүнөө ажаһуудаг.

Долоонгуудай уг гарбал тухай һонин мэдээнүүд бии. Тэдэ хадаа Саянай түүрэгүүдэй отогуудай нэгэндэ ородог байһан байна. Тиихэдээ Хүбсэгэл нуурай хойто, баруун-хойто эрьедэ ажаһуудаг һэн. Гадна да-лянь гэжэ нэрэ доро энэ арад Хитадай V зуун жэлэй һүүлэй угай б[illegible] соо дурдагданхай.

Донгод-тэртэ отогойхид тухай тодорхой мэдээсэл хомор. Монгол литературын XVII зуун жэлэй зохеол болохо «Алтан тобшо» соо Лубсан Данзан донгодуудые олон-донгхойдууд гээд бэшэнэ. Олон гэһэн нэмэлтэ үгэ хадаа эдэ угсаатанай тоогоороо олон байһаниие гэршэлнэ ха. Үнэхөөрөө, донгхойдууд тулалдахадаа, эрэлхэг зоригтой зон байһан гэхэ. Хэрэдүүд гэжэ монгол ехэ отогойхид ажаһууһан аад, хожомынь наймангууд, мэрхэдүүд гэхэ мэтын отогойхидтой суугтаа Чингис-хаанда бута сохюулһан юм. Хэрэдүүдэй зариман хойто зүг барин зугадажа, хүнэй хүрэхэдэ хүшэр ой соо хадалиг газарта хороһон байдаг. Энэ хэлээшые баримтанууд гэршэлнэ. Тэрэ газарта ажаһуудаг долгонуудые эрдэмтэд ортондошье, яхадуудташье абаашадаг. Долгонуудай дунда донгод отогойхид дайралдадаг байна.

Шоошхой, һоед отогууд тухай мэдээнүүд бүри үсөөн юм. Булгад отогойхидой дунда «һоед» гэһэн нэрэ дурдагдадаг байха.

Һойһо-хоршод отогой зон «Улаан-Аха» колхоздо ажаһуудаг. «Һойһо» гэжэ нэрэдэ юундэ «хоршод» гээд нэмээгдэнэб гэжэ ойлгуулха шухала. Юуб гэхэдэ, Ахын һойһодуудай үбгэ эсэгэнэр Түнхэнэй Харбяангууд болон Хэрэн гэжэ нютагуудһаа гараһан юм. Эндэхи һойһо гэжэ газарта монгол угсаатан анха түрүүлэн бии болоһон гэлсэдэг. Түнхэнэй һойһо отогоорхидой тоо яһала олон байха.

Революциин урда тээ буряадууд газар нютагуудайнгаа талаар ондоогоор хубаардаг һэн. Тиин Хэрэнэй, Харбяангуудай, энэ шадархи нютагуудай улад зон 1-дэхи хойго, 2-дохи хойго гээд хамтаруулагдадаг бэлэй. 1-дэхи хойго отогой бүридэлдэ Монголһоо ерэһэн хоршодууд ородог байгаа. Үльгэр домогой удхын еһоор, тэдэнэр Орхон-Туула гэжэ газарһаа нүүжэ ерэһэн гэхэ. Тобшолбол, Туула, Орхон голнуудай уулзадаг газарһаа ха. Энэ газар уһан хадаа халха-монголшуудай хаан Түшээтэ гэгшын мэдэлдэ һэн. Мүнөө тэндэ Монголой Арадай Республикын Түб болон Сэлэнгэ аймагууд оршодог. Мүнөөшье хоршодууд халха-монголнуудтай хамта тэндэ ажамидарһаар. Хемороото, хүлгөөтэ сагта түрэл нютагаа орхижо ошоһон үбгэ эсэгэнэрэйнгээ зохеоһон дуунуудые үри саданарынь мүнөөшье дуулдаг.

Орхон-Туула уһаяа
Оломоорнь гарая.
Олон түмэн халхаяа
Унтаандань гарая.

Үльгэр домогой удхаар, Орхон-Туулаһаа Эрэн Сагаан гэжэ хоер хүн түрүүлээд гаража ошоһон гэхэ. Дарма ба Дамба гэжэ хүбүүдээ Эрэн дахуулаад гараа. Тэдэнэр Зангисан голоор уруудаһаар ябатараа, Түнхэндэ бууһан гэхэ. Хүшэр хүндэ харгыгаа дабангүй, Эрэн эсэгэнь наһа барашоо һэн. Тэрэнэй хүбүүд Дарма Дамба хоер Хэрэн болон Харбяангууд хүрэжэ, энээгүүрээ түбхинөө бэлэй. Дармын табан хүбүүдэй нэгэн Халзай хилын харуул сахихаяа Аха гараһан юм. Тэрэл хүн һойһо-хоршод отогой үндэһэ һуури табиһан байдаг.

Гадна хоршодууд Сэлэнгын сонгоолнуудай, Зэдын сартуулнуудай дунда, Бэшүүрэй Шанагада, Хэжэнгын Дунда-Худанда, Шэтын Хелгын районой Уляаһатада ушардаг байна. Гадна энэ отогой үсөөн бэшэ түлөөлэгшэд Эрхүүгэй областиин Нижнеудинска райондо ажаһуудаг.

Хоршод гэһэн нэрэ тухай иимэ асуудал гарадаг: «Хорчи-ноентой энэ үгэ ямар холбоотой хаб?» «Алтан тобшо» дотор хэлэгдэһэнэй еһоор, Чингис-хаан хадаа Хорчи-ноендо Баргуджин-Түхэмэй горитой хубиие бэлэглэһэн байдаг. Эдээнэй хоорондоо холбоотой байһан тухай иимэ баримта гэршэлжэ үгэнэ. Юуб гэхэдэ, мүнөө сагта Үбэр-Монголдо ажаһуудаг коршонгуудай ехэнхи хуби Хубилай-хаанай үеын үйлэ хэрэгүүдтэ эдэбхитэйгээр хабаадалсаһан байжа болоо. Хубилай-хаан Хитадые эзэмдэһэнэйнгээ һүүлдэ Монгол гүрэнэйнгөө ниислэл хотые Хара-Хэрэмһээ Бээжэн зөөлгэһэн юм. Энэ ушарһаа боложо, монгол угсаатан Баргуджин-Түхэм гэхэ мэтын хойгуурхи газар нютагуудһаа гаража, урагшаа нүүһэн байгаа ха. Тэдэнэй тоодо хоршонгууд болон баргадууд ябалсаа. Тэдэнэр Үбэр-Монголой зүүн-хойто нютагуудаар түбхинөө. Тодорхойлбол, Зүүн Забайкалитай хилэлдэг газарнууд болоно гээшэ.

Сагаан, булгы болон мүртэн отогоорхид хоорондоо түрэлнүүд гээд тоологдодог. Сагаан, булгы угаархид Муу Сагаан гэжэ нэгэ үбгэ эсэгэтэй байһан гэхэ. Домог соо иигэжэ бэшэгдэнэ.

Өөһэд дундын хемороотой тулалдаануудай үедэ Түшээтэ-хаанай газар дээрэһээ хэдэн айл зугадаа ха. Тэдэнэй тоодо Айша Сагаан гэжэ хоер аха дүү хүбүүд байлсаа. Оройдоол арбан гурбан наһатай Сагаан хүбүүн тэрьедэхэ үедөө шархаташоо һэн. Айша ахань дүүгээ абаржа шадаа. Энэ ушарһаа хойшо хүбүүн Муу Сагаан гэжэ нэрэтэй болоо гэхэ. Түнхэн хүрэжэ ерээд, аха дүү хоер Таһархай гэжэ газарта байрлаа. Тэндэһээ хожомынь Сагаан хүбүүн Аха ороһон байгаа. Суута мэргэн буудагша, Советскэ Союзай Герой Жамбал Тулаев сагаан отогой юм гэжэ олон тоото уншагшадта дуулгахада болоно.

Булгы отогой зон Аха ерэмсээрээ, түрүүшэгээр Хараһан талада буугаад, хожомынь Балагтада һууриижаа һэн.

Домогой еһоор, «шонорог» гэжэ үгэ «шоно» ба «ураг» гэһэн үгэнүүдһээ бүридэнхэй. Угынь шоноһоо эхитэй гээд хэлэгдэдэг.

Холонго-хаан нэгэ залуухан богоол басагатай байһан гэхэ. Нэгэтэ тэрэнь түрэхэ болобо. Хаанай хараалһаа айһан басаган ойдо гаража, тэндээ хүбүү түрөө ха. Тиигээд хүбүүгээ шонын эшээнэй үрхын ойро орхеод ябашаба. Дүтүүр гараһан харгын зон тэрэ хүбүүе оложо абаһан юм. Олзо тэрэ хүбүүнһээ шоно отог эхиеэ абадаг. Шоно хадаа тэнгэриин нохой гээшэ гэжэ тиихэдэ зон тоолодог байгаа. Тиимэһээ энэ отогойхид тэнгэритэй элдэб талаараа холбоотой гэлсэдэг һэн. Түнхэнэй Хэрэн нютагһаа Аха ерэһэн шонорог отогой эгээл түрүүшын хүн гэхэдэ, Шарбуунай бодог. Тэрэ сагһаа хойшо 6—7 үе һэлгэлдээ.

Шонорог отогойхидтой дүтэрхы зон гэхэдэ, махараг отогойхид юм. Шаснуур һууринда ажаһуудаг байһан 1895 ондо түрэһэн Содном Гармаевич Хандаковой дуулгаһанай еһоор, энэ отогойхид Түнхэнһөө ерэһэн байна. Тиихэдэ Түнхэн руу тэдэ Халха-Монголой Орхон-Уула гэжэ нютагһаа ерээ. Эгээл түрүүлэн Аха нютаг Борогшон гэжэ хүн нүүһэн юм. Тэрэ гэһэнһээ хойшо зургаан үе һэлгээ.

Уляаба отогойхидто хабаатай домог мүн лэ байха. Энэ домог 1966 оной зун Түнхэнэй Зүүн-Мориин нютагай Л. Н.-Д. Галсанов гэжэ хүнһөө дуулаа һэм.

Уляаба угайхид Тоородо түрүүн бии болоо юм. Нэгэтэ хүрхүүд отогой нэгэ эхэнэр ойдо гараад түрөө гэхэ. Тиигээд нарай хүбүүгээ уляаһан доро орхеод ябашоо һэн. Үглөөдэрынь тэндэ ябаһан нэгэ хүн үхибүүе оложо абаба. Тэрэ хүн үхибүүгүй байһан тула олзо нарайдаа айхабтар ехээр баясаһан юм гэхэ. Үхибүүгээ тэбэреэд бусажа ябахадаа, тэрээндэ нэрэ үгэхэ тухай бодомжолбо. Уляаһан дороһоо олдоһон хадаа Уляаба гэжэ нэрэтэй болог гээд шиидэбэ. Энэ олзо хүбүүнһээ уляаба отогойхид угаа эхилнэ гээшэ. Уляабын гушанараа нэгэн Башлай гэдэг хилын харуулда Аха эльгээгдэжэ, тэндэхи уляабануудай үндэһэ һуури табигша болоһон юм.

Аха голой эхиндэ һоед отогойхид ажаһуудаг. Тэдэнэр хаасууд, эрхид, онход гээд хубаардаг.

Сорогто ажаһуудаг байһан Дэжэд Жамбаевич Сонополой хөөрэһэнэй еһоор, хаасууд Туваһаа ерэһэн юм. Тэдэнэй үбгэ эсэгэ Хуралдай гэдэг түрэл түрхэмүүдээрээ таарахаяа болеод, урсанхай угай һамгантаяа Эльшэр нуур шадар нүүхэ баатай болоо. Тэрэ сагһаа хойшо 10 үе һэлгэлдэ. Тиимэһээ хаасууд хадаа Ахада эгээл түрүүлэн ерэһэн зон болоно ха.

Эрхидүүд гэхэдэ, Түнхэнэй Жэмһэг нютагта мүнөө ажаһуудаг. Тэдэнэй зариман Аха нүүжэ, Эльшэр нуурай эрьедэ түбхинөө һэн. Гадна Енгорбой нютагһаа олон эрхидүүд Аха руу нүүһэн байха. Бүри урдань Хүбсэгэл нуур шадарһаа тэдэ Түнхэн гараһан байдаг. Нурай нютагта ажаһуудаг байһан, 1888 ондо түрэһэн Дарма Хонтоевич Хусаевай уг гарбалые шэнжэлхэдэ, Халзай гэжэ эрхид эгээл түрүүн эндэ ерээ гэжэ элирнэ.

Онходууд тухай мэдээн тон хомор. Тэдэнэр урда сагта яһала хүсэ шадалтай отог байгаа. Энээн тухай иимэ баримта гэршэлнэ. 1211 ондо Чингис-хаан Хитадта добтолго хэхэ үедөө онходуудтай хани харилсаатай байхын тула табан басагаанайнгаа нэгэн Алагай гэдэгые онходуудай хаанай ехэ хүбүүндэ һамган болгожо үгэһэн юм.

Онходуудай уг гарбал тухай асуудалай гарахада, эрдэмтэд олонхидынь тэдэниие түүрэгүүд тээшэ абаашадаг. Г. Е. Грумм-Гржимайло, жэшээнь, иигэжэ бэшэһэн юм: «...Онходууд хадаа монголшуудтай ниилэшэһэн зон байна. XVII зуун жэлэй эхиндэ Монголой зүүн хизаарта онход угсаатан ажаһуугаа гэжэ тодорхойлогдонхой. Зүүн Сибириин дэбисхэр дээрэ, тусхайлбал — Байгал шадар баргадуудтай, буряадуудтай, урянхайдуудтай болон хамнигануудтай хамта онходууд ажаһуугаа гээд «Алтан тобшо» соо хэлэгдэнхэй. XVII зуун жэлэй аяншалагша Избрант Идес онходуудые буряадуудһаа, монголшуудһаа амяарлажа, нурай эрьеэр буряадууд, монголшууд болон онходууд түбхинхэй гээд тэмдэглэнхэй.

Мүнөө онходуудай үри саданар гансашье ахынхидай дунда бэшэ, мүн сартуулнуудай болон табангуудай дунда ушардаг юм. Түнхэндэшье онходууд бии. Анхандаа онходуудай тоогоороо айхабтар олон байһые иимэ үгэнүүд гэршэлдэг: «Ой тайгын модон олон гү, онход, баргад олон гү?».

Һоедууд булта түүрэг хэлэтэй байһан юм. «Уйгуур хэлэтэй һэн» —гээд үбгэд хэлсэдэг. Хожомынь буряад басагадаар һамгадые хэжэ, буряадуудай хэлэ, еһо заншалнуудые абаһан юм. Харин тэдэнэй өөһэдынь хэлэн тофаларнуудай хэлэндэ дүтэрхы һэн. Д. Ж. Сонополой хэлэһэнэй еһоор, тэрэ хэлэ мэдэхэ һүүлшын хүн гэхэдэ, 180 жэлэй саана һууһан Тапхар гэжэ хүн байгаа. Мүнөө сагта һоедууд, буряадууд илгархаяа болинхой.

Дээрэ хэлэгдэһэнһээ тобшолол хэхэдэ, Ахын буряадуудай уг гарбал Буряад-монголшууд түүрэг-һоедууд гэһэн хоер бүлэг арадһаа эхиеэ абаһан байна. Тиихэдээ түрүүшын бүлэг эндэ гол үүргэ дүүргээ.

Б. ДУГАРОВ,
түүхын эрдэмэй кандидат.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Африкан БАЛЬБУРОВ

[Үргэлжэлэл. Эхининь 22—25-дахи номернуудта].

Мори шаргаар Витимэй эрьеэрь байдаг үбэлжөөнүүдээр аяншалхадаа, Баунтын хүбшэдэ ажаһуудаг үнинэй үбгэдһөө хитад наймаашад тухай нилээд һонин юумэ дуулаһан хүм. Хореод-гушаад онуудта хитадууд эндэ арбуз ургуулаад, алтаар андалдадаг һэн ха. Мүнөөнэй сэнгээр бодоходо, дунда зэргын нэгэ арбузые зуун табин түхэригөөр худалдадаг байгаал даа! Муйска нугада арбуз газаа ургадаг байгаа. Хайшан гэжэ иимэ хойто зүгэй хүйтэн хизаарта арбуз ба помидор ургуулжа шададаг байһан юм—энэ хадаа манай байгаалиин нюусгай болоно. Тэрэ нюусгайе бидэнэр тааха еһотойбди. Энэмнай манда тон шухала нюусгай болоно. Эгээн заха газар руу хүрэжэ шададаг харатай мэхэшэ тэдэ наймаашан хитадууд гансахан лэ алта олзолхын түлөө ябадаг байгаа бэшэ. Ябаган наймаа хээшэ болоод, худалдаанай хэрэгһээ бүри ондоо юумэ үйлэдэдэг байгаа еһотой. Тэдэ хитадуудта гансахан бидэ, үхибүүд, дурагүй байдаг бэшэ, хасагуудшье дураа гутадаг һэн ха. Хаа яахан тэдэниие бүтүү бүглүү хүбшын зүргэ харгы дээрэ угтадагшье байгаа, хани нүхэд янзаар угтадаг байгаа бэшэл юм бээ. Буряадай айл тосхонуудаар наймаа хэжэ ябадаг хитадуудые тагнуулшад болгожо зонхилогшодынь эльгээдэг бэлэй. Монгол угсаатан болохо манай буряад зон тэдэ хитадай зонхилогшодто балай һайнаар хандадаггүй байһан юм. Хитад гаминуудай Монголдо хэдэг зэрлиг муухай ааша тухай һураг суу манай Буряад нютагуудта хүрэжэ ерэгшэ һэн. Хитадуудта хари газар болохо Россида тэдэнэрэй һэнгэргүйгөөр ябадаг байхада, эзэмдэн абаһан Монгол орондо тэдэ «наймаашадай» хэды зэрлиг шэрүүнээр аашалдагыень тухайлхаар юм ааб даа. Монголой газар дээрэ Хитадай олон тоото сэрэг суур асарагданхай байгаа бшуу.

Галуута-Нуур гээшэ манай республикые шулуу нүүрһөөр хангадаг нютаг юм. Эндэһээ хүрин нүүрһэ малтан абанабди. Хүрин шулуу нүүрһэнэй шанарынь Черемховойхидо хүрэхэгүй юм ааб даа, гэбэшье хэбтэшэнь хэм хэмжээгүй ехэ юм. Электростанци хүдэлгэхэдэ, иимэ хүрин шулуу нүүрһэн шухала хэрэгтэй. Тиин манай Улаан-Үдын ТЭЦ Галуута-Нуурай шулуу нүүрһөөр түлигдэдэг байна. Эгээл тэрэ ТЭЦ-дэ түймэрэй болоходо, 1934 ондо Постышевой нэрэмжэтэ ФЗУ-гайхид—бидэнэр түймэр унтараахаяа ошоо бэлэйбди. Мүнөө Галуута-Нуурай эрьедэ асари ехэ хүсэтэй шэнэ ГРЭС баригдажа байна. Тэрэ шэнэ ГРЭС-эй элшэ хүсэн бүхы Зүүн-Сибириин агууехэ энергетическэ системын бүридхэлдэ орохо байна.

Бестужевта «Галуута-Нуур» гэжэ тэрэнэй нэрлэһэн очерк бии юм. Тэрэ очерк дотороо өөрынгөө нүхэсэһэн үнэн сагаан сэдьхэлээрээ уйдхар гашуудалыень хубаалдаһан һайн зантай арадай хуби заяан тухай сэдьхэл бодолоо дэлгэлэн бэшэһэн байдаг. Энэ арадай дэбжэлтэ тээшэ дабшаха харгы зам дээрэнь байһан дайсанай эгээн хоротойнь ламанар болоно гэжэ тэрэ тоолоно. Тэдэ ламанарые «буряад яһатанай бэедэ халдаһан аюулта муухай шархa» гэжэ Бестужев нэрлээ һэн. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай жэлнүүдтэ үндын бодоһон шахтернуудай хото болохо һаруул һайхан шэнэ Гусиноозерск хотын оршодог Галуута-Нуурай эрьеын нүгөө хажууда Тамчын дасангай байра байдал мүнөө барайн харагдадаг. Тэрэ хүбхэн ургашаһан барилга лама бурханда, хүн зондо мартагданхай. Мүнөө дасангай өөдөө хитэралдаһан орой дээгүүр гансал гулабхаанууд ниидэнэ.

Суута очеркоо шэбшэжэ һууһан тэрэ газар доромни «Сэлэнгын Дагуур» гэһэн тон һонин географическа нэрэтэй энэ хизаарые шэнэдхэн хүгжөөхэ айхабтар ехэ хүсэн—хоер миллиардһаа дээшэ тонно шулуу нүүрһэн хэбтэнэ гэжэ декабрист Бестужев тиихэдэ хаанаһаа мэдэхэ бэлэй. Тиихэ үедэ манай энэ хизаар бүтүү бүглүү, сүл хооһон хизаар байгаал. Түүхэ домогһоо, арадай аман үгэһөө удхалжа мэдэхэдэ, эгээл энэ Дагуур гээшэ эртэ урдын гуннануудай эмээл мореор харайлгаһан газар байһан байнал. Улаан-Үдэһөө оройдоол арбан дүрбэн модоной газарта гуннануудай ехэхэн отогой байһан газар олдожо, малталга хэгдээ бэлэй. Юуншьеб болоод, гуннанууд энэ отогоо бүхы юумэнтэйнь гэнтэ орхеод ябашаһан байгаа ха. Манай Улаан-Үдын музейн хүдэлмэришэд энэ гуннануудай отогой олдоһондо заха хизааргүй ехээр баярлаа юм бээ. Агууехэ киданиин хан түрын заха хизаар эндэ байһан байгаа ха. Кидань гээшэ монгол угсаатанай элинсэг хулинсагууд болохо юм. Киданиин байгуулһан хан түрые, хүгжэлтэ, болбосоролыень эртэ урда сагта дайшалхы чжурчженьнүүд эсэслэн үгы хэһэн түүхэтэй. Киданиин ордон байшан болон дасан дугангуудые чжурчженьнүүд бута сохео юм гэһэн, номой һан болон бүхы уран бүтээлнүүдые галдажа, үгы хээ юм гэһэн баримта бии. Кидань угсаатан аюул лайһаа тэрьедэжэ, Түбэй Азиин ба Байгалай үмэнэхи үһагүй сүл тала руу ерэһэн байгаа. Тиин мүнөөнэй Монгол ороной ба Буряадай газар дээрэ тэрэ кидань угсаатанай үри һадаһан—монгол ба буряадууд ажаһууна. Чингис хаан бүхы монгол угсаатанай агуу зонхилогшо гээшэб гэжэ бэеэ мэдүүлһэнэйнгээ һүүлээр табан жэл болоод, чжурчжениин Агууехэ Алтан Агудын хан түрэдэ добтолжо, мүнөөнэй манжуурнуудай элинсэг хулинсагууд, мүнөөнэй монголшуудай элинсэг хулинсагууд болохо кидань угсаатаниие ямар зэрлиг муухайгаар хэһээгээ һэм, эгээл тиимэ һүйдхэл хэһэн байгаа. Үхөөриин шулуун дээрэхи нэрэнүүдыешье хюһажа хаядаг һэн! Иигэжэ хүгжэн болбосорһон бүхэли гүрэн түрэнүүд һандаржа, хүн түрэлтэнэй байгуулһан хэды ехэ уран бүтээл, асари ехэ баялиг үгы хэгдэдэг байгаа гээшэб!.. Бодоод үзэхэдэ, аймшагтай байна даа!..

Һүүлэй хэдэн жэлэй туршада «Гэсэр» гэжэ буряадай асари томо үльгэрые ород хэлэн дээрэ уран һайханаар оршуулһан Семен Липкин «Гэсэрые» анханда хада уран зохеол байһан байгаа, харин хожомынь тэрэ зохеол байгуулһан арадайнгаа хүгжэнги соел болбосоролоо алдахада, үг залгамжалһан арад үндэһэтэниинь тус зохеолые үльгэр мэтээр сээжэдээ хадууржа үлөөһэн байгаа гэжэ айхабтар мэргэнээр тайлбарилна. Семен Липкинэй энэ баталамжые би тон зүб гэжэ һанаха байнаб.

«Гэсэр» болон буряадай бусад морин үльгэрнүүд соо баатарнуудай байдаг ордон байшангуудай хана уняае, олон зуугаад гэрэлнүүдые, үргөө гэр доторхи номой сангуудые ямар зохидоор, уран гоеор зурагладаг гээшэб! Үльгэр соо хэлэгдэдэг баатарнууд хүшэр бэрхэтэй сагай тудалдахада, алтан хабтаһатай номоо гаргажа, зүбшөөл заабари абадаг юм. «Гэсэр» гэжэ үльгэр айхабтар гүнзэгы удхатай. Дэлхэй дээрэхи хамаг бүхы муу муухайе, хоро шарые усадхахадал жаргалта һайхан байдал мандаха юм гэжэ заана ха юм. Бүхы бүмбэрсэг дэлхэй дээрэхи эгээн ехэ хоро шарые бэедээ шэнгээһэн үльгэрэй нэгэ нюур Лойр Лобсоголдой болоно. Гэсэр энэ муухай дайсанаа дараха еһотой. Янза бүриин ушаралта байдалай һүүлээр Гэсэр Лойр Лобсоголдойе дарана. Теэд тэрэниие эсэслэн усадхажа болохогүй байгаа һэн. Яахадааб гэхэдэ, үһэ зүһэ ургашаһан харшан муухай Лойр Лобсоголдойн үһэн бүхы дэлхэйн ургамалтай холбоотой, шуһаниинь газар дэлхэйн бүхы уһантай холбоотой байшаба. Хэрбээ Гэсэрэй Лойр Лобсоголдойе алаа һаань, бүхы дэлхэйн ургамал хатажа, гол мүрэнүүд шэргэхэ болоно бшуу. Тиимэһээ харатай дайсанай хэндэш хоро хэжэ шадахыень болюулха гэжэ Гэсэр шиидээд, балта бариһан гурбан баатарые Лойр Лобсоголдойн тархида, гурбан баатарые хүлдэнь байлгаба ха. Тэрэ баатарнууд дайсанайнгаа тархи болон хүлэйнь улые ээлжээгээр балтададаг байгаа. Иигэжэ бүхэли үдэртөө хэһээлгэхэдээ, Лойр Лобсоголдой мэнэржэ, мэдээ алдахаһаа нааша беподог һэн ха. Тиихэдэнь тэрэнэй тархи ба хүлынь балтадажа байһан баатарнууд хүхэ үбгэд шэнгеэр харагдадаг байгаа. Тиин зобоожо байһан баатарнууд хүхэ үбгэд шэнгеэр харагдадаг байгаа. Тиин зобоожо байһан баатарнууд удахагүй хосорхо, тиихэдэнь сүлөөрхэб гэжэ Лойр Лобсоголдой һанадаг, тиин баярлаһандаа бархирдаг бэлэй. Харин үглөөгүүр болоходо, мүнөөхил омог баатарнуудынь Лойр Лобсоголдойс балтадажа байдаг байба!.. Һайн хэрэг муу һанаан хоер хоорондоо нягта холбоотой юм, хүйтэн халуун хоерой, һаруул туяа харанхы хоерой таһаршагүй холбоотой байһан мэтэ һайн муу хоерые амяарлуулан таһалжа болохогүй юм гэһэн имагтал феодальна Ази түбидэ бии байһан номнолые ганса нэгэн тусхайта хүн лэ өөрынгөө зохеол соо философско гол бодол болгон зураглаһан байха. Баатарнуудай, мүн дайсадай шэнжэ шанарые, түхэл маягые ямараар харуулнаб, тус үльгэрэй удхань хэды уран хурса бэ! Эдэ бүгэдэ хадаа «Гэсэрые» нэгэ агууехэ зохеолшон байгуулаа ха гэһэн һанамжые зүбтүүлнэ...

Зүб даа, эртэ урдын Сэлэнгын Дагуурта мүнөө хэдэн мянган жэлэйнь түүхэдэ хэзээшье үзэгдөөгүй шэнэ байдал мандан ерээ. Энээгүүр элдэб дайшалхы арад түмэнүүдэй алнай харгы гаргагдахаа болингоо болео. Энэ тала дайдада дайнай олзо зөөри ашаһан морид ба тэмээнүүд гүйбэлзэн ябахаа болео. Манай энэ газар дайдаар ябаһан эгээн һүүлшын хариин булимтарагшад чахар монголнууд болоно. Сагаан генерал Левицкиин зэрлиг дивизидэ ороһон эдэ чахар монголнууд Тарбагатайн аймагта оршодог Омулевкын дабаанда улаан партизануудта бута сохюулаад, гэдэргээ сухарижа, эгээл энэ Сэлэнгэ нютагаар Зэдэ, Хяагта худар тэрьелһэн юм. Эдэ чахар монголнууд эгээл Галуута Нуурай хажууда генерал Левицкые алаад өөрынгөө жэнхэни нютаг—Үбэр Монгол руугаа ябашаһан байгаа. Сагаан генералнууд яагаад Хитадай газар дээрэ чахар монголнуудай бүхэли дивизи бүридхөөд, тэрэ дивизиеэ ударидан, ондоо гүрэндэ добтолжо, газар дайда дээрэнь аюулта муухай зэрлиг ааша гаргадаг байгааб! Энэ асуудал һурахада, Хитадай правительство дала мүрөө хабшахаһаа ондоо харюу үгөөгүй. 1929 ондо КВЖД дээрэ хитадай сэрэгшэдэй гаргаһан эзэмтэ хэрэг тушаа асуудалда Хитадай правительство мүн лэ иигэжэ дала мүрөө хабшаа һэн. Гэхэтэй хамта Хитадай правительство харата мэхэ гаргадаг, элдэб үнгын сэрэгэй хүсые хүршэ гүрэнүүдтээ эсэргүү хэрэглээд, тэдэ сэрэгүүд манай мэдэлдэ ородоггүй юм гэдэг байгаа. Дэлхэйн эрдэм ухаанай хэрэгтэ айхабтар ехэ нөөсэ оруулһан Пржевальскиин экспедициие дээрэһээ тухирагдажа, зорюута эльгээгдэһэн хүнхүүзүүд арай шамай үгы хэн алдаһан юм. Талаан болоходоо, тус экспедициие хамгаалагшад хитадуудай хорото мэхые һайн мэдэхэ Байгалей үмэнэхи хасагууд байгаа бшуу. Тэдэ хасагууд һэжэг түрэхөөр эмхидхэгдэһэн «хүнхүүзүүдэй» бүхы добтолгонуудта эсэргүүсэн харюусажа, һэегүй намнаа юм... Монгол орондо хитадуудай ээрхэжэ байһан 250 жэл соо манай Сэлэнгын Дагуур үзээхэ юумые үзэһэн байха. Манай энэ тала дайдада Манжын тонуулша бандидууд оло дахин лэ сүмэрэн орожо, амгалан тайбан буряад тосхонуудые дээрмэдэдэг, аюул ушаруулдаг байгаа! Эгээл тиимэһээ манай буряадуудай дунда Манжын булимтарагшадай урдаһаа эрэлхэгээр тэмсэһэн баатар Шэлдэй Занги тухай домог айхабтар үргэнөөр таранхай юм. Эгээл эндэхи—Оронго нютагта түрэһэн уран зохеолшо Намжил Балдано Шэлдэй Занги тухай домогой удхаар «Бабжа-Барас баатар» гэжэ зүжэг бэшээ һэн. Энэ зүжэг дайнай һүүлэй жэлнүүдтэ Улаан-Үдэдэ манай буряад театрта ехэхэн амжалтатайгаар табигдадаг байгаа. Хэдэн зуун жэлэй туршада зүүн зүгһөө ушаруулагдажа болохо аюулда манай арад тон һэргэг байдаг бэлэй. Теэд зэрлиг муухай гамингуудай, харата манжа-солонгуудай, ондоогоор хэлэхэдэ, чжурчженьнүүдэй халдан орохо аюулай мүнөө хэтын хэтэдэ болюулагдаһаниинь һайн лэ гээшэ. Гурбан зуун жэлэй урда тээ хори буряадуудай арбан нэгэн эсэгын түлөөлэгшэд зүүн зүгэй ээрхэг булимтарагшадһаа маниие хамгаалжа хайрлыт гэжэ аяар холын ородой хаанда, Нэгэдэхи Петртэ ошоһон юм. Тиин эгээлэй зантай, һайн һанаатай, сагаан сэдьхэлтэй, сэсэн бодолтой, үгэншэ, хүсэ ехэтэй «Үбгэн хаан» тухай олон тоото домог болон дуунууд буряад арадай дунда дэмы тараа бэшэ юм ааб даа. Үбгэн хаан гэжэ буряад арад Нэгэдэхи Петрые нэрлэдэг һэн.

Түүхэ домог хүдар хадууран ошоһонойм түлөө, уншагшад, намаяа хүлисөөрэйгты. Манай республикын тогтоһонһоо хойшо үнгэрһэн табин жэл соо айхабтар ехэ хубилалта Буряад орондомнай болоо. Түүхын ябасын болоходо, эды богонихон хугасаа соо манай арадай хүгжэлтэ гайхалтай ехэ, этигэжэ ядама гэхэдэ алдуу болохогүй. Энэ ехэ дабшалта хадаа манай коммунистнуудай партиин Ленинскэ национальна политикын ашаар түйлагдаһан байна. Тиихэдэ үндэһэ яһатаниие өөдэнь үргэжэ хүгжөөхэ Ленинскэ политика хадаа үрэжэлтэ һайн хүрьһэн дээрэ һалбараа юм гэжэ би ходо сэдьхэжэ ябагшаб. Юуб гэхэдэ, эртэ урдын соел болбосоролтой манай буряадууд үни заяанай жэнхэни өөһэдын хүгжэлтэтэй зомди гээд, ехээрхэн агсамнаха зан хэдыдээш гаргадаггүй байгаа. Буряадууд гээшэ Манжын ээрхэлгэ гээшэ юун гээшэб, бүхэли арад үндэһэтэниие уг узууряарнь үгы хэжэ хаядаг Хитадай дээрэлхүү балмад ааша юун гээшэб гэжэ хэдэн зуун жэлэйнгээ түүхын ябаса соо өөрынгөө хүзүүн дээрэ үзэхысэ үзэһэн хадаа Зүүн зүгһөө ямар аюул ушаруулагдажа болохоб гэжэ мэдэхэ байһан дээрэһээ, хасаг уг изагуур абажа, Орос гүрэндэ үнэн сэхээр алба хэһэн, гүрэнэйнгөө зүүн зүгые хамгаалһан, харатан дайсадтаяа хэһэн хамаг бүхы дайнуудтань шадал зэргээрээ хабаадалсаһан байха бшуу! Зай, мүнөөдэрэйнгөө байдалда бусажа ерэе даа, мүнөө сагаймнай Буряад нютагта юун боложо байнаб гэжэ харая—энэмнай түүхын оръел хада хабсагайе малтаһанһаа һурагүй һонин юм даа. Мүнөөнэй байдалые алдуугүй һайнаар ойлгожо абахын тулада оролдосотойгоор үнгэрһэн үе сагуудые шудала гэһэн тон зүб һургаал заабариин еһоор, бидэ манай Буряадай түүхые бага зэргэ онгилбо гээшэбди.

Хэдэн жэлэй урда тээ би нэгэ тон шухала хэрэгээр Галуута-Нуур ошоо һэм. Тэрээн тухайгаа хөөрэхэ еһотой гээшэ хаб.

Уншагшад, манай Байгалай үмэнэхи газар дайдада нютагжаһан, зун намартаа буурсаглажа үрдидэг кукуруза бии юм гэжэ дуулаа һэн гүт? Тиимэ кукуруза манай эндэ биил даа, тус кукурузые нютагай зон «киюшкэ» гэжэ нэрлэдэг. Энэ киюшкэ зун намарай богонихон хугасаа соо буурсаглажа үрдидэг, манай эндэхи ешмээнэй болодог болзор соо эдеэшээдхидэг юм. Һонин бээз? Би иимэ киюшкые Бэсүүрэй аймагай Калининай нэрэмжэтэ колхоздо шэмээшэг айлай огород соо ургажа байхыень анха түрүүшынхиеэ хараһан хүм. Энэ колхоздо буряад болон ород шэмээшэгүүд нэгэ ажахы болон һуудаг, суг хамта ажалладаг юм гэжэ бүхы Буряад орон доторнай мэдээжэ. Шэмээшэгүүд гээшэ хоер хургаараа хэрээһэлэн мүргэдэг ородууд юм. Тиигэжэ мүргэжэ шажан сахидаг байһанайнгаа түлөө бүри Хоердохи Екатеринын үедэ манай Байгалай үмэнэхи нютаг руу сүлэгдэһэн байгаа. Шэмээшэгүүд тухай байтараа дэлгэрэнгыгээр хөөрэхэб. Харин эндэ тэдэнэй хаанаһаа нүүжэ ерэһыень тэмдэглэхэ хүсэлэнтэйб. Шэмээшэгүүд хадаа Галициһаа гэр бүлөөрөө, бүхы деревнеэрээ манай иишэ сүлэгдэн ерэһэн юм. Семья—гэр бүлэ гэһэн үгэһөө шэмээшэг гэһэн нэрэ гараһан байна. Тэдэнэр анха өөрынгөө нютагые орхижо, зосоогоо хара буун, хаанта засагта үнэн зүрхэнһөө дураа гутэн, манай энэ хүйтэн сэбдэг Сибирь орон руу ерэһэн түүхэтэй. Тэдэнэр түрэл Галициень һануулха эгээн нангин зүйлые бэедээ абажа ерээ. Өөһэдынгөө дулаан нютагта тэдэнэр кукуруза ургуулжа, буурсагыень шанажа дабһалаад, тон ехэ дуратайгаар эдидэг байгаа. Тиимэһээ өөһэдынгөө дуратай кукурузынгаа үрэһэ иишэ абажа ерээ һэн ха. Бодото таряашан зоной уран бэлиг гээшэ, ажалша мэргэн хабань аргагүй байгаа ха юм даа—тиин хэдэн үеын үнгэрхэдэ, дулаан нютагай кукуруза манай Байгалай үмэнэхи сагай уларилда тааража, 110—120 хоног соо эдеэшэжэ буурсагладаг аад, оройдоол хоер һара хахад соо ургашадаг болоһон байна. Тиигээд лэ эндэ газар элбэг ха юм даа, шанарайнгаа талаар шэниисэ ургуулхада, кукурузаһаа һурагүй һайн байгаа бшуу—киюшкэ таригдахаяа болингоһон байжа болоо. Имагтал анхан нютагаа дурсан һанахын тулада, үнгэрһэн сагайнгаа байдалые дэмжэхын тулада шэмээшэгүүд киюшкэеэ огородтоо таридаг һэн. Буурсагыень шанажа, дабһалаад эдижэ жаргадаг бэлэй. Харин киюшкын гол хэрэглэмжэ ондоо һэн: басагаяа хадамнахадаа, түрэлхидынь киюшкын буурсагые тархинынь табюурай гоеолтодо оруулдаг байһан юм. Тиихэдээ шэнэ айл бүлэ гээшэ кукуруза шэнги олон үхибүүтэй болоһой, тэдэ үхибүүдынь манай Байгалай үмэнэхи орондо ямаршье хүйтэнһөө, ямаршье һалхи шуурганһаа айнгүйгөөр ургаһай гэжэ юрөөһэн удхатай болоно бшуу.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха.)

ТООЛОЖО ҺУРА!

Улаан-Үдын тоо бүридхэл оньһожоруулгын техникум 1990—1991 онуудай һуралсалай жэлдэ удаадахи мэргэжэлнүүдтэ һургахаар һурагшадые абажа үргэлжэлүүлнэ:

8 ба 10 классуудай бааза дээрэ үдэрэй болон заочно (10 класс) һуралсалда ажахын ажал ябуулгын бухгалтерскэ тоо бүридхэл, хиналта ба тобшолол;

8 классай бааза дээрэ эмхидхэлэй талаар хүтэлэлгын автомат системэнүүдэй программировани.

Түрүүшын мэргэжэлээр һуралсалай болзор — 2 жэл 10 һара, 1 жэл 10 һара, заочнодо — 2 жэл 7 һара; хоердохи мэргэжэлдэнь — 3 жэл 10 һара.

Документнүүдые абалга: үдэрэй отделенидэ июлиин 31, заочнодо августын 10 болотор.

Орогшод июлиин 15-һаа 8 классай бааза дээрэ математикаар (сээжээр), ород хэлэн ба литератураар диктант, 10 классай бааза дээрэ сочиненеэр оролтын шалгалтануудые бариха.

Һуралсалай түлөө 10 түхэриг техникумэй кассада түлэхэ.

Адрес: 670036, Улаан-Үдэ хото, Жердевэй үйлсэ, 2.

КИНО

«ДРУЖБА»

«Новые похождения кота в сапогах» — в 10, «Замужем за мафией»— в 12, 14, 16, 18-10, 20, «Преступление Антуана» — в 22.

«РОДИНА»

«На златом крыльце сидели»—в 10, 16, «Красное золото»— в 12, 14, 18-10, 20, 21-50.

«ПРОГРЕСС»

Красный зал — «Фанат» —в 9-50, 11-30, 13-10, 14-50, 16-30, 18-19, 19-50, 21-30.

Зеленый зал —«Кодекс молчания» («Мент») (2 серии)—в 10, 12-40, 15-20, 18-10, 20-50.

«ОКТЯБРЬ»

Сборник мультфильмов —в 9-40, «Замужем за мафией»—в 11-10, 13, 14-50, 16-40, 21, «Черная роза —эмблема печали, красная роза — эмблема любви»— (2 серии) в 18-30.

ШЭНЭ ЕҺООР ҮНГЭРГЭГДЭХЭ

Республикадамнай жэл бүхэндэ зунай найр наадан үнгэргэгдэдэг гээшэ лаб даа. Мүнөөшье зун июлиин 7—8-най үдэрнүүдтэ заншалта энэ һайндэр болохо. Зүгөөр бусадтаа орходоо мүнөө жэлэй найр онсо илгаатай байха юм. Илгаань гэхэдэ, гүйсэдхэгдэхэ программа болоно. Энэ һайндэртэ уран зохеолшон Михаил Батоин, Буряадай эрдэмэй түбэй эрдэмтэн Г. Н. Очирова гэгшэд тусхай сценари бэшээд, тэрээнээ «Ехэ тайлган» гэжэ нэрлэнхэй юм. Сценариин удха тухай тобшохоноор хэлэхэдэ, иимэ байна.

Стадионой уужам талмай дээрэ дүн сагаан һэеы гэрнүүд табигданхай. Тэдэнэй хажууда республикын түлөөлэгшэд, мүн Агын ба Усть-Ордын автономито округуудһаа ерэһэн айлшад харагдана. Урда талада үг отогуудай аха захa болохо буурал үбгэд зогсонхой.

Үхэр бүреэгэй дуун зэдэлжэ, ара, энгэртээ ялагар то бэрюулгануудтай хуяг, дуулга үмдэһэн Барга баатар (тайлга тахигша) урагшаа гараад, зунай найрай эхилһэн тухай соносхоно. Тиигээд округ, аймаг бүхэнэй түлөөлэгшэдтэ хандажа, һайндэрөөр амаршалаад, һайхан үреэлнүүдые хэлэнэ:

Хориин арбан нэгэн эсэгынхид,
Хонгор талата агынхид —
Алхан Хоресдойн отогойхид,
Амаршалнаб таанадаа!
Байгал далайнгаа баруун тээ
Буусаяа заһажа түбхинэһэн
Булгад, эхирэд угсаатанаа,
Булгытнай амаршалнаб!

Барга баатар отог бүхэнэй буурал толгойтой түрүүшүүлые ендэр дээрэ гарахыень урина. Хореодой, Хонгоодор, Ашабагад, Эхирэд, Булгад болон бусад һубарилдаһаар ендэр дээрэ гаража, хүн бүхэнэй түрэл зондоо һайнине хүсэһэн үреэлэй үгэнүүдые хэлэнэ. Тиихэдээ наранай гараха зүг руу сагаан эдеэнэйнгээ дээжэһээ сасаад, «Зол теэрэг уршеегыш» гэхэ мэтээр зальбарна.

Шад улаан хубсаһатай Сахяадай үбгэн (Галай эзэн) һайндэрэй гал носоожо, буряад арадта амгалан байдал, зол жаргал хүсэбэ. Энээнэй удаа дуу, хатар олоор гүйсэдхэгдэнэ. Буряад, ород, эртон арадуудай, шэмээшэгүүдэй һайхан дуу, хатар зэдэлнэ.

Зунай найрай хоердохи үдэр мүн лэ һонирхол татамаар үнгэрхэ байна.

Барга баатар һайндэрэй үргэлжэ байһан тухай соносхоно. Энээнэй һүүлээр эрын гурбан наадан эхилнэ. Бүхэ барилдаагаар, һур харбалгаар, мори урилдаагаар мүрысөөн болоно. Мүрысөөнэй һүүлээр район бүхэнэй болон айлшадай түлөөлэгшэд һэеы гэрэйнгээ ойро зогсоно. Сан хэнгэрэг, бүреэгэй дуун зэдэлжэ, мүрысөөндэ илагшад шангуудта хүртэнэ.

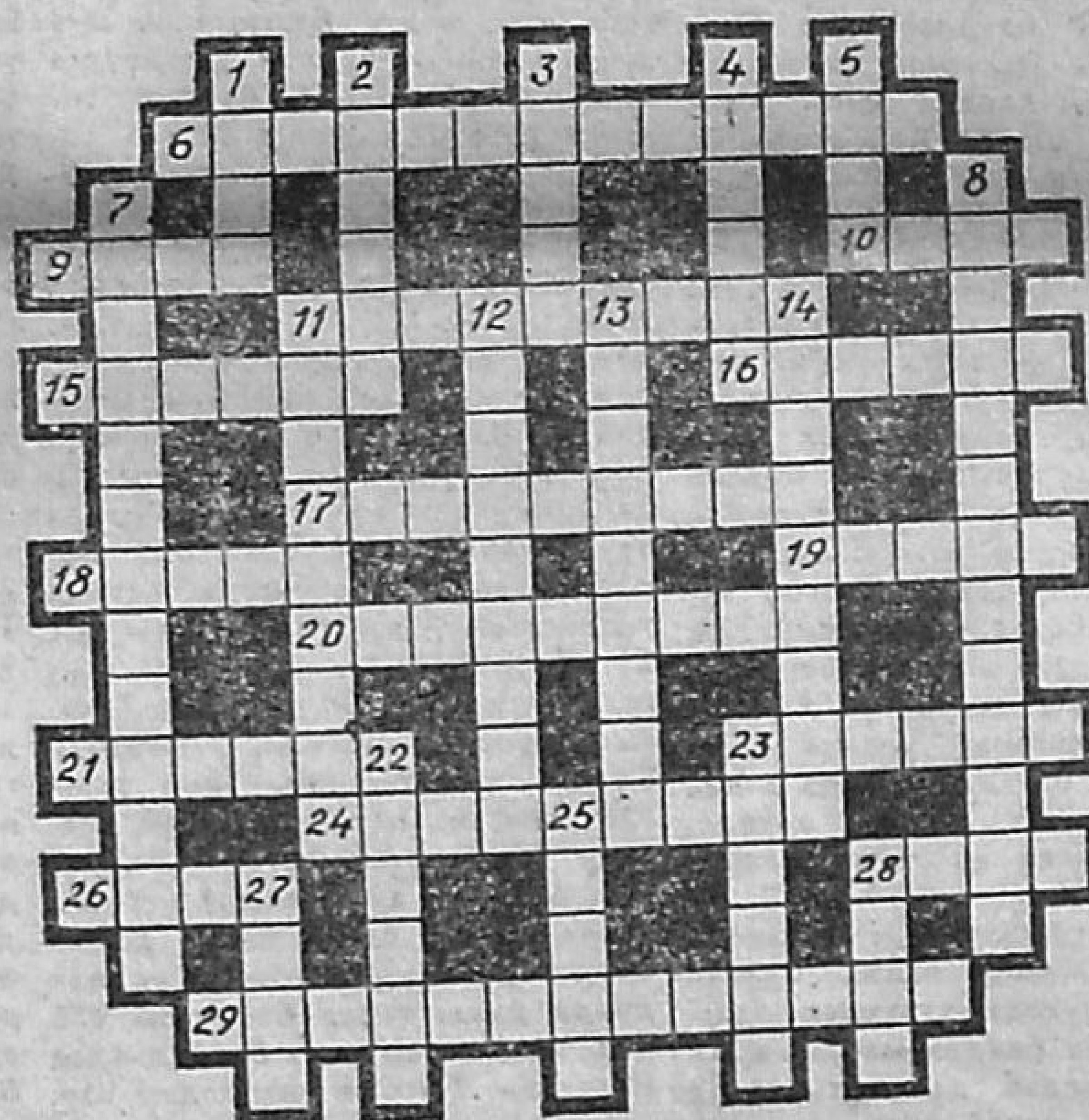
Хонгео һайхан дуунууд хоолуур зэдэлнэ. Хүхюу хүнгэн хатар, еохорой наадан улам эршэтэйгээр дэлгэрнэ. Эдэ бүгэдэдэ элдэб тээһээ ерэһэн фольклорно бүлэгүүд, ансамбльнууд эдэбхитэйгээр хабаадана.

Һайндэрэй режиссер, республикын габьяата артист Сергей Бальжановай хүтэлбэри доро режиссернууд Содном Хажитов, Лазарь Чимитов бэлдэжэ байнхай юм. Уран зураашад Н. Пурбуев, Т. Шантанова гэгшэд һайндэрэй газарые шэмэглэн гоеохо. Тиихэдэ һайндэрэй үедэ зэдэлхэ хүгжэмые В. Пантаев П. Дамиранов хоер бэшэнхэй.

Зунай найрай үйлэ үзэгдэлнүүдтэ театрай мэдээжэ артистнар, арадай коллективүүд, уран һайханай бүлэгүүд хабаадалсаха юм. Жэшээлбэл, Барга баатарай рольдо республикын арадай артист Майдари Жапхандаев, бөөгэй рольдо оперо болон баледэй театрай дуушан Баатар Ванданов наадаха.

Зунай найрай түрүүшын үдэрэй харалга-наадан Бүряадай АССР-эй 25 жэлэй ойн нэрэмжэтэ стадион дээрэ үнгэргэгдэхэ юм. Үглөөдэрынь республиканска ипподром дээрэ найр наадан үргэлжэлүүлэгдэхэ.

Д. ДОРЖИЕВ.

КРОССВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 6. Поэтическая строфа. 9. Кичка, цилиндр, чалма (общее название). 10. Промысловая речная рыба. 11. Народный артист СССР, дирижер Большого театра. 15. Инструмент для нанесения внутренней резьбы. 16. Синтетическое волокно. 17. Процесс изображения с помощью карандаша, пера, кисти. 18. Одно из древних понятий математики. 19. Единица магнитной индукции. 20. Пример из истории для сравнения доказательства. 21. Военнослужащий. 23. Селение в Средней Азии. 24. Проставление порядкового числа на квитанциях, накладных, облигациях и пр. 26. Часть пути дистанции в эстафете. 28. Пушистая комнатная собачка. 29. Раздел языкознания, словарная литература.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Тонкий войлок для шляп. 2. Одна из древнейших форм книги. 3. Учитель царя Петра I. 4. Установка для очистки воздуха и газа от мелких частиц и пыли. 5. Композитор, автор оперы «Кармен». 7. Беспристрастность, непредвзятость. 8. Увольнение военнослужащих в запас. 11. Самолет, приспособленный для посадки на воду. 12. Опорная часть предмета, сооружения. 13. Вид гравюры. 14. Произрастание, жизнедеятельность растений. 22. Город-порт на Черном море. 23. Стихотворение А. С. Пушкина. 25. Деталь турбины. 27. Шерстяное одеяло с бахромой. 28. Колесо для передачи движения с помощью ремня или каната.

ИЮНИИН 23-да ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 5. Инфинитив. 6. Эксперимент. 10. Плавник. 13. Динамик. 14. Наволок. 15. Удила. 16. Аспид. 17. Миронов. 18. Шайба. 19. Форте. 20. Скребок. 22. «Родинка». 23. Винтерь. 26. Тотализатор. 27. Нифонтова.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Анискин. 2. Бисер. 3. Чибис. 4. Гиревик. 6. Эквилибрист. 7. Транспортир. 8. Гладиатор. 9. Миниатюра. 11. Калитка. 12. Холодец. 13. Долохов. 20. Скотник. 21. Кентавр. 24. Илион. 25. Дзета.

ПУТЕВКОНУУД — ЧЕРНОБЫЛИИН ҮХИБҮҮДТЭ

ВЛКСМ-эй XXI съездын резолюциин еһоор 1990 оной ВЛКСМ-эй ЦК-гай пионерэй лагерьнуудта ошохо путевконууд Чернобылиин АЭС-эй аюулай болоходо хохидогшодой дэбисхэр дээрэхи комсомолой комитедүүдтэ, пионерэй организацинуудай Соведүүдтэ хубаарилагдажа дамжуулан үгтөө гэжэ В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ пионерэй организациин республиканска Совет мэдээсэнэ.

А. А. ИТЫГИЛОВ

Ороной түрүү кинорежиссернуудай нэгэн, Ленинскэ комсомолой шангай лауреат, Украинын ССР-эй соелой габьяата ажал ябуулагша Александр Атаевич Итыгилов дүшэн зургаанайнгаа наһан дээрэ нүгшэбэ.

А. Итыгилов 1944 оной августын 6-да Зэдын районой Петропавловка тосхондо түрэһэн. 1966 ондо Бүхэсоюзна кинематографиин институт дүүргээд, А. Довженкын нэрэмжэтэ киностудида хүдэлхөөр эльгээгдээ һэн. Тэрэ гэһэн сагһаа хойшо дэлхэй дээрэ искусствын мэдээжэ коллективтэй тэрэнэй творческо ажабайдал холбоотой байгаа.

Киностудида хүдэлжэ эхилһэн түрүүшын жэлнүүдтэ Александр Итыгиловэй онсо өөрсэ бэлиг шадабаритай байһаниинь харуулагдажа эхилээ бэлэй. Хожомоо үргэнөөр мэдээжэ болоһон иимэ кинофильмүүдые буулгахыень тэрээндэ найдаа бэлэй: «Свидание», «Как закалялась сталь», «Каштанка», «Обвиняется свадьба», «Смиренное кладбище» болон бусад. «Как закалялась сталь» гэһэн сериалайнгаа түлөө А. А. Итыгилов Ленинскэ комсомолой шанда хүртэһэн байна. «Встреча» гэһэн фильм Лилля хотодо (Франци) болоһон уласхоорондын кинофестивальда хабаадалсажа, Ехэ Гран-при шанда хүртөө.

Александр Итыгилов Буряад оронһоо холо ажаһуудаг, ажалладагшье һаа, өөрынгөө республикатай саг үргэлжэ холбоо барисаатай байһан юм. Тусхайлбал, эндэ тэрэ В. Распутинай сценараар «Продается медвежья шкура» гэһэн кинофильм буулгаа. Улаан-Үдэдэ киностуди байгуулха тухай ходол бодожо ябадаг. энээн тухай асуудалшье табиһан байха. Зүгөөр энэ хүсэл бодолоо, бусад олон һаналнуудаа бэелүүлжэ шадаагүй байһаниинь халагламаар...

Александр Атаевич ниитын хүдэлмэри эдэбхи үүсхэлтэйгээр ябуулдаг байгаа. Тэрэ Украинын ЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүнээр, Украинын СССР-эй кинематографистнуудай холбооной харюусалгата секретаряар, «Дебют» гэжэ киностудиин уран һайханай хүтэлбэрилэгшөөр һунгагдаһан байна.

Совет оюун бэлигтэй кинематографистнуудай нэгэн, совет киноискусствые хүгжөөхын тула нилээд ехэ ажал хэһэн хүн наһа бараба гээшэ. А. А. Итыгилов тухай арюун гэрэлтэ дурасхаал тэрэнэй оюун бэлигые хүндэлдэг хүнүүдэй зүрхэ сэдьхэлдэ хэтэ мүнхэдөө үлэхэл.

Бүлэг нүхэдынь.

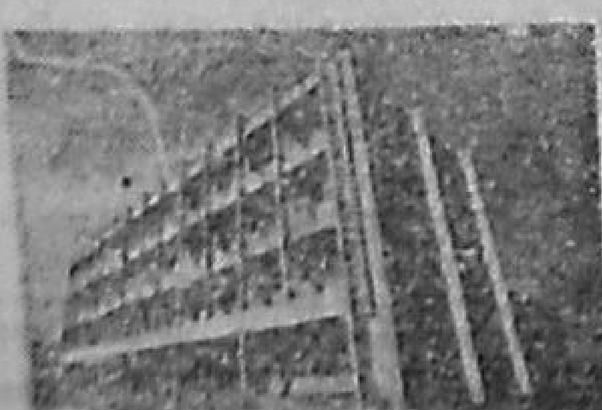
ЗАҺАБАРИ

Июниин 23-най газетын 25-дахи номерто «ЦК-да хэн хүдэлхэб!» гэһэн мэдээсэл соо алдуу гаргагдаа.

ВЛКСМ-эй обкомой хоердохи секретарь А. Волков болон ВЛКСМ-эй Советскэ райкомой нэгэдэхи секретарь А. Хандархаев гэгшэд нэгэдэхи турта ЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүндэ кандидадаар бүридхэлдэ абтаһан байна. Зүгөөр хэнииншье хүрэжэ боломоор дуу абажа шадаагүй.

Пленум дахяад кандидатурануудые дэбжүүлээ. ТСК-гай комсомолой комитедэй секретарь Алла Настека дахяад дуугаа үгэхэ үедэ ЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүндэ кандидадаар дэбжүүлэгдэһэн байна.

Редакци алдуу гаргаһанайнгаа түлөө хүлисэл гуйна. Мэдээсэл соо алдуу гаргаһан корреспондент хэһээгдэбэ.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03549.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.